

**ДЕСЯТИРІЧЧЯ
КУЦЕНКІВСЬКИХ ЧИТАНЬ**

ЛЮТИЙ 2008–2017

**Кропивницький
2017**

ББК 63.3 (0) 0-49

УДК 343.979 (477) + (4-15)

Десятиріччя Куценківських читань. Лютий 2008-2017. – Кропивницький : ТОВ «КОД», 2017. – 128 с.

Рецензенти:

Бондар В. В, письменник, голова обласної організації НСПУ;
Нудний В. М., заступник директора з навчально-організаційної роботи
КЗ «КОІППО ім. В. Сухомлинського»;
Колісник С.О., учитель української мови та літератури ВЗШ № 38
Кіровоградської міської ради Кіровоградської області.

До науково-популярного видання вміщені статті, тематика яких визначалась обласними літературно-краєзнавчими Куценківськими читаннями впродовж 2008-2017 років. Збірник розрахований на наукових працівників, учителів-словесників та істориків, краєзнавців, викладачів і студентів гуманітарних факультетів.

Друкується за рішенням ученої ради
КЗ «КОІППО ім. В. Сухомлинського»
(протокол № 2 від 23.05.2017 року)

Літературна редакція та підготовка до друку: Яровенко Т.С.
Відповідальний за випуск: Лісняк К.Є.

КЗ «Кіровоградський міський
літературно- меморіальний музей
І. К. Карпенка-Карого»

ЗМІСТ

ДЕСЯТИРІЧЧЯ ОБЛАСНИХ ЛІТЕРАТУРНО-КРАСЗНАВЧИХ КУЦЕНКІВСЬКИХ ЧИТАНЬ	5
--	---

Вікторія БАЛАЗІЮК

У пам'яті – назавжди (спогад про Леоніда Куценка)	7
---	---

Лариса ГАЙДА

Мистецька премія Григорія Гусейнова «Глодоський скарб» – вагомий чинник формування позитивного іміджу нашого краю	9
--	---

Віктор ГОЛОБОРОДЬКО

Леонід Чернов-Малошийченка: повернення історичної пам'яті про письменників розстріляного Відродження	13
---	----

Вікторія ГОЛОБОРОДЬКО

Олександрія: перші літературні кроки класика українського перекладу Анатолія Перепаді	20
--	----

Оксана ГОЛЬНИК

Літературознавчі студії Є. Маланюка: практика монографічного портретування (розвідки про Т. Шевченка та М. Гоголя)	27
---	----

Марина ДОЛГІХ

Із роду Тобілевичів: Олена Петляш-Барілотті	36
---	----

Ірина ДЯЧУК

Образ Тараса Шевченка в творах самодіяльного художника Віктора Шульги	42
--	----

Олена КЛАСОВА

Художні листівки Амвросія Ждахи – ілюстрації до українських народних пісень у фондах музею музичної культури ім. Кароля Шимановського	45
---	----

Катерина ЛІСНЯК

Життєвими дорогами нащадків І.К. Карпенка-Карого	50
--	----

Юрій МИТРОФАНЕНКО

Життєві і творчі зв'язки Дмитра Яворницького з Єлисаветградщиною	55
---	----

Андрій НАДЄЖДІН

Ілюстративний складник творів Миколи Смоленчука та Євгена
Маланюка 62

Іван ПЕТРЕНКО

Політика колективізації: фізичний та моральний терор більшовицької
влади 66

Тетяна РЕВВА

«...Не бути українцем я у жодний спосіб не зможу» (штрихи до
життєпису Юрія Дарагана) 75

Павло РИБАЛКО. Федір Сарана – бібліограф Юрія Яновського 81

Олена ТРИБУЦЬКА

Театральне та літературне життя у Єлисаветграді в період української
революції 1917 – 1921 років (за матеріалами місцевої преси)..... 89

Лариса ХОСЯІНОВА

Літературними стежками Чечори і Бикової 97

Сергій ШЕВЧЕНКО

Микола Новицький – приятель Тараса Шевченка..... 102

Федір ШЕПЕЛЬ

Іван Франко і наш край 107

Тетяна ЯРОВЕНКО

Шевченкова національна ідея в есеїстиці Євгена Маланюка
(крізь призму наукової концепції Григорія Клочека)..... 114

«ХРОНІКИ ЗАДЗЕРКАЛЛЯ»: ТЕМАТИЧНИЙ ВИПУСК
(за матеріалами пенітенціарного часопису)124

ДЕСЯТИРІЧЧЯ ОБЛАСНИХ ЛІТЕРАТУРНО-КРАСЗНАВЧИХ КУЦЕНКІВСЬКИХ ЧИТАНЬ

«У всьому написаному ним бачиться він сам. Навіть назви книг видаються символічними стосовно нього самого. Адже чи не найхарактернішою рисою його земного буття була *Невичерпальність*, а найбільш підходящим іменням – *Боян Степової Еллади*. Він так само, як і герой однієї з його книг М. Чирський, уособлюється з *Дон Кіхотом* і є представником «*народу самосійних дітей*». Його *Постать* яскраво вирізняється на *Тлі* українського життя кінця ХХ – початку ХХІ століть і є взірцем для цілого покоління філологів, готових послужитися Рідному Слову і своїй землі».

Любов Зубак

Швидко плине час. Минуло вже 10 років із дня трагічної загибелі літературознавця, викладача Кіровоградського педуніверситету ім. Володимира Винниченка, члена Національної спілки письменників України, громадського діяча Леоніда Васильовича Куценка. Саме він – один із найбільш достойних уродженців нашого степового краю, сприяв поверненню в Україну імені та творчого спадку одного з кращих поетів ХХ століття Євгена Маланюка, що зазначив львівський літературознавець Тарас Салига: «*Можу з певністю сказати, що за повернення Є. Маланюка в Україну Леонід Куценко заслужив на нашу непроминальну вдячність*». А Євген Баран поглибив сказане колегою: «„*Dominus Леонід Куценко*“, „*шляхетний пан Леонід Куценко*“. „*Гло і постать*” – це завдання для майбутніх дослідників цієї геніальної у своїй доброті, таланті і шляхетності Людини...»

Учений також дослідив цікаві сторінки життя відомих та маловідомих письменників, серед яких Дмитро Чижевський, Микола Зеров, Юрій Дараган, Микола Куліш, Микола Вороний, Леонід Чернов-Малошийченко, Наталія Лівицька-Холодна, Микола Чирський та ін. Він автор 19 книг, більшість з яких присвячені Євгену Маланюку.

Леонід Васильович був другом літературно-меморіального музею І. К. Карпенка-Карого, до створення якого доклав рук. Щедрими були його дарунки музейникам: архів емігранта Фотія Мелешка, добірка рідкісних фотодокументальних матеріалів про життєвий і творчий шлях поета Євгена Маланюка, його особисті речі та книги з бібліотеки.

Леонід Васильович часто навідувався в музей, дарував власні книжки, брав участь у заходах. Охоче ділився ідеями, багато цікавого розповідав про закордонні подорожі. Звістка про його загибель приголомшила всіх. Безглузда й передчасна смерть назавжди

перекреслила його плани на нові цікаві літературні відкриття та знахідки.

З метою увічнення пам'яті знаного письменника у 2008 році були започатковані обласні літературно-краєзнавчі Куценківські читання. Це спільний проект музею І.К. Карпенка-Карого, обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. В. Сухомлинського та обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Читання проходять щорічно 15 лютого, у день народження літературознавця. Мета читань – увічнення пам'яті Л. В. Куценка, популяризація його ідей та творчої спадщини, залучення науковців, педагогів, співробітників музеїв, бібліотек, студентів та учнівської молоді до вивчення, дослідження і збереження історико-культурної спадщини краю. Позаяк Леонід Васильович був людиною багатогранною, щиро цікавився усіма напрямками краєзнавства, то й зміст краєзнавчих читань організатори вирішили не обмежувати і запрошують до участі усіх зацікавлених.

Куценківські читання в різні роки були присвячені: пам'яті літературознавця Л. В. Куценка (2008), краєзнавчо-дослідницькій діяльності на Кіровоградщині у ХХ ст. (2009), 155-річчю від дня народження краєзнавця В. М. Ястребова (2010), висвітленню проблем давньої історії та археології краю (2011), 130-річчю українського театру Корифеїв (2012), 60-річчю від дня народження літературознавця Л. В. Куценка та 20-м роковинам з дня смерті письменника М. К. Смоленчука (2013), 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка (2014), 170-річчю від дня народження драматурга, корифея українського професійного театру І. К. Карпенка-Карого (2015), 25-річчю незалежності України (2016).

Цьогорічні читання «Народу самосійні діти» – ювілейні, пройдуть в десятий раз і будуть присвячені кільком ювілеям: 120-річчю від дня народження поета Є. Ф. Маланюка, 90-річчю від дня народження письменника М. К. Смоленчука, 10-м роковинам з дня загибелі літературознавця Л. В. Куценка.

15 лютого 2017 року літературно-меморіальний музей І. К. Карпенка-Карого знову зустрічатиме гостей – учасників Х обласних літературно-краєзнавчих Куценківських читань, серед яких учителі шкіл Кропивницького та області, науковці, краєзнавці, співробітники бібліотек та музеїв, представники державних установ та громадських організацій. І знову згадають добрим словом Леоніда Васильовича Куценка – непересічну особистість, яка залишила помітний слід в українському літературознавстві та в серцях людей, які його знали й шанували.

Катерина Лісняк

**Вікторія БАЛАЗІЮК,
майор внутрішньої служби
ДУ «Кропивницька ВК (№ 6)»,
м. Кропивницький**

У ПАМ'ЯТІ – НАЗАВЖДИ (спогад про Леоніда Куценка)

Багато спогадів написано про Леоніда Куценка – справжнього фахівця своєї справи, науковця, дослідника, викладача, товариша, сім'янина, громадянина. Не віриться, що вже 10 років його немає з нами..., охоплює сум, але спогади, які вкарбувались у пам'ять і серце, одразу переключають на позитив і змушують посміхатися. Перед моїми очима харизматичний викладач, який завжди кудись поспішає, біжить бадьоро сходишками, але встигає привітатися так, як не притаманно іншим педагогам ВУЗу, невимушено і незвично: «Привіт, редиска!», так просто – привіт, без солідності не просто викладача, а ще й декана факультету, а звертання до «редиски» – це вже не просто – сама винна, щось там колись не довчила, могла б краще, але хіба ж на правду будеш ображатись?

Мені пощастило познайомитись з Леонідом Васильовичем при вступі до Кіровоградського інституту імені Володимира Винниченка, тоді він очолював філологічний факультет, навіть дивно якось було, що декан факультету така легка, проста людина. Коли читав лекції у нас, першокурсників, несподівано відкрила для себе викладача, який захоплено, доступно доносив матеріал такого складного курсу, як давня українська література.

По закінченню Кіровоградського педагогічного університету, при врученні документу про результати 5-річної студентської праці, знов таки мені пощастило – вручав диплом мені особисто Леонід Васильович Куценко. З посмішкою, гарними побажаннями, сповненими оптимізму, добра, сподівань на світле майбутнє, провів у невідому путь вчителя. Емоції переповнювали мене, хіба ж після таких чуйних слів можна було схибити, лінуватись і без ентузіазму давати знання учням? Звісно ж ні! Мене чекала цікава «місія» – у Придністровській Молдавській республіці, у місті Тирасполі, куди я повернулась за місцем проживання до батьків, навчати дітей української мови, яка, до речі, є однією з державних у невизнаній республіці й поруч із російською та молдавською вивчається, на противагу останній, навіть у російськомовних школах Придністров'я.

Після закінчення вишу працювала в школі, цілком поринула в роботу, із задоволенням ділилась знаннями з дітьми, тим більше, що

власних ще в планах не намічалось. Ідучи зі школи, заглядала в поштову скриньку, очікуючи листів від родичів або друзів-однокурсників, яких доля розкидала кого куди, але завдяки листуванню ми залюбки тримали один одного в курсі тодішніх справ, адже про мобільний зв'язок та Інтернет на межі двох тисячоліть – навіть не мріяли.

Та одного разу отримала несподіваного листа – від мого улюбленого викладача, – так, саме від Леоніда Васильовича. Лист містив інформацію про творчі напрацювання Куценка-літературознавця та прохання поцікавитись деякими матеріалами про гетьмана Івана Мазепу, особистість якого досліджував Євген Маланюк – останній же, своєю чергою, був об'єктом багатолітньої плідної наукової обсервації Леоніда Куценка. Як приємно було усвідомлювати, що душа педуніверситету, Леонід Васильович, не забув про таку собі екс-студентку, а тепер учительку з Придністров'я, і я зможу стати йому у пригоді! Наступного ж дня я летіла в пошуках необхідного матеріалу, але через те, що вони були архівними, мені роз'яснили, як їх можна отримати: лише через офіційний запит від наукової установи або конкретного науковця з Кіровограда. Про все це я прозвітувала у листі викладачеві, чемно запросивши в гості від себе та батьків, якщо він надумає попрацювати в Тирасполі, та вклала до конверту з відповіддю фото з пам'ятної для мене події – вручення диплому.

Невдовзі після нашої переписки було видано головну книгу Леоніда Куценка «Dominus Маланюк: тло і постать» про відомого поета, письменника, публіциста, який свого часу написав історіософський есей «Illustrissimus Dominus Mazepa». На жаль, не знаю, чи допомогла я тоді Куценку, більше ми не листувалися, але хочеться вірити, що таки допомогла.

Я неодмінно з любов'ю розповім моєму синові все, що знаю про історичну постать в процесі державотворення – Івана Степановича Мазепу, а також представника української еміграції, непересічну особистість, яка відіграла значну роль у розвитку рідної літератури, – Євгена Филимоновича Маланюка та про людину, котра фактично повернула видатного земляка в культурний простір України, літературознавця – Леоніда Васильовича Куценка. Усіх трьох об'єднувала любов до рідного краю, її історії та патріотизм, – безумовно, на таких моральних цінностях зможемо виховати гідне прийдешнє покоління.

Лариса ГАЙДА,
методист КЗ «КОШПО ім. В. Сухомлинського»,
член Національної спілки краєзнавців України,
м. Кропивницький

МИСТЕЦЬКА ПРЕМІЯ ГРИГОРІЯ ГУСЕЙНОВА
«ГЛОДОСЬКИЙ СКАРБ» –
ВАГОМИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ
ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ НАШОГО КРАЮ

Культура є невід’ємною складовою життя нації, її важливість зростає саме в часи криз, адже культурний ландшафт – це людський простір, єдина екокультурна система і своєрідний ідентифікатор спільноти, яка проживає у певній місцевості у конкретний час, що й визначає її особливості та ідентичність. І за змістом, і за формами культурні події нерідко виступають каталізаторами відчутних змін суспільного буття.

Особливу роль у цих процесах відіграють харизматичні особистості, які несуть через певні культурні коди систему духовних цінностей українського народу. Багатоаспектність біографістики викладена нами в публікації «Використання потенціалу сучасної історичної біографістики в освітньому просторі Кіровоградщини» [1]. Освітнє середовище України має достатньо широкі можливості застосування біографічного методу та новітніх технологій у мікроісторіях, коли крізь діяльність конкретної особи чи вузького кола людей, яких об’єднала ідея або спільна справа, представлена епоха.

Проблема є актуальною, тому що наші земляки, як своєрідний бренд, мало присутні у місцевому і світовому культурологічному ландшафті. Сучасне українське суспільство опановує європейські практики: «вчитись бачити», ідентифікувати земляків «як своїх», сприймати свою локальну історію по-новому (хто тут народився, як він жив, його родичі й знайомі, яким було містечко чи село, середовище побутування тощо), і тим самим показати свою унікальність.

Пропонуємо розглянути можливості зазначеного біографічного методу на прикладі життя і творчої біографії нашого земляка Григорія Джамаловича Гусейнова – українського письменника, журналіста, редактора літературного журналу «Кур’єр Кривбасу» [5]. Григорій Гусейнов – ім’я в сучасному вітчизняному письменстві більш ніж знакове. Народився і провів своє дитинство на станції Помічна та у селі Вербівка (Попівка, Ворошилівка), що знаходиться біля відомого села Глодоси Новоукраїнського району. Навчався на факультеті

української філології Одеського державного університету. Нині без його творів просто важко уявити будь-яку розмову про сучасну прозу. Справжнім відкриттям для нашої літератури стала книга Григорія Гусейнова «Господні зерна». Велика не тільки за обсягом – вісім томів основного тексту, а також том під назвою «Postscriptum», укладений із листів-відгуків, листів-спогадів плюс допоміжний томик «P.P.S. Алфавітний покажчик імен», але й за задумом, за обширом охопленого історико-культурного й життєво-біографічного матеріалу. «Господні зерна» – це книга, точніше мегакнига, про Україну, про її долю впродовж останніх віків, про її вчених, підприємців, письменників, музикантів, військовиків, художників, громадських і культурних діячів, як тих, кого нині згадують і пам'ятають, так і тих, кого і за життя не дуже помічали [3].

Саме та багатотомник «Господні зерна» у 2006 році Григорій Джамалович отримав Шевченківську премію. Тоді ж, виступаючи перед учасниками Всеукраїнської олімпіади з української мови та літератури, він оголосив, що разом з Лігою українських меценатів започаткує своєрідну степову «премію Глодоський скарб», назва якої походить від села Глодоси, де у 1961 році було знайдено унікальний скарб [2, 8, 10]. Мати Григорія Гусейнова – Івга Руденко народилась і жила у селі Попівка (Ворошилівка), нині Вербівка Глодоської сільської ради Новоукраїнського району Кіровоградської області, про що й розповідається в автобіографічному романі «Сповідь дитинства: Станційні пасторалі». До речі, книга посіла перше місце в рейтингу видань 2006 року в номінації «Сучасні мемуари» [4].

Із 2007 по 2016 роки лауреатами премії «Глодоський скарб» стали:

2007 – Тарас Компаніченко – заслужений артист України, бандурист, кобзар, лірник, лідер групи «Хорея козацька» (м. Київ).

2008 – Віктор Неборак – поет, прозаїк, літературознавець, есеїст, прокуратор Бу-Ба-Бу (м. Львів).

2009 – Емма Андіївська – письменниця, мисткиня, художниця-авангардистка, поетка Нью-Йоркської групи (Мюнхен, Німеччина).

2010 – Кость Москалець – поет, прозаїк, критик, есеїст, перекладач, музикант, автор пісень, лауреат Національної премії України імені Т.Шевченка (Бахмацька група – ДАК) (м. Бахмач).

2011 – Мирослава Которович – скрипалька, викладач Національної музичної академії (м. Київ).

2012 – Андрій Бондаренко – український співак (м. Санкт-Петербург).

2013 – Віра Вовк – письменниця, літературознавець, прозаїк, драматург, перекладачка, учасниця Нью-Йоркської літературної групи

(Ріо-де-Жанейро, Бразилія) та **Ліда Палій** – член Національної спілки письменників України, поетеса, прозаїк, малярка, графік, археолог та мандрівниця (Торонто, Канада).

2014 – Марко Роберт Стех – письменник, літературознавець, директор Видавництва Інституту українських студій (Торонто, Канада).

2015 – Валентин Васянович – режисер, продюсер, сценарист і оператор та **Володимир Тихий** – продюсер, режисер, постановник (м. Київ).

2016 – Іван Яцканин – голова Спілки українських письменників Словаччини, головний редактор часопису «Дукля» та журналу «Веселка».

Отже, за 10 років премію отримали 12 осіб, з них: жінок – 4, чоловіків – 8; мешканці України – 6 (Київ – 4, Львів – 1, Чернігівщина – 1); мешканці інших держав – 6 (Бразилія – 1, Канада – 2, США – 1, Росія – 1, Словаччина – 1).

Інноваційно привабливим є порядок вручення премії. Він включає обов'язкову спільну поїздку організаторів та лауреатів до цікавого маловідомого місця, що надає можливість популяризувати, «відкривати невідому Україну», яку упродовж свого творчого життя презентує різними засобами Г. Гусейнов. Так, лауреати премії вже побували з творчими поїздками у Вінницькій, Волинській, Київській, Кіровоградській, Миколаївській, Полтавській, Рівненській, Черкаській та Чернігівській областях.

Заснування та щорічне вручення премії «Глодоський скарб» сприяє формуванню позитивного іміджу нашого краю, позаяк презентує його світу, а також, за відомим висловом Юрія Шевельова, сприяє поширенню «культури добрих прикладів», історій успіхів наших земляків. Якщо враховувати визначення іміджу об'єкта як ставлення раціонального або емоційного характеру до людини, предмета чи системи, що виникає у психіці групи людей на основі образу, сформованого в результаті сприйняття ними тих чи інших характеристик об'єкта [7], то значну роль у цьому процесі можуть відіграти самі мешканці населеного пункту, звідки походить та чи інша особа. Учені стверджують, що ми запам'ятовуємо спочатку саму форму, а потім заглиблюємось у змістовні складові самого іміджу, і найбільш впливовими є візуальні характеристики: презентації, відеофільми, фотовиставки, повідомлення та репортажі у засобах масової інформації. Реалізуючи пізнавально-інформаційну та естетичну функції іміджу конкретного земляка на рівні музею, школи й місцевої громади, ми можемо суттєво покращити рівень

самосвідомості молодих людей, сприяти формуванню в них патріотичних якостей, бажанню розвивати свій рідний край.

Вагомим чинником у вказаних процесах є особистий приклад Григорія Гусейнова як активного громадянина-патріота, який, за відомим висловом Євгена Чикаленка, «любить Україну не тільки до глибини душі, а й до глибини кишені». А сама назва «Глодоський скарб» викликає зацікавлення та бажання дізнатись більше про сам скарб, його історію й сучасну реальність, таким чином значна кількість людей не тільки в Україні, а у світі дізнаються про оригінальність і неповторність культурної атури нашого краю. Актуальним є також фактор пошуку креативних ідей та форм їх реалізації. Присудження премії «Глодоський скарб» діячам, які популяризують українську культуру у світі, є суттєвою складовою культурної дипломатії як своєрідного діалогу культур.

Література:

1. Гайда Л.А. Використання потенціалу сучасної історичної біографістики в освітньому просторі Кіровоградщини / Л.А. Гайда // Науково-методичний супровід функціонування інформаційно-освітнього простору регіону: Науково-методичний вісник № 51. – Кіровоград : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2015. – С. 320-326.
2. Глодоський скарб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Глодоський_скарб.
3. Григорій Гусейнов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mayakovka.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=444&Itemid.
4. Гусейнов Г.Д. Автобіографічний роман. Сповідь дитинства: Станційні пасторалі / Г.Д. Гусейнов. – Б. м.: Акта, 2005. – 538 с.
5. Гусейнов Г.Д. Біографія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://koipro414.at.ua/index/gusejnov_grigorij_dzhamalovich/0-142.
6. Десяте вручення Мистецької премії «Глодоський скарб» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://courier.at.ua/news/desjate_vruchennja_misteckoji_premiji_glodoskij_skarb/20.
7. Імідж [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Імідж>.
8. Панченко В.Є. Золоте диво з-під Глодос [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/zolote-divo-z-pid-gldos.html>.
9. Сайт «Кур'єр Кривбасу – Премії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://courier.at.ua/publ/premiji/2>.
10. Сміленко А.Т. Глодоські скарби. – К., 1965.

Віктор ГОЛОБОРОДЬКО,
краєзнавець, редактор ТРК «Контакт-ЛТД»,
м. Олександрія Кіровоградської області

**ЛЕОНІД ЧЕРНОВ-МАЛОШИЙЧЕНКО:
ПОВЕРНЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ
ПРО ПИСЬМЕННИКІВ РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ**

Відновлення пам'яті про видатних письменників та інших особистостей регіону сприятиме патріотичному руху, показуватиме цікаві приклади досягнень у літературі та інших різновидах людської діяльності. Уведення імен цих людей до сучасного культурного життя, освітньої діяльності педагогічних працівників слугуватиме розвитку досліджень культурної спадщини краю і всього народу.

Класичним зразком поширення знань про видатних земляків є найменування топонімічних об'єктів, зокрема вулиць, площ, провулків, скверів, а також установ і організацій, заснування різноманітних премій та відзнак імені цього діяча. Проте сучасне життя ставить нові вимоги до тих, хто переймається популяризацією імен видатних особистостей. Для ефективної комунікації виникає необхідність залучати найширше коло медійних засобів, сучасних методів популяризації інформації, включно із проведенням нових форм масових заходів. Питання активної популяризації та залучення шкільної та студентської молоді до такого інформування залишається найскладнішою проблемою. Ці категорії зазвичай користуються мультимедійним контентом, спираються у своїх оцінках не стільки на письмові та друковані джерела, як на електронні носії інформації. Саме в цьому сегменті масової комунікації місцевий краєзнавчий контент практично не представлений, якщо не враховувати невеликі острівці історичного краєзнавства, створювані аматорами та активістами.

Автор ставить перед собою мету дослідити те, яким чином реалізовувалась ідея увічнення пам'яті про видатного письменника «розстріляного відродження» в місті, де він народився і виріс. Для дослідження теми вивчені друковані джерела, досліджені документи місцевої влади, проведено аналіз тенденцій, проведено бесіду з учасниками події. Автор використав і власну інформацію, оскільки теж брав участь у згаданих подіях.

Питання увічнення пам'яті Леоніда Чернова–Малошийченка постало гостро лише в середині ХХ століття, коли під час реконструкції центральної частини міста Олександрії відбулося створення нових вулиць, провулків. Саме в цей період одному з

новоутворених провулків було привоєне ім'я Леоніда Чернова-Малошийченка.

Частково питання популяризації імені видатного земляка висвітлено у працях краєзнавця, лауреата обласної краєзнавчої премії ім. В. Ястребова, кандидата медичних наук Анатолія Кохана.

У місцевих друкованих виданнях є чимало заміток та ширших публікацій, які присвячені згаданій темі.

Окремо питання не досліджувалось і становить певний інтерес для узагальнення інформації з проблеми та викладення думок щодо її вирішення.

Перший український байкер-поет, кінооператор і театральний діяч, репортер, що написав книгу про навколосвітню подорож і проілюстрував її унікальними фотографіями. Усе це про одну людину – Леоніда Малошийченка, який народився та виріс у місті Олександрії Херсонської губернії. Він був свідомим українцем і прихильником демократичної, вільної від поневолення держави. Його ім'я нині увічнено в місті завдяки зусиллям громадськості та підтримці творчих сил всієї Кіровоградщини. Але процес відновлення історичної пам'яті народу має чимало поточних проблем, зокрема нерозуміння з боку певних чиновників важливості популяризації культурної спадщини краю.

Леонід Малошийченко, який обрав собі ще на початку творчого життя псевдонім Чернов, залишив у спадок дуже різноманітну, часто-густо розсіяну по рідкісних виданнях, творчу спадщину, що вирізняється оригінальністю поетичних та прозових пошуків. Чимало дослідників відносять Л. Чернова-Малошийченка до письменників епохи «розстріляного відродження», який хоча й не потрапив під фізичний вплив репресивної системи, проте його передчасна смерть стала звільненням від фізичного болю та катувань, що зазнали його товариші та друзі по письменництву.

Видана у 1959 році діаспорою одна з перших антологій письменників українського ренесансу початку ХХ століття приєднує кращі зразки творчої спадщини Л. Чернова-Малошийченка до списку видатних та менш відомих постатей українського поетичного слова, зокрема таких як Павло Тичина, Максим Рильський, Яків Савченко, Дмитро Загул, Михайль Семенко, Олекса Слісаренко, Микола Зеров, Василь Еллан, Василь Чумак, Майк Йогансен, Володимир Сосюра, Володимир Свідзінський, Павло Филипович, Тодосій Осьмачка, Гео Шкрупій, Дмитро Фальківський, Василь Бобринський, Михайло Драї-Хмара, Євген Плужник, Степан Бен, Микола Бажан, Марко Вороний, Василь Мисик, Олекса Влизько, Кость Буревій [1, 174].

Одним із найкращих видань, що узагальнює інформацію про рукописні й друковані твори, газетні й журнальні публікації письменника, є праця харківських науковців. Виданий у 2006 році бібліографічний довідник Т. Гологорської, дав широку ретроспективу багатогранної творчості Л. Чернова [14].

Автори бібліографічного видання слушно зазначають, що формування світогляду майбутнього митця відбулось саме в місті Олександрія. Один із митців «червоного ренесансу» спілкувався із однолітками чоловічої гімназії, навіть намагався там видавати рукописний журнал і саме тут починав свою творчу діяльність.

Пошуки залишків приватного будинку сім'ї Малошийченків у Олександрії завершилися поки що лише теоретичними гіпотезами імовірного його розташування. Єдине місце, що точно пам'ятає перші життєві кроки майбутнього письменника, була і залишається будівля колишньої Олександрійської чоловічої гімназії. Саме там, за твердженням краєзнавця Леоніда Куценка, формувався майбутній митець: «Чоловіча гімназія ще з 1911 року стараннями Дмитра Чижевського та його друзів-гімназистів стала осередком гуртування революційно-зорієнтованої молоді. Саме рідне місто та гімназія майже одночасно спорядили в літературу спочатку В. Біль-Білоцерківського, а згодом Д. Чижевського та П. Феденка. [9, 66].

У рідному місті Л. Чернов друкує свою першу статтю, що вийшла в періодичному виданні земства. В Олександрії Л.Чернов видає власний гумористичний тижневик «Рубікон». Тут починається його мандрівне театральне життя у трупі Терентія Юри. І саме в Олександрію, до родини, повертається у тяжкі часи свого життя. З Олександрією пов'язане перше найсильніше романтичне захоплення Вікторією Білаківською. Вона згодом здобула академічну художню освіту, стала відомою професійною художницею. З цією чарівною олександрійкою, яка пізніше мешкала у Санкт-Петербурзі – Ленінграді, він так і не створив сімейного вогнища, але завжди говорив про неї як про єдину кохану, а листи до неї – це чудова, високохудожня епістолярна спадщина. Імовірно, через хворобу, яка прогресувала й постійно давалася взнаки (туберкульоз легенів), Л. Чернов так і залишиться офіційно неодруженим. Тому з містом Олександрія пов'язані значущі епізоди короткого, але яскравого життя Л. Чернова-Малошийченка.

Олександрія є найважливішим містом, у порівнянні з Харковом та Одесою, де варто здійснювати заходи по увічненню пам'яті видатного поета.

Першим, хто в Олександрії публічно згадав ім'я опального письменника і поета, став лікар, журналіст і краєзнавець Анатолій

Кохан. У 1965 році він видає у міському офіційному часописі невелику замітку про нього [6, 4]. У спеціальній публікації про письменників-земляків 1967 року він повторює та уточнює інформацію про різних письменників і згадує там коротко про Чернова-Малошийченка [7, 4]. А. Кохан розгортає широку діяльність щодо популяризації імені репресованого після смерті письменника, виходять друком одна за одною його статті у загальноукраїнських виданнях з цієї теми [8, 8].

Звісно, в них лунає та інформація, яку дозволяла надати цензура часів «відлиги», тому вона суттєво звужує розповідь про письменника засадами історичного матеріалізму. Однак фактом залишається те, що один з провулків ще тоді вдалось найменувати саме ім'ям Леоніда Чернова. Проте жодного твору Чернова так і не вдалось тоді опублікувати в повному обсязі, а лише невеликі уривки з його творчої спадщини.

Видатною подією у справі повернення імені Л. Чернова в загальноукраїнській контекст стало видання в Одесі збірки «Кобзар на мотоциклі», яку упорядкував одеський дослідник Іван Задоя. Саме в цій книжці опубліковано вперше у найбільшому на сьогодні обсязі кращі твори Л. Чернова-Малошийченка [15].

Ідея відродити серед олександрійців це закрите у «спецхранах» ім'я письменника з'явилась у групі олександрійської інтелігенції у 2010 році. Першою спробою увічнити пам'ять Л. Чернова на міському рівні стало колективне звернення з цього питання Кіровоградської обласної організації НСПУ, правління Олександрійської територіальної організації Національної спілки журналістів України, Олександрійського осередку краєзнавців з питання встановлення пам'ятної дошки на приміщенні Олександрійського аграрного технікуму. 12 січня 2010 року на засіданні комісії Олександрійської міської ради з питань топоніміки, голоси членів комісії розділились, проте більшість проголосувала за ухвалення рішення щодо увічнення пам'яті Леоніда Чернова. Ця перша перемога виявила глибоке незнання навіть працівниками культури і освіти імені видатного місцевого митця, а також спротив бюрократичної системи якісним змінам культурного простору міста та краю. [4, 2].

11 березня 2010 року ініціатива краєзнавців та творчих спілок, більшістю членів топонімічної комісії була підтримана остаточно. Виконавчий комітет Олександрійської міської ради затвердив проект рішення «Про встановлення меморіальних дошок Нечерді Борису Андрійовичу та Чернову (Малошийченку) Леоніду Кіндратовичу». Другим та третім пунктом рішення зазначалось: «Затвердити ескіз та встановити меморіальну дошку Чернову (Малошийченку) Л. К. на фасаді Олександрійського аграрного технікуму Білоцерківського

Національного аграрного університету, який є історичною частиною приміщення колишньої Олександрійської чоловічої гімназії, де навчався Чернов (Малошійченко) Л. К., за адресою: м. Олександрія, вул. Діброви, 85... Виготовити та встановити меморіальні дошки в термін до 30.05.2010 року за залучені кошти» [10].

Рішення виконкому було виконане, і в День міста 2010 року, що відзначався саме 30 травня, меморіальна дошка була відкрита за участю письменницького, журналістського, краєзнавчого активу Олександрії та області. Ось як про цей захід писали місцеві журналісти: «Поети повертаються додому. Такими словами, переповненими радістю і вдячністю, вітали присутні відкриття меморіальних дошок поетам Леоніду Чернову-Малошійченку та Борису Нечерді. Незважаючи на різні перепони та фінансові складнощі, рішенням виконавчого комітету все ж таки було підтримано ідею встановлення пам'ятних знаків нашим видатним землякам».

Серед гостей, що прибули на їх відкриття, були присутні голова Кіровоградської обласної організації Національної спілки письменників України Василь Бондар, автор книг та дослідник творчості Б. Нечерди та Л. Чернова-Малошійченка — Іван Задоя, кіровоградський поет Олександр Косенко, а також представники міської влади, літератори та краєзнавці» [13]. На відкритті Олександрійський міський голова Олексій Скічко відзначив, що якби не наполегливість краєзнавців та письменницької спілки, приватних осіб, які надали особисті кошти, цієї події не відбулося б. [3, 2].

Наступним етапом повернення письменника в площину культурної та історичної спадщини міста мало б стати перейменування однієї з вулиць іменем письменника. Скоординована пропозиція громадськості у 2016 році не знайшла остаточної підтримки на засіданні робочої групи з декомунізації і зрештою колишню вулицю Гайдара перейменували у Верхньо-Головківську, тобто надали їй історичну назву, хоча саме така її форма є дискусійною (назва походить від гусара Головка, тому вулиця мала б називатись Головкова чи Головковська).

Проте питання відновлення історичної спадщини тільки перейменовувальними процесами не обмежується. Значну діяльність проводять краєзнавці. Публікуючи матеріали у періодичній пресі, створюючи серію популярних телепрограм на каналі «Контакт-ЛТД», залучаючи до творчого пошуку широке коло олександрійців [16].

Позитивний досвід роботи з цього питання є у краєзнавця Валерія Жванка, який зацікавив моментами із творчого і життєвого шляху представників неформального байкерського руху міста, що

об'єднується навколо клубу із назвою «Куля». Захоплення технікою Чернова-Малошийченка, який був зятим мотоциклістом, любителем швидкої їзди, спонукало тих, хто долучає себе до байкерського руху, виступити експертами у написанні однієї з розвідок, запропонованої автором у книзі «Барокові закапелки Олександрії» із заголовком «Байкер українського відродження» [2].

Популяризація творчої спадщини митців шляхом безпосереднього спілкування та створення інтерактивних сайтів з історичної спадщини чи авторських блогів краєзнавців виглядає найдієвішим засобом донести до нового покоління літературні здобутки митця. Варто вказати на те, що системного розуміння патріотичного виховання та цілеспрямованих дій влади немає. Критичний аналіз виконаного з міської програми патріотичного виховання населення, говорить, що заплановані і частково реалізовані заходи не дали бажаного ефекту, зокрема щодо поширення інформації серед молоді [11].

У проєкті Програми розвитку книговидання та книгорозповсюдження в Олександрії на 2017-2020 рр. не зазначено жодного заходу щодо фінансування видання творів золотого фонду літературної спадщини міста, зокрема письменника Леоніда Чернова-Малошийченка [12].

Наразі є дві головні проблеми, які залишаються не вирішеними – створення електронних популярних ресурсів, на яких буде відображена історія міста і краю, проводитиметься широка роз'яснювальна робота серед громадян. Така діяльність стане підґрунтям проведення масових заходів нового зразка – флеш-мобів, дискусійних майданчиків та інших нових форм зустрічей і обговорень для привернення уваги олександрійців до культурної спадщини міста.

Література:

1. Астаф'єв О. Європейський вимір української повоєнної еміграційної літератури / Олександр Астаф'єв // Біблія і культура: збірник наукових статей. Випуск 11. – Чернівці: Рута, 2009. – С. 174.
2. Барокові закапелки. Олександрійський краєзнавець Валерій Жванко завершив роботу над своєю новою книгою про історію Олександрії. - Режим доступу: <http://alnews.com.ua/video/11057-barokovi-zakapelki>.
3. Возвращение Бориса Нечерды и Леонида Чернова // Городской курьер. – 2010. – 3 червня. – С. 2.
4. Голобородько В. «Понавішували дошок на школах» або чому «власні таких-от не люблять» / Віктор Голобородько // Городской курьер. – 2010. – 21 січня. – С. 2.

5. Голобородько В. Комиссия рекомендует вспомнить наших славных земляков / Віктор Голобородько // Городской курьер. – 2010. – 11 березня. – С. 2.
6. Кохан А. І. Леонід Чернов / А. І. Кохан // Ленінський прапор. – 1965. – 18 грудня. – С. 4.
7. Кохан А. І. Письменники Олександрійщини / А. І. Кохан // Ленінський прапор. – 1967. – 19 квітня. – С. 4.
8. Кохан А. І. «Надзвичайно, тату, гарні дні...» / А. І. Кохан // Друг читача. – 1969. – 4 березня. – С. 8.
9. Куценко Л. Репресований після смерті / Леонід Куценко // Час «чорного ворона»: нариси – Кіровоград, 1995. – С. 66.
10. Про встановлення меморіальних дошок Нечерді Борису Андрійовичу та Чернову (Малошійченку) Леоніду Кіндратовичу : Рішення виконавчого комітету міської ради від 11.03.2010 року, № 174. – Режим доступу: <http://zakon.olexrada.gov.ua/kartka.php?i=c02155>
11. Про міську програму патріотичного виховання населення на період до 2017 року : Рішення виконавчого комітету міської ради від 04.11.2013 року, № 774. – Режим доступу: <http://zakon.olexrada.gov.ua/kartka.php?i=c022385>
12. Про затвердження Програми розвитку книговидавництва та книгорозповсюдження в м. Олександрія на 2017 — 2020 роки : Проект рішення Олександрійської міської ради. – Режим доступу: <https://drive.google.com/open?id=0BwZDjxBrU3FcSkZyZ1BEdTJIWG8>.
13. Третяк А. Поети повертаються додому / А. Третяк // Олександрійський тиждень. – 2010. – 3 червня. – Режим доступу: <http://alnet.com.ua/2010/06/03/4632/>
14. Український письменник Леонід Чернов (Малошійченко) (1899-1933): біб. покажчик / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, уклад. Т. В. Гологорська. – Харків, 2006. – 41 с.
15. Чернов-Малошійченко Л. К. Кобзар на мотоциклі: вірші, гуморески. Оповідання, листи, спогади про письменника / Л. К. Чернов-Малошійченко; упоряд. І. М. Задоя. – Одеса : видавець Барбашин, 2005. – 320 с.
16. Чернов: поет, мандрівник, дисидент: програма про цікаві історичні події та персоналії нашого краю. Вип. 1. – Режим доступу: <http://alnews.com.ua/video/11518-chernov-poet-mandrivnik-disident>

Вікторія ГОЛОБОРОДЬКО,
учениця 11 класу колегіуму
м. Олександрії Кіровоградської області

**ОЛЕКСАНДРІЯ: ПЕРШІ ЛІТЕРАТУРНІ КРОКИ
КЛАСИКА УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ
АНАТОЛЯ ПЕРЕПАДІ**

Ім'я Анатолія (Анатолія) Перепаді – метра українського перекладу відоме всім, хто доторкається до світової класики через переклади видатного земляка. Саме словами Перепаді українською мовою промовляють до нас герої Пруста, Монтеня, Рабле і багатьох інших письменників класичної літератури. Творча спадщина Анатолія Перепаді досить ретельно вивчена, про це написані окремі дослідження. А от життя і біографія видатного українського перекладача залишається здебільшого поза увагою дослідників і, зокрема, красназнавців Кіровоградщини. Хоча саме на землях між Дніпром і Бугом, в місті Олександрії, сформувалась творча особистість А. Перепаді, вийшли друком його перші твори.

У спеціальних дослідженнях, присвячених перекладачу, уся увага зосереджується саме на його перекладацькій діяльності, певних особливостях його художньої спадщини, участі у дисидентському рухові [1; 2]. Чимало літератури присвячено дружнім взаєминам олександрійця та Василя Симоненка, архів якого А. Перепаді після смерті поета зміг передати для друку і, можливо, врятував для нас чимало чудових поезій. Пощастило відшукати лише одну з публікацій, де згадується про фрагмент з особистого життя перекладача, зокрема щодо «цейтнотного» перекладу, який насправді був вправою для сина. Пошуки колеги-дослідника аналітично довели, що це не могла бути праця талановитого українського перекладача [3]. Не додають чогось нового до біографії А. Перепаді й некрологи колег на його трагічну смерть [4].

Автором не знайдено й спеціального біографічного дослідження про життя А. Перепаді або його авторських спогадів. Можливо, все так склалось тому, що «спогади – це погляд назад, а я у своєму віці найбільше люблю дивитися вперед», – твердив за життя перекладач [5].

Єдину згадку про А. Перепадю зустрічаємо серед красназвочії літератури Кіровоградщини в «Історичному календарі Кіровоградщини на 2015 рік» В. Боська у зв'язку із відзначенням 80-ти річчя А. Перепаді [6] та в оглядовій статті того ж автора в обласному виданні [7].

А. Перепадя не помічений багатьма дослідниками можливо тому, що був «чистим» перекладачем і не писав спеціальних досліджень, крім

окремих виступів на конференціях з певних питань, не мав власних теоретичних розробок, хоча, на думку дослідників, володів чітко вираженим особистим стилем: «Йому властиві заглибленість в оригінал, – наголошував В. Радчук, – надзвичайне багатство лексики, її невимушеність і ясність, природність морфології, синтаксична розкутість, оживлення призабутих слів і діалектизмів, відсвіження значень, використання так званих лукашизмів, а також стислість і смисловістість вираження при всій перейнятості стилем автора. А головне – що метод А. Перепаді є продуманим і послідовним, у чому переконує вся вервечка його тлумачень класики, від «Маленького принца» А. де Сент-Екзюпері до «Дон-Кіхота» Сервантеса, доперекладеного ним після смерті М. Лукаша» [3].

Перегляд радянських та сучасних енциклопедичних та спеціалізованих довідників теж не дає відповідей на питання щодо біографії перекладача, позаяк навіть в останніх виданнях енциклопедичного характеру відсутні будь-які відомості про А. Перепаді, незважаючи на його поважний статус класика українського перекладу.

Найвагомішим доступним джерелом сьогодні про життєвий шлях А. Перепаді є його інтерв'ю, які були надруковані в різних регіональних і загальноукраїнських виданнях на початку 2000-их років, коли в Україні перекладач став легендарною особистістю в культурних колах громадськості.

Саме завдяки цим повідомленням ми дізнаємось, що поширена у красназавчій літературі згадка про те, що він народився 1935 року у місті Олександрії є сумнівним твердженням. В офіційній біографії А. Перепаді, як одного з постійних авторів видавництва «Кальварія», зазначено інше місце народження [8]. Можемо лише здогадуватись, звідки така інформація, проте він тривалий час співпрацював із видавництвом і не виключено, що співробітники видавництва знали більше, ніж інтернет-джерела.

На згаданій сторінці видавництва зазначається, що А. Перепаді народився у селі Попелак Сиваського району Херсонської області 23 серпня 1935 року. Цю ж версію переповідають деякі інші джерела, проте жодного посилання на першоджерело ми не знаходимо. Пошук документального підтвердження чи спростування інформації про місце народження А. Перепаді варто завершити лише завдяки роботі з архівними джерелами.

Поки що можна тільки здогадуватись, через які обставини сім'я переїхала на Кіровоградщину. «Я виростав в українському місті, хоч і шахтарському, це Олександрія, навіть недавно був там: діти спілкуються українською, у залізничній касі звертаються українською.

Мені прикро, що українська розмовна в багатьох звучить як суржик», – зазначав А. Перепада [9].

В інтерв'ю журналісту «Літературної України» перекладач також зазначає, що він закінчував не спеціальну, а звичайну школу в «україномовному місті Олександрії Кіровоградської області» [10]. В одній із перших публікацій А. Перепада виступає у співавторстві з братом Владиславом і, зокрема, зазначає, що він є учнем середньої школи № 1 [11].

Про те, що А. Перепада навчався саме в цій олександрійській школі згадує також його класний керівник Антоніна Криуленко у книзі своїх спогадів. Педагог наголошує, що Анатолію дуже важко давались іноземні мови, проте він наполегливо їх вивчав. Класний керівник майбутнього перекладача цитує вислів учня, в якому він формулює власне бачення діцності: «Талант, працелюбність дала мені доля – це дар сприймати життя таким, яке воно є і радіти тому, що є. В цьому секрет життя» [12].

Про свої перші літературні кроки Перепада згадує критично: «Я починав у літературі як автор віршів про Сталіна, і можу зараз про це говорити. Коли нещодавно для пенсії з'ясовувався мій письменницький стаж, який рахується від першої публікації, то я саме й зазначив ті свої давні стихози. А які вірші міг у ті роки писати молодий поет-початківець, який, свідомо чи несвідомо, копіює літературний мейнстрім? Адже всі тодішні класики, починаючи від Андрія Малишка, продукували щось подібне. Тож на кого було рівнятись?» Це чи не єдиний спогад про перші літературні кроки.

Віршів про Сталіна віднайти в місцевих виданнях не вдалося. Проте одні з перших, а, можливо, і перші літературні твори, що були опубліковані за авторства А. Перепаді вийшли у світ саме у олександрійській місцевій пресі.

Хронологічно першим є твір «Наша путь – вперед!» за підписом братів Перепадь – Анатолія і Владислава. У цьому вірші, який газета розмістила на першій сторінці, що для поета-початківця, погодьтесь, було неабияким досягненням, А. Перепада описує рідне місто й захоплюється його стрімкому зростанню завдяки бурхливому розвитку буровугільної галузі:

*Колеса глухо б'ють, здригаючись на стиках,
Несеться поїзд в даль у голубу;
І місто вирина в садах красивих,
Велично й гордо протягнувшись унизу.
Стоять освітлені будинки нові,
На вулицях нестримний рух машин.*

*О, скільки вкладено людської тут любові!
І скільки праці радісних хвилин!
Росте напружена в труді Олександрія...
<...> Олександрія – наша рідна й незабутня –
Іди вперед, працюю, рости, цвіти;
І світлим шляхом в сонячне майбутнє
Огні електрики яскравіше світи [11].*

Другим твором, опублікованим на шпальтах міської газети, стала поезія «Корея», що була загалом витримана в антимілітаристських настроях, спрямована проти намірів розпалювання війни на території Кореї: публікація позначена відвертою прихильністю до комуністичного лідера Кім Ір Сена. Відкидаючи ідеологічну складову вірша, бачимо майстерність віршованого слова майбутнього метра українського перекладу, що змальовує реалії страждань і горя простих людей у вогні війни:

*Там серед неба в хижих тінях
Шугають тисячі смертей,
На пожарищах і руїнах
Там чути плач малих дітей [13].*

Не зважаючи на відверто пропагандистське наповнення «Більшовицької правди», в газеті на той час діяла творча група, яка готувала й літературну сторінку: на ній судилось побачити світ першим здобуткам майбутнього лауреата Шевченківської премії, українського поета й прозаїка Бориса Нечерди; тут друкували своїх перші проби пера місцеві журналісти й митці, зокрема В'ячеслав Колесников, Станіслав Міркотан та багато інших. Літературна група проводила щовівторка консультації для початківців, про що було навіть надруковано спеціальне оголошення [15]. Створення мистецького осередку відбулось якраз на початку творчого шляху А. Перепаді – 13 січня 1952 року. Як зазначено в повідомленні про створення літгрупи, у першій нараді об'єднання взяли участь одинадцять осіб. До складу бюро увійшли журналісти й дописувачі газети Апостол (кореспондент), Борик, Міркотан (кореспондент), Сергієнко, Логвин [16].

Цікавим, на наш погляд, є також нарис «Рідна Москва», написаний українською мовою та опублікований 15 серпня 1951 року. У прозовій публікації Анатолія Перепаді було чимало пропагандистських гасел, але вже у ній помітно талант майбутнього журналіста та перекладача. Юнак, якому тоді минуло 16 років, уперше потрапив у столицю величезної країни і захоплено змальовує багатомільйонний мегаполіс:

«Москва зустріла нас урочистим шумом, навколо – скільки сягало око – було видно грандіозну неозору панораму: контури тисяч будинків, широкі магістралі прямих вулиць з потоками людей, автомобілів, трамваїв, тролейбусів, просторі овали площ і зелених стадіонів, оксамит молодих дерев, скверів і садів, вертикалі заводських труб, голуба стрічка повноводної Москви-ріки. І над всім цим в ясномолу височінь блакитного неба, гігантськими штрихами піднялась чудова творчість мистецтва сталінської епохи – споруди висотних будов» [14].

Хлопець зачаровано і спрагло сприймає все, що навколо нього. За десять днів перебування у столиці, разом із товаришем Владиславом, який приїхав вступати в університет, він бачить всі невідомі вихідцеві з провінційного шахтарського міста дива техніки й цивілізації: метро, музеї, планетарій, кіно, величезний стадіон «Динамо». Опис прощання з другом на Курському вокзалі, який завершує нарис, написано під сильним емоційним враженням, в ньому відчувається майже поетичний пафос автора: «...Вечоріло. Теплі літні сутінки швидко спускаються на столицю. Чіткіше починають жевріти мільйони електровогнів. Вони нагадують безкрає море. Прощальний гудок і поїзд м'яко рушає...» [14].

У 1952 році виходять друком віршовані твори А. Перепаді «Весняна пісня» [17] та «Літо» [18]. Обидві поезії мають приблизно схожу ідею – уславлення рідної землі, зачарування природою рідного краю. Епітети і порівняння майбутнього перекладача цікаві й нестандартні. Вже в цих віршах початківця помітна стилістика майбутнього майстра перекладу:

*Небо світле і високе –
Вісник сонця і весни.
Під дощами живним соком
Наливаються лани.*

*Травен-ясен, травен-зелен.
Не війни, а хмари грім
Молодий такий, веселий
На міста, заводи, села
Віє духом весняним...[17].*

Однак, за вимогами часу автор не міг оминати пропагандистського складника, тому й з'являються у передостанній строфі «чорні сили Уолл-стріту», які хочуть «спинити час». Проте вірш на тлі інших публікацій, виглядає напрочуд яскраво, в ньому відчувається сила таланту автора, його власний стиль.

Не заглиблюючись у конкретику пропагандистського напрямку друкованого видання, яке, звісно, саме через призму цензури редагувало статті журналістів і твори авторів, публікації А. Перепаді вирізняються на фоні трафаретно-шаблонних текстів.

У 1952 році А. Перепадя вступить до Київського університету імені Т. Шевченка на факультет журналістики, де й здобуде диплом у 1957 році та розпочне професійну кар'єру журналіста, а за тим – тернистий шлях перекладача.

Проте сторінки біографії видатного земляка поки що залишаються багато в чому недослідженими і потребують подальших пошуків. Це дасть змогу реконструювати біографію видатного діяча української культури, дослідити його перші творчі праці, гартування власного письменницького почерку, зародженого саме на степових просторах між Бугом і Дніпром.

Література:

1. Павленко О. Г., Феномен творчості Ростислава Доценка: світоглядно-естетичні та художні константи / О. Г. Павленко // Літературознавчі студії. – 2013. – Вип. 40 (2). – С. 124, 126. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2013_40\(2\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2013_40(2)_17).
2. Коккіна Л. Когнітивна складова перекладу афоризмів філософської казки «Маленький принц» А. де Сент-Екзюпері / Л. Коккіна // Актуальні питання гуманітарних наук. – 2015. – Вип. 11. – С. 115-122.
3. Радчук В. Д. Навіщо перекладачеві теорія? / В. Д. Радчук // (Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. – 2014. – Кн. 3. – С. 151.
4. Анатоль Перепадя (1935-2008) // Всесвіт, 2008. – N 7/8. – С. 203.
5. Життєві перепади тлумача Перепаді: хуліганська розмова із метром перекладу / Євгенія Кононенко // Україна молода. – 2006. – № 204 (3 листопада). – С. 18-19.
6. Босько В. М. Історичний календар Кіровоградщини на 2015 рік. Люди. Події. Факти / В. М. Босько. – Кіровоград: Центр.-Укр.вид-во, 2014. – С. 161
7. Босько В. М. Співавтори геніїв, їхні alter ego, місіонери / В. М. Босько // Народне слово. – 2012. – 12 січня. – С. 10.
8. Анатоль Перепадя перекладач. – Режим доступу: <http://calvaria.org.ua/autor.php?aid=199>
9. Давиденко В. «Мій голос залунає поміж вами»: у Нац. спілці письменників вшанували пам'ять видат. укр. письменника, пер., поета Анатолія Перепаді / Валентина Давиденко // Урядовий кур'єр. – 2010. – 1 жовтня. – С. 11.

10. Гургула І. Анатоль Перепада: «Перекладач - професія стариків» / Ігор Гургула // Літературна Україна. – 2004. – 26 серпня. – С. 6.
11. Перепаді А. і В. Наша путь – вперед /Анатолій і Владислав Перепаді // Більшовицька правда. – 1951. – 29 квітня (№ 51). – С. 1.
12. Криуленко А. Жизненные тропы выпускников СШ №1 / Антонина Криуленко. – Александрия, 2007. – С.122.
13. Перепада А. Корея / Анатолій Перепада // Більшовицька правда. – 1951. – 2 грудня (№ 142). – С.3.
14. Перепада А. Рідна Москва / Анатолій Перепада // Більшовицька правда. – 1951. – 15 серпня. – С. 3.
15. Повідомлення : бюро літгрупи // Більшовицька правда. – 1952. – 14 березня. – С. 4.
16. Нарada літературної групи // Більшовицька правда. – 1952. – 18 січня. – С.4.
17. Перепада А. Весняна пісня / Анатолій Перепада // Більшовицька правда. – 1952. – 18 травня. – С. 1.
18. Перепада А. Літо / Анатолій Перепада // Більшовицька правда. – 1952. – 15 червня.

Оксана ГОЛЬНИК,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
КДПУ ім. В. Винниченка,
м. Кропивницький

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ Є. МАЛАНЮКА:
ПРАКТИКА МОНОГРАФІЧНОГО ПОРТРЕТУВАННЯ
(розвідки про Т. Шевченка та М. Гоголя)

Проблемно-тематичні орієнтації Є. Маланюка-літературознавця і критика були показовими для розвитку літературно-критичної думки 20-х років ХХ століття, тому його культурологічна діяльність і привертає увагу дослідників. У сучасному маланюкознавстві свою концепцію осмислення літературно-критичного доробку митця оприявнили Л. Куценко, Л. Омельчук та Б. Синевич на рівні дисертаційних досліджень та низки публікацій. Вони приділили особливу увагу ідеологічним орієнтаціям критичних студій Є. Маланюка (Б. Синевич), розглядали методологію літературно-критичної практики митця крізь призму формування міфу та антиміфу, реалізацію у його студіях ідеї маскулінності, ідеї національного підсвідомого (Л. Омельчук). Дослідження Л. Куценка «Dominus Маланюк» у серії праць, присвячених постаті Є. Маланюка, є по-

особливому знаковим. По-перше, автор збагатив материкове маланюкознавство кількісно, повернувши та вперше опублікувавши надруковані у закордонній українській пресі 20-50-х років студії поета-критика, по-друге, вперше було визначено місце літературно-критичного доробку митця у його багатій літературно-публіцистичній та науковій спадщині, по-третє, простежено еволюцію теоретико-літературознавчого мислення автора «Книги спостережень», встановлено витoki та джерела його мистецької, історико-літературної та критичної стратегії. Утім, так звані монографічні праці Є. Маланюка або літературні портрети не ставали предметом окремого дослідження. Саме це й зумовлює актуальність нашої праці. Мета студії – окреслити методологічні підходи Є. Маланюка у створенні літературознавчих портретів митців на матеріалі праць, присвячених Т. Шевченкові та М. Гоголю, визначити авторські критерії оцінок особистостей письменників, інструментарій критика.

Значна частина робіт Є. Маланюка апелює до проблеми біографії митця. За визначенням Л. Омелячук, дослідник звертається до «біографії як культурного міфу, як контрольованого людиною проекту» [6, 7]. І далі науковець зазначає: «Простежуючи сучасні йому тенденції літературного руху, Маланюк констатує і відкидає тип життєписів, орієнтованих на масовість з метою наближення митця до пересічного читача, він виступає апологетом «великих» біографій, біографій духу» [6, 7].

Вартим уваги є той факт, що переважна частина есеїстичних роздумів Є. Маланюка – це роздуми про долю митців, тих, хто є носієм національної ментальності, її виразником. Особистість – предмет різновекторних обсервацій поета-критика. Особливого значення ці авторські рецепції набувають у контексті вирішення Є. Маланюком головної проблеми – проблеми становлення української державності, власне шляху до неї. Вирішення цього магістрального питання виводило автора на визначення значущості **Особистості** для процесу становлення і самовизначення нації. У нотатниках Є. Маланюк зазначав: «Хороба бездержавности... – є наявна й глибока. *Особистість – суспільство – нація. Без цієї ієрархічної залежності немає передумови державности.* Це – члени пропорції, без якої немає нації. І треба тверезо ствердити, що такої пропорції в лоні нашої «громади» - не існує. *Трагедія особистості і суспільства – це біографії всіх наших визначних людей* (хоча б Франка)» [5, 86] (курсив наш – О. Г.).

У 1937 році аналізуючи доробок Ф. К. Шальди, Є. Маланюк вказував на суголосну йому «методу» чеського колеги – «синтетичного портретування» [3, 260]: замість

«псевдоуніверсальних» методів у критиці, як і в кожній творчості ставити особистість [3, 259].

Отож, тема особистості або, за визначенням Л. Куценка, «повної Людини», «національної особистості» – «одна із провідних в есеїстиці Є. Маланюка» [2, 289]. Український воїн-поет фактично усе своє життя розмірковував над темою долі української духовної та станової еліти, адже саме в катастрофічному браці її він убачав головну хворобу національного організму. Особливого звучання ця проблема набувала в екстраполяції її на культурну еліту й у критиці Є. Маланюка реалізувалася на рівні осмислення знакових постатей української літератури.

Варто зазначити, що дослідником була створена власна парадигма вивчення тієї чи іншої особистості, вироблені способи і шляхи осмислення. Щодо першої частини цієї тези (парадигми), то, безсумнівно, в око впадає авторська установка на дослідження так би мовити, *внутрішньої суті* того чи іншого митця. При цьому дослідника цікавить насамперед творчий доробок об'єкта його розмислів, а також його поведінка, коло спілкування, манера репрезентації в товаристві, його листування, спогади сучасників, публічно висловлені позиції, а іноді й плітки, анекдоти, випадки з життя та ін. Варто звернути увагу на те, що Є. Маланюк прагне всебічно пізнати героя своїх есеїстичних спостережень, відчути його, проникнути у свідомість і пізнати позасвідоме, приховуване цією людиною. Очевидно, дається взнаки зацікавленість Є. Маланюка психоаналітичними студіями (С. Балея, В. Підмогильного) й актуалізується важливість і вагомість психоаналітичного інструментарію для пізнання особистості митця. Максимально наближаючись до створення психоаналітичної студії («портретування»), присвяченій певному письменникові, Є. Маланюк долав брак «українського Фрейда», який би адекватно дослідив українську культуру. Він послідовно застосовував так званий психобіографічний метод, що передбачає «...із взаємодії природи і долі, внутрішніх сил і зовнішніх факторів» з'ясування «психологічної позиції особистості, що сприяє специфічному вияву художнього обдарування, нерідко зумовлює тематику і проблематику творчості» [1, 65].

Відправною точкою роздумів критика в цьому аспекті була національна домінанта духовності й особистості письменника, адже «в природі немає справжньої творчості, мистецької передовсім і найяскравіш, яка б не була національною, ц.т. такою, що впливає з найглибшого ества людини, з найтайнішої глибини людської істини. Там, де духовною пуповиною своєю людина в'яжеться з родом,

народом, де вічно живуть образ матері і красиви дитинства, де дихає вітер Батьківщини і гріє сонце рідної землі» [3, 299].

Так зринала тема «національної істоти» і «малороса», персоналізованої в літературно-критичному доробкові Є. Маланюка іменами Т. Шевченко та М. Гоголя – головних духовних антиподів XIX століття, двох символів розщепленості української душі.

Саме цим двом митцям український критик присвятив чи не найбільш численні студії. Постать Т. Шевченка, його вплив на суспільство XIX і XX століття, формотворчу функцію поета для української ментальності, цілісність натури митця, енергія його поетичного слова стають предмета роздумів Є. Маланюка у працях «Репліка», «Ранній Шевченко», «Три літа», «До справжнього Шевченка», «До Шевченкових роковин», «Шевченко в житті», «Шевченкові метаморфози», «Шевченко – живий».

Захоплення Є. Маланюка постаттю М. Гоголя сягає ще юнацьких років, про що свідчать кілька його гімназистських робіт («Что побудило Гоголя написать «Малороссийские повести», «Общественное значение комедии Гоголя «Ревизор», «Взгляды Гоголя на задачи искусства», «Характеристика Гоголевского юмора»). Пізніше постать митця вабить Є. Маланюка близькістю їхніх шляхів підкорення Північної Пальміри: через світ російської літератури. Як стверджував Л. Куценко: «Гоголь щонайкраще давався для Маланюкового дослідження народжених Україною, але і втрачених нею, „обдарованих скарбів-талантів”» [4, 290]. Отож, М. Гоголь стає предметом детальних обсервацій Є. Маланюка у студіях «Кінець російської літератури», «Гоголь – Гоголь», «Гоголь», «Гоголь в літературознавстві». У роки Другої світової війни дослідник розпочинає роботу над книгою про М. Гоголя, проте вимушена втеча-еміграція до США зашкодили її завершенню та спричинили до втрати частини рукопису. У примітках до «Нарисів з історії нашої культури» Є. Маланюк зазначав: «Багатий матеріал, як і перші частини моєї готової монографії «Гоголь», загинули в подіях II світової війни» [4, 70]. Оpubлікована у книзі «Євген Маланюк. Повернення» (2005) студія «Гоголь в літературознавстві» та «Шевченко і Гоголь» є частинами втраченого дослідження.

Особливістю побудови праць, присвячених цим двом митцям, є протиставлення Т. Шевченка і М. Гоголя. Саме в такій конфронтації Є. Маланюк міг більш яскраво і повнокровно представити ту чи іншу постать. Критик кожного з них позначив відповідною символічною емблемою, які, своєю чергою, відбивали сутність природної міфологічної антиномії, яка символізує віковичну боротьбу світу і темряви, «дажджової» енергії та «селеністичної» двоїстості та

еманації: «...Шевченко – сонце, як Микола Гоголь – місяць, в якого світлі тіні згущуються і збільшують таємничість цього таємничого сина нашої землі» [5, 132]. Ці два письменники стали символами зіткнення двох енергій, двох начал національної душі, під знаком їхнього протистояння проходила боротьба за державність українського народу: «Біля колиски нашого відродження 1917 року і наступних став Шевченко. Але в тіні племінного Шевченка крилася тьмава покорчена постать з гострим профілем хижої птиці – Гоголь – теж син нашого народу, наша кров, частина нашого духу» [4, 296].

Дослідження Є. Маланюка, присвячені Т. Шевченкові та М. Гоголю, містять певну парадигму авторського підходу до осмислення та критерії оцінки цих постатей. Відправною точкою розмислів критика є майже беззаперечне твердження про їхню геніальність, хоча якщо у випадку Т. Шевченка це твердження є цілком безсумнівним, то про М. Гоголя Є. Маланюк говорить як про «людину з ознаками геніальності, обдаровану скарбом-талантом дивної, історично спізнілої творчої енергії» [3, 379]. Тут прозирає установка дослідника на поділ геніальності консолідуючої, вітаїстичної і творчості руйнівної, спрямованої на самознищення. Тому-то й він уникає говорити про М. Гоголя як про генія, до того ж постає питання: генія якого народу? Національна ідентичність, насаженість творчості національним духом є важливим для Є. Маланюка індикатором геніальності митця, а у випадку М. Гоголя «мистецька творчість нещадна й мстива. Вона викриває в творі національність митця, вона зраджує в нім найглибше – расу. А викриває і зраджує так, що зримими стають усі пороки, всі гріхи мистця перед родом і народом, перед с п р а в ж н ь о ю, а не паперовою батьківщиною тіла й духу» [3, 89] і зрештою призводить до «роздвоєності».

Розгортання Є. Маланюком зіставного аналізу цих двох представників національної еліти XIX століття було обумовлено близькими обставинами й умовами приходу в літературу, мистецького становлення. Обидва розпочинають свою творчість у той час, коли українська шляхта занепадає, мізерніє, перетворюється на провінційну: «На могутнім тлі буйного сонячного краєвиду, серед руїн бурхливої минувшини западають у смертельний сон хутори та маєтки здеморалізованої петербурзьким урядом колишньої української аристократії, нині – «дворянства всеросійського» [3, 378]. Оцінюючи стан культури цієї доби, Є. Маланюк вживає вислів «цвинтарна тиша», а говорячи про літературу цього періоду, порівнює її з політичною дійсністю часу, яка існувала «для домашньої потреби». Отож, література носила ознаки провінційності. У цих драматичних

обставинах розвитку української літератури змізерніла шляхта «видає» з себе талановитого М. Гоголя, а в осерді «закутого селянства» «дозріває вулканічне з'явлення Т. Шевченка» [3, 379]. Обидва вони, представники українського етнотипу, опиняються у Петербурзі – культурному центрі Російської імперії XIX століття, – якому ведеться відіграти важливу роль у їхньому становленні як митців й у процесі їх національної самоідентифікації.

До Петербурга доля вивела їх різними шляхами: М. Гоголь приїздить сюди, слідуючи створеній власною уявою «спокусливо-чарівній «легенді Петербурга» («В Гоголю жила «малоросійська ідилія», міт Росії-царства, понаднаціональної імперії необмежених обривів і необмежених можливостей...» [3, 380]), покладаючи на Північну Пальміру надії як на поприще для своєї майбутньої діяльності на «блага отечества» [3, 380], тоді як Т. Шевченко потрапляє сюди вимушено – переїздить його дідич, – і для майбутнього поета це лише один з етапів його кріпацького життя [3, 121].

Є. Маланюк наголошує на ностальгії як каталізаторові художньої творчості і власної національної самоідентифікації. Перебуваючи у чужому культурному й мовному середовищі, кожен із них звертається до літературної творчості як засобу духовного порятунку від жорстокої дійсності. У випадку з Т. Шевченком ностальгія спровокувала загострення його ідентифікації як українця. На думку Є. Маланюка, дієвим чинником при цьому було «національно-ядерне» селянське походження поета, яке забезпечило його «монолітність» і спровокувало протистояння «петербурзькій отруті» [3, 122]. На переконання критика, ностальгія, відчуття свого кровного зв'язку з Україною («він був зв'язаний із самим національним еством своєї Батьківщини, занадто страшну в своїй реальності носив в собі самім» [3, 122-123]), спричинили його психологічно-інтелектуальний ріст, його політично-національне прозріння, готичне духовне зростання, через що «крізь візію маляра-пластика, що знає лише зовнішні барви й лінії, починає д у м а м и проростати ота внутрішня Україна, і маляр стає поетом...» [3, 123].

Із М. Гоголем процес був дещо складнішим. По-перше, Є. Маланюк вказує на *національну ущербність, «національно-недокрівну душу»* письменника, сформованого у середовищі української аристократії, що переживала період занепаду і вольової кризи. Якщо Т. Шевченка у його «петербурзькому сирітстві» рятувала реальна Україна (спогади про кріпацьку дійсність, родина), то М. Гоголь, перебуваючи «у чужому похмурому місті творить ...у ностальгічній гарячці (передусім для себе самого) паноптикальну

імітацію Україну – «упоительную и роскошную Малороссию» [3, 121]. Утім, поступово «реальна Батьківщина відходить від Гоголя в міру ослаблення й заламування його національного стрижня» [3, 383]. Як наслідок, він створює абстракцію «Руси-Росії» – «фантастично-спокусливу», але примарну, пише «Миргород» і «Мертві душі», в яких Є. Маланюк прочитусь «...гротесково-яскравий і в цілій своїй фантастичності реальний образ суспільно-національного стану України початку ХІХ століття», «кошмарну галерію «Мертвих душ» [3, 135]. Отож, на думку дослідника, відсутність духовного зв'язку з реальною (селянською, яка не пізнала процесів національного переродження, залишилася ментально здоровою) Україною призвела до поступового відходу М. Гоголя від Батьківщини. Цей процес тривав усе життя письменника й був це, за визначенням Є. Маланюка, «психологічний процес...патологічного характеру» [3, 383].

Говорячи про шляхи, способи реалізації таланту та характер їх впливу на особистість митців М. Гоголя і Т. Шевченка, Є. Маланюк приходить до висновку, що заснована на органічно рідному ґрунті поетична практика Кобзаря, відзначалася динамізмом і носила формотворчий характер, консолідувала й давала духовні орієнтири українському народові; тоді, як штучно щеплена на чужий ґрунт творчість М. Гоголя, діяла на самознищення самого митця, руйнувала «аполонівсько-західну» форму російської літератури доби Пушкіна та призвела «... до затруювання нашої свідомості ядом Гоголевої «всеросійськості» та «общерусскости» [4, 299]. Є. Маланюк називає М. Гоголя «батьком маросійства», а прояви «комплексу Гоголя» – зради в собі національного первня – віднаходить в колективній душі та психіці українців.

Аналізуючи специфіку дії об'єктивних факторів на формування особистостей двох митців, Є. Маланюк, безсумнівно, керувався власними переконаннями і поглядами, здійснював висновки відповідно до власного світогляду і переконань (хоча при цьому зазначимо, що він мав ґрунтовну історико-літературну підготовку, був знайомий зі значною кількістю праць, присвячених постатям Т. Шевченка та М. Гоголя. Для прикладу: серед згадуваних Є. Маланюком гоголезнавців подибуємо прізвища таких іменитих учених, як В. Шенрок, Н. Котляревський, І. Мандельштам, І. Житецький, В. Зіньковський, В. Гіппіус; згадує шевченкознавців: Айзенштока, С. Єфремова, М. Шагінян, С. Смаль-Стоцького, Л. Білецького).

Знаковим для мислення Є. Маланюка-дослідника історії літератури, було те, що висновки щодо певної особи митця здійснювали в проекції на «душу» нації (специфіку ментальних

проявів). Так сталося і з Т. Шевченком та М. Гоголем, які у літературознавчому дискурсі Є. Маланюка, набули чинності уособлення двох протилежних духовнотворчих сил: національно цілісної інтенції та душевної «двоїстості», репрезентованих через опозиції тінь – світло, місяць-сонце.

Є. Маланюк свідомий не лише свого завдання осмислити психопатологію особистостей двох митців, але й виконання завдань, які лежать у власне філологічні площині: осмислити поетику, творчу манеру художників. Відправною точною роздумів і зіставлень дослідника є **теза**: митці належали до одного художнього стилю – романтизму, й **антитеза**, використана Т. Шевченком у поезії «Н. Гоголю», яку автор неодноразово цитує: «Ти смієшся, а я плачу». За ними прихована ідейно-тематична та ідеологічна домінанта творів письменників, спосіб осмислення дійсності й парадигма художніх прийомів і засобів, властивих мистецькому почеркові Т. Шевченка та М. Гоголя.

Говорячи про стильову домінанту митців, дослідник відштовхується від загальноприйнятої в літературознавстві думки про приналежність їх до романтизму. Утім усталене розуміння естетики романтизму у Є. Маланюка доповнене феноменологічними декораціями, репрезентованими через опозиції «реальність» – «нежиттєвість», «динамізм» і «чинність» – «мертвотність», «оживлення» – «омертвіння». Вони також носять романтичні ознаки, але це свідчить про світогляду домінанту автора студій. Розглядаючи романтизм Т. Шевченка, Є. Маланюк зазначає, що він ніколи не був абстрактним і канонічним. «Був це романтизм, – пише автор, – що знайшов своє адекватне органічно реальне втілення» [3, 127-128]. Цю властивість поетичного світу митця забезпечувалася його проектуванням на реальний світ України, що, своєю чергою, увиразнювала головну, на думку критика, інтенцію шевченкової поезії – «зв'язати розірвані в «малоросійській» дійсності д о б и української історії» [3, 131] і «оживити гоголівські душі української шляхти і розкрити очі ошуканій кріпацькій масі, себто сполучити й оживити спаралізовані складники нації, вдихнути і с т о р и ч н е життя в завмерлий національний організм» [3, 130]. Отож, Шевченків романтизм динамічний, вітаїстичний, консолідуючий, заряджений енергією чину: «Романтизм Шевченка, завдяки національній повнокровності, був завжди д о в е д е н и й до кінця, опуклий, яскравий, живий і р е а л ь н и й» [3, 128] тоді, як романтизм М. Гоголя через «національну недокрівність» митця був засобом відтворення, але не перетворення дійсності. Тому-то Є. Маланюк називає гоголівський романтизм «недовтіленим», «мертвотним»,

«специфічно графічним», а творчість «таємничою» (часто – патологічно містичною, сповненою чаклувань) і «скомплікованою». Репрезентативно у зіставних спостереженнях дослідника-пражанина над постатями М. Гоголя і Т. Шевченка є **опозиція плачу – сміху** як знакових ідейно-естетичних домінант творчості митців. Якщо говорити про «плач» Т. Шевченка, то Є. Маланюк застерігає від традиційного (насадженого російським культурним простором) сприймання поета як сентиментального лірика, в поезії якого є лише сльози кобзарів (В. Белінський). Цей «плач» (читаймо – пафос та риторика творів) носили характер «протесту ... обудження національної пам'яті ...зрушення важкого закляття...був вибухом свідомості ошуканого народу» [3,137]. На поетикальному рівні Є. Маланюк простежує перетворення «плачу» в **інвективність** поетичних виступів Т. Шевченка: «Цей «плач», що пізніш пройшовши крізь полум'я гніву, тужавіє й обертається в крицю, національної зброї, проходить по Україні очищальною грозою, тамує процес національного розкладу, спалює суспільний непотріб, відділює мертве від живого і стоплює благодаттю любови тих, хто «схаменулися» і «стали людьми», в зародок органічної ієрархії» [3, 137-138].

Говорячи про сміх М. Гоголя, Є. Маланюк застосовує оціночні характеристики негативної конотації з огляду на функціональність такого способу звернення до народу й оповіді про нього: «замогильний сміх», «гіркий», «отруйний». В умовах духовного запустіння нації, провінційності її культури **сміх** М. Гоголя **був танатичним**: в складних умовах історичного занепаду українства «осмішування самих себе ...осміювання власної історії, власного народу, його культури й мітів – ...це був проклятий психологічний шлях малоросійського ренегатства» [3, 137]. Відповідно дослідником були названі репрезентативні характеристики гоголівської манери: сатира, скепсис, «жорстока любов до несчастеньких».

Отож, практика Є.Маланюка по створенню монографічних портретів письменників має такі особливості: по-перше, автор аналізує психологію, внутрішній світ митців як чинники їхніх художніх світів і творчих почерків. По-друге, головним критерієм його оцінок є характер національної самоідентифікації художників слова, національної інтенційності їхніх творів. При цьому висновки Є. Маланюка сформульовані через опозицію: національна цілісність (Т. Шевченко) і національна недовірливість, роздвоєність (М. Гоголь). Ця опозиція застосовувалася Є. Маланюком й до розгляду творчості інших митців (П. Тичини, М. Хвильового, Я. Щоголева. І. Франка, Лесі Українки) і набувала таким чином властивостей **оригінальної авторської методології**. Вона переносилася автором і на питання

етнопсихології: анатомуючи «душу народу», Є. Маланюк активно звертався до теми національної повнокровності і малоросійства. Тобто вона набувала *культурософського значення*. По-третє, для повноти реконструкції психології митця критик залучав листи, спогади сучасників, власне висловлювання художників слова, їхні щоденники, літературознавчі праці та історичні студії. По-четверте, Є. Маланюк виявив себе добрим літературознавцем, чутливим до художнього слова, підтекстів, що дає можливість твердити про його ґрунтовну теоретико-літературознавчу підготовку.

Література:

1. Зборовська Н. Психопаналіз і літературознавство. Посібник. – К.: Академвидав, 2003. – 392 с.
2. Куценко Л. Загадка двох геніїв// Маланюк Є. Повернення. Поезії, літературознавство, публіцистика, щоденники, листи. – Львів: Світ, 2005. – С. 289-290.
3. Маланюк Є. Книга спостережень. Статті про літературу. – К.: «Дніпро», 1997. – 430 с.
4. Маланюк Є. Повернення. Поезії, літературознавство, публіцистика, щоденники, листи. – Львів: Світ, 2005. – 495 с.
5. Маланюк Є. Нотатники.– К.:Темпора. 2008. – 335 с.
6. Омельчук О. Національна ідентичність літератури у трактуванні Євгена Маланюка: Автореф. дис...канд. філол. наук: 10.01.06/ НАН України, Ін-т л-ри ім.Т.Г.Шевченка. – К., 2002. – 20 с.

Марина ДОЛГІХ,

кандидат мистецтвознавства,

викладач-методист Кіровоградського музичного училища,

м. Кропивницький

ІЗ РОДУ ТОБІЛЕВИЧІВ: ОЛЕНА ПЕТЛЯШ-БАРІЛОТТІ

У світлі сучасних тенденцій українського музикознавства, що передбачають повернення з небуття імен музично-театральних діячів, чий долі були пов'язані з діяльністю на окупованій території у період Другої світової війни, особливої уваги набувають невідомі сторінки біографій представників родини Тобілевичів. Героїнею дослідження обрано маловідому широкому загалу постать української оперної співачки й артистки драми, дочки М. К. Садовської-Барілотті й небоги корифеїв українського театру І. К. Карпенка-Карого, М. К. Садовського і П. К. Саксаганського Олени Денисівни Петляш-Барілотті (1890-1971). Основним джерелом інформації стали два

рукописні варіанти спогадів актриси, віднайдені у фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського Національної академії наук України (м. Київ) і датовані 1954-1960 рр. Автор статті щиро вдячна за допомогу в пошуку матеріалів старшому науковому співробітнику відділу музикознавства, кандидату мистецтвознавства І. М. Сікорській і мистецтвознавцю К. М. Луганській.

Документи відкривають для нас малознані факти життя і творчості самої О. Д. Петляш-Барілотті, історію стосунків її родичів, опис елісаветградського періоду життя крізь призму світосприйняття межі XIX – XX ст. Дослідження велося з позиції музично-театрального фактору і висвітлюють лише музичну сторону мемуарію.

Згідно матеріалам енциклопедичних видань, Олена Денисівна Петляш народилася 26 червня (11 липня) 1890 року в Харкові. Більш вірогідно, що датування року народження змінено співачкою для зменшення віку, що практикувалася в артистично-музичному середовищі. 1891 року її мати, знана артистка і чудова співачка Марія Карпівна Садовська-Барілотті померла, залишивши на піклування свого другого чоловіка, актора Д. М. Мови (Петрова), чотирьох малолітніх дітей – від першого шлюбу Євгенію й Олену та від другого шлюбу Ольгу і Сергія. Деякий час осиротіла родина мешкала в елісаветградському будинку Тобілевичів по вул. Знам'янській, де й минуло дитинство мемуаристки.

Маму свою О. Д. Петляш зовсім не пам'ятала, зі слів дядьків знала, що була Марія Карпівна *«висока, струнка, красива, <...> людина глибокої натури, <...> веселої вдачі, <...> мала надзвичайно красивий голос»*. У домашньому й театральному оточенні її любили *«особливо за поведження з людьми»*, родичі називали Машею. Зі слів тітки Софії Тобілевич, О. Петляш пригадувала, що родина вважала великим *«нещастям її життя 1-й шлюб з батьком моїм (М. М. Барілотті – М. Д.)*. Вони були різних поглядів на життя. Мама любила дітей і хотіла їх мати. У неї було від мого батька п'ятеро дітей. З них тільки моя старша сестра і я zostалися живими, всі інші померли. Батько не хотів мати дітей, був чоловіком легковажним». Але мемуаристка засвідчує вагомість постаті М. М. Барілотті в становленні співацької кар'єри М. К. Садовської, бо саме він фахово займався з дружиною вокалом: *«працював над тим, щоб поставити високі ноти»*. Завдяки втручанню чоловіка, до майстерного виконання народних пісень талановита артистка додала оперетковий і оперний репертуар, неперевершено втілювала як із артистичного, так із музичного плану образи циганки Ази, Катерини, Наталки Полтавки, Утопленої у творах М. Старицького, М. Аркаса, М. Лисенка.

Після раптової смерті Марії Карпівни, яка, виявляється, була головним постачальником родини, матеріальне становище різко погіршилося. Зі смутком й сльозами на очах переживала маленька дівчинка прощання із облаштованим родинним затишком: *«Пам'ятаю, як після великого, добре обладнаного дому сім'я повинна була залишити його і здати яким-то чужим людям, а самим перейти у маленький флігель, що стояв у глибині двору. Треба було попродавати зайві речі, які все одно не вмістилися у маленьких двох кімнатках та кухні. Приходили якісь люди, обдивлялися, купували. Дивлячись на це, у моїй дитячій душі була печаль»*. При такій ситуації були продані родинне піаніно та театральні костюми матері.

Вельми негативну характеристику отримав у спогадах вітчим й опікун Д. М. Мова-Петров*: *«Другий чоловік матері ставився байдуже до всіх нас дітей. Він теж любив карти, більярд та вино. Дядьки розповідали мені, що для того, щоб його протверезити, щоб він міг би ввечері співати, вони садили його на візника, везли до Дніпра і купали. Після смерті матері він почав так пити, що дядьки мусили його скоротити. Де він після того перебував – не знаю, але довгий час по нього нічого не було чути. Дядьки допомагали нам трохи, але викормила нас фактично родичка матері – Козлова, людина святої душі»***.

Тогочасне життя чечорських сиріт Олена Денисівна описала, згадуючи з особливою вдячністю К. А. Тобілевича, колоритно зобразивши хутір «Надню», характер діда, його звички, уподобання: *«Жили ми в Єлисаветграді (Кіровограді) <...> дуже бідно. Пионяний кандер та картопля було наше щоденне меню. Коли приїздив із хутора дід наш, Карпо Адамович Тобілевич, то привозив сало, масло, сметану, сир і сірий хліб. Літом привозив кавуни та гарбузи такі великі, що їх ледве вносив кучер Герасим. Дід жалів нас, сиріт, шуткував із нами.*

<...> Як він виїжджав від нас, то я його проводжала завжди. Поцілувавши мене, дід казав: «Вчись, дитино, добре, то я тобі гостинець дам». Звичайно, я старалась, і як він через деякий час приїздив, то я йому показувала «4» і «5»-ки. Дід хвалив мене, гладив по голові, старанно шукав у своєму гаманці – виймав 5 коп. і казав: «Купи собі насіння та цукерок».

Навчання Олени в гімназії було пов'язано з низкою комічних ситуацій, про які вона розповідала з гумором, зокрема, про проблеми з правописом «ять». Блискучими фарбами змальоване дівоче невігластво, за точкою зору сусідів, пов'язане з їздою на велосипеді чи акробатичними трюками на гіллі дерева, наслідуючи акробатів, бачених у цирку. Із жартівливими абзацами чергуються розриваючі душу фрази про відсутність можливості придбати підручники,

нормальний одяг, взуття: *«Зимою та восени (ходити в гімназію – М.Д.) – горе. Пальто в мене вітром підбите, калош немає, ноги мерзнуть, бо мокрі. Прийдеш додому, сядеш на лежанку, яка не завжди була теплою, і плачеш від жалю до самої себе».*

З чотирнадцяти років Олена обрала для себе акторський шлях і, отримавши листа підтримки від дядьків, виїхала з міста назустріч новим театральним враженням. Подальше життя Петляш-Барілотті було пов'язане з музично-театральними гастрольними трупами, а від 1906 р. – з товариством М. К. Садовського, де вона виступала в драматичному репертуарі під псевдонімом своєї матері – Садовська. Її амплуа – інженю, хоча часом приходилося грати героїнь. Спеціально для племінниці, яка прогресувала у вокальному розвитку, Микола Карпович став перекладати українською і ставити на сцені першого українського стаціонарного театру в Києві західні оперні шедеври – «Гальку» С. Монюшка, «Сільську честь» П. Масканьї, «Продану наречену» Б. Сметани, та вітчизняні твори «Пан Сотник» Г. Козаченка, «Бранка Роксолана» Д. Січинського, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Наталку Полтавку» М. Лисенка. Зачарований голосом молодой співачки, класик української музики М. В. Лисенко, вірний товариш по театральному цеху М. К. Садовського, ставить з його трупою свої опери – «Утоплону», «Енеїду», де головні жіночі образи віддаються Олені.

Їй довелося бачити на сцені славетного М. Л. Кропивницького, про якого вона шанобливо пригадувала. *«Кропивницького я побачила молодим. Це був огрядний, красивий чоловік. Носив пенсне, мав прекрасний співочий голос – бас. Я радію, що встигла побачити цього велетня! Це була глиба таланту. Дивлячись на нього, наприклад, у «Запорожці за Дунаєм», де він виконував роль Карася, від захвату од його фігури, жестів – це все давало враження такої незрівняної краси, що хотілося від радості плакати!».*

Товариські стосунки пов'язували Олену Денисівну з тіткою Марією Заньковецькою. Найяскравіші враження спонукали до такої характеристики музичного таланту видатної актриси: *«Могутній темперамент, прекрасний голос (меццо-сопрано) захоплював глядачів, кожен спектакль кінчався оваціями. В «Циганці Азі» вона співала і танцювала у вихровому темпі».*

Багато уваги приділила О. Д. Петляш опису вокальних здібностей корифеїв. Зокрема, про П. К. Саксаганського вона пригадувала: *«Дід мій розказував, що в дитинстві Фаня був веселим, любив танцювати, умів чудово передражнявати якогось старого пана. <...> Співав різних українських і російських пісень, яких чув від матері своєї – моєї баби. <...> З Карпенко-Карим був у великій дружбі і братерській*

любіві. Як у сімейні свята збирались усі родичі і гості, сідаючи за стіл, під чарку завжди починав співати пісні. Особливо «Пийте, гуляйте, добрії люди» ***.

Найближчі стосунки пов'язували племінницю з дядьком Миколою Садовським. *«У Садовського був чудовий бас-баритон. Я вже не застала його в голосі, хоч він і чудово співав українських народних пісень, та більш можна було звертати на чудову передачу цих пісень, ніж на голос. Микола, усміхаючись, розказував мені, що коли він був молодим, то любив співати у церковному хорі, й регент казав йому: «Микола Карповичу, ти згасай, згасай голос, бо свічки гаснуть...»*

Мемуаристка пригадала бачену виставу «Невольник», де головні ролі виконували Кропивницький (батько), Заньковецька (Ярина) і Садовський (Степан): *«В останньому акті Садовський так співав, що хотілося плакати від жалю до сліпого». Його особлива природна манера виконання народних пісень, перейнята від матері, спонукала молодшу співачку просити дядька повчити саме подібній стилістиці.*

А згодом із учениці Олена перетворилася на вчительку. *«Після тривалого часу я побачила Миколу на сцені, все було б гарно – і постать, і чулі тони, якими він читав роль, а голос був не той. Пішла я до нього за лаштунки і кажу: «Миколо, приходь до мене, я тобі допоможу, щоб покращав голос. Ну і щоб ви думали! Прийшов до мене Микола і ціле літо смирененько співав голосові вправи. Зате зимою голос його став міцним і чистим. Фаня, почувши його, здивовано сказав: «Миколо, я 45 років не чув у тебе такого голосу», на що мій дядечко відповів: «Ох-ох, – ййця курей навчають!»*

Високо оцінювала співачка й природні музичні здібності М. К. Садовського. *«Садовський був на диво музикальний. Він завжди диригував хором у «Чорноморцях», «Назарі Стодолі», у «Вечорницях» – усюди, де хор співав за лаштунками. У «Проданій нареченій» він співав Кецала і грав його бездоганно, а це доволі складна і трудна партія за ритмом».*

З 1910 р. Олена Денисівна розпочала професійно займатися вокалом у Київському музичному училищі ІРМТ по класу відомої викладачки й послідовниці італійської школи К. Евєрарді Олени Олександрівни Муравйової. Ставлення артистки до співу, як до розважального моменту вистави, змінюється на фахову позицію оперної співачки. Трирічне навчання у Києві, удосконалення майстерності на батьківщині співу в Італії у педагога Антоніо Котонї, розкрило природний потенціал вокалістки, сформувало з артистки драми прекрасну оперну співачку. Виникла проблема: як бути з українським театром? *«Минали сезони, я грала у драматичних постановках, співала в усіх операх. Але драма відбивалася негативно*

на моєму голосі. Муравйова наполягала, щоб я вибрала амплу співачки. Поговорила я на цю тему з Миколою, просила його, щоб він звільнив мене від драматичних вистав... <...> А Садовський – ні в яку!»

Кардинальний розрив із трупною Садовського відбувся 1913 р. О. Д. Петляш відгукується на пропозицію М. Ф. Багрова і переходить до Київської опери. Надалі все її життя пов'язане з академічною музикою: три сезони вона співала у складі київської трупи, десять сезонів – в Одеському оперному театрі. Саме в Одесі до свого сценічного прізвища Петляш актриса додала прізвище по батьку – Барілотті.

У 1938 р. було арештовано при підозрі в наслідуванні націонал-шовіністичних ідей чоловіка співачки – актора українського театру і небожа М. Л. Кропивницького Марка Олександровича Петлішенка, доля якого до сьогоднішнього часу невідома. Зрозуміло, що й Олена Денисівна знаходилася на олівці слідчих органів як жінка ворога народу. Тому її театральна кар'єра завершилася в самому зеніті слави.

Коли в 1941 р. до окупованого німцями Києва повернулася з політичного вигнання двоюрідна сестра співачки Марія Кресан-Тобілевич і відкрила «Будинок дитини» – заклад універсального характеру, наблизений до сучасних дитячо-юнацьких центрів, Петляш стала її правою рукою: опікувалася хором, музичним супроводом лялькового театру, поставила з юними театрами оперу М. Лисенка «Коза-дереза».

Після Другої світової війни вона активно займалася викладацькою практикою. Померла в 1971 р.

...Серед матеріалів Меморіального будинку-музею М. В. Лисенка у Києві знаходяться раритетні експонати – грамплатівки фірми «Екстрафон», де зафіксовано унікальний голос нашої землячки. Співачка виконує романси «На городі коло броду» і «Садок вишневий коло хати» М. Лисенка на вірші Т. Шевченка, українські народні пісні та пісню Одарки з опери «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського у супроводі славетного композитора Миколи Віталійовича Лисенка.

Отож, доля української актриси й оперної виконавиці, родички корифеїв вітчизняної сцени і нашої землячки Олени Денисівни Петляш-Барілотті є зразком сумлінного служіння музичному мистецтву. Її мемуари, дбайливо збережені у фондах ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, залишаються живим словом очевидиці, представниці наступного покоління родини Тобілевичів.

Примітки:

*Мова Денис (Діонісій) Миколайович (1860 - 1922) – артист оперних та драматичних труп.

**Козлова Катерина Миколаївна – далека родичка М.К. Садовської-Барілотті.

***Мається на увазі частування Хазяйки з музичної картини «Вечорниці» П.Ніщинського

Література:

1. Історія української музики / Відп. ред. М.П. Загайкевич. – К. : Наукова думка, 1990. – Т. 3: Кінець XIX – початок XX ст. – С. 281.

2. Лисенко І.М. Словник співаків України [Текст] / Іван Максимович Лисенко. – К. : Рада, 1997. – С. 232–233.

3. Петляш-Барілотті О.Д. Сторінки минулого: рукопис, 1958 р. / Олена Денисівна Петляш-Барілотті // ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, ф. 14, колекція 2, спр. 3. – 53 с.

4. Пружанский А.М. Отечественные певцы. Т. 1. / Аркадий Михайлович Пружанский. – М. : Сов. композитор, 1991. – С. 392.

Ірина ДЯЧУК,

головний зберігач фондів

художньо-меморіального музею О.О.Ос്മьоркіна,

м. Кропивницький

ОБРАЗ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ТВОРАХ САМОДІЯЛЬНОГО ХУДОЖНИКА ВІКТОРА ШУЛЬГИ

Тарас Григорович Шевченко увійшов у мистецький світ як визначний поет і художник. Його творча спадщина та новаторство в багатьох художніх галузях вплинули на подальший розвиток національного мистецтва. Непересічна особистість митця завжди хвилювала художників. Майже чи не кожен з них в своєму доробку має серію або окремі роботи, пов'язані з темою Тараса Шевченка.

Серед кіровоградських художників над його образом працювали та створили портрети Великого Кобзаря: Володимир Федоров (1920-1986), Микола Добролежа (1925-2009), заслужений художник України Емілія Руденко, члени Національної Спілки художників України Фелікс Полонський, Анатолій Дворський, Ігор Смичек та інші. Виконані в різних техніках, вони неодноразово експонувалися на численних тематичних та персональних художніх виставках. А такі відомі митці, як: заслужені художники України Борис Вінтенко (1927-2002), Сергій Шаповалов, Андрій Надєждін, члени Національної

Спілки художників України Юрій Вінтенко та Юрій Гончаренко зустрілися з темою українського генія, перебуваючи на художніх пленерах по шевченківських місцях, зокрема, в Седнівві на Чернігівщині та Каневі на Черкащині. Натхненні красою мальовничих українських куточків, де в свій час неодноразово перебував поет, кожний із них створив чималу серію етюдів, присвячених цим історичним місцям, та які згодом презентувалися на багатьох мистецьких вернісажах.

Образотворчі твори шевченківської тематики прикрашають колекції різних музеїв. В фондовому зібранні художньо-меморіального музею О. О. Осмьоркіна шевченкіана представлена колекцією робіт самодіяльного художника Віктора Андрійовича Шульги (1923-2000) – члена Національної Спілки журналістів України, ветерана війни та праці, учасника багатьох виставок самодіяльного мистецтва.

Народжений у м. Новомиргороді Кіровоградської області, в селянській родині, Віктор Андрійович з дитинства мріяв стати художником. Пройшовши дорогами Великої Вітчизняної війни, він вступив до Одеського художнього училища. Але невдовзі, волею долі, змушений був покинути навчання та повернутися до рідного міста. Малюванням продовжував займатися самостійно. Одночасно захопився журналістикою і більшу частину свого життя пропрацював в районній газеті «Червона зірка». Людина різнобічних інтересів – він малює, пише статті і поезії, друкується в періодичних виданнях та популярних на той час журналах «Кур'єр Кривбасу», «Дніпро», «Жовтень». Чимало його віршів присвячені Великому Кобзареві. «...До кожного з нас Тарас Шевченко приходить, по-своєму. До когось – через книгу, до іншого через твори про нього. У моє життя Тарас Шевченко увійшов ще з дитячих літ, коли слухав як мої дядьки Іван Карпович та Василь Карпович задушевно співали пісні на його слова. Або коли мати читала напам'ять поетові вірші. Була вона жінкою неписьменною, але мала добру пам'ять, тож і запам'ятовувала те, що читала їй з Кобзаря моя сестра. У такі хвилини у мене перехоплювало подих і я ледь стримувався, щоб не заплакати. А плакати собі не дозволяв, бо щоб то з мене тоді за козак виріс», – згадував Віктор Андрійович.

Перша зустріч Віктора Шульги як художника з шевченківськими місцями відбулася на Черкащині в середині 1960-х років. Побувавши на батьківщині поета, в Кирилівці та Моринцях, відвідавши музей Т. Г. Шевченка, Віктор Андрійович робить багато замальовок пам'ятних місць, ескізів майбутніх акварелей – «За думою дума роєм вилітає...», «Думи мої», «Село Шевченкове», «Могила Григорія Івановича Шевченка», «Внук Тараса Шевченка – Терентій

Трохимович». До речі, зустріч саме з онуком та з іншими мешканцями села Моринці справила незабутнє враження на все життя Віктора Андрійовича. А портрет Терентія Трохимовича та вище названі акварелі ввійшли до колекції художньо-меморіального музею О. О. Осмьоркіна.

У 1971 році доля подарувала Віктору Андрійовичу другу зустріч з шевченківськими місцями, коли за путівкою Спілки художників України він поїхав у Будинок творчості, що знаходиться в Седнівській Чернігівській області. Працювалося йому там із особливим піднесенням, адже куди б не пішов, всюди натрапляв на місця, пов'язані з поетом – саме в Седнів Т. Г. Шевченко написав свою поему «Сова» і багато малював. Там і досі зберігся масток братів Лизогубів, з якими він перебував у тісній дружбі, особливо з відомим громадським діячем, меценатом Андрієм Лизогубом, а коли поет потрапив у заслання, той всіляко допомагав йому, вислав фарби, папір, пензлі. Збереглася у Седнів й пам'ятка архітектури XVII ст. дерев'яна церква ім. Св. Георгія, зведена без єдиного цвяха, яку також малював Т. Г. Шевченко для альбому «Живописна Україна». Протягом декількох століть церква зазнавала значних пошкоджень та руйнацій внаслідок історичних подій та природних факторів, але кожного разу її відновлювали, завдячуючи шевченківським офортам, адже крім реалістичного зображення архітектурної пам'ятки Тарас Григорович намагався дати історичний зріз її буття, оповиваючи його романтичним серпанком генетичної пам'яті. Отож, ми знаємо справжній вигляд багатьох пам'яток козацького бароко, в тому числі і першої із них Богданової церкви в Суботіві, яка, незважаючи на мініатюрність, подана майстром як монументальний свідок гетьманської слави.

Невеличке місто Седнів над тихоплинним Сновом стало для Віктора Андрійовича Шульги дуже плідним місцем. За невеликий період ним була створена серія акварельних творів «По Шевченківських місцях», а це – майже півсотні робіт, значна частина яких в тому ж 1971 році експонувалася на персональній виставці в Будинку письменника в Києві у відповідь на Тиждень красного письменства, що проходив на Кіровоградщині у 1970 році. Першими відвідувачами її були Микола Вінграновський, Віталій Петльований і Григорій Тютюник, які залишили записи своїх вражень від виставки у книзі відгуків – художник любив частенько переглядати її, поринаючи у вир спогадів.

Крім творів із серії «По шевченківських місцях», музейна колекція налічує композиційні роботи, присвячені долі Тараса Шевченка та знаковим подіям в його житті, а саме: «Шевченко в Академії

художеств», «В гостях у сестри», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Шевченко в Петербурзі» та ін. Особливо чуттєво Віктор Андрійович підходить до періоду заслання поета і хвилююче розкриває його творами: «Караюсь, мучусь, але не каюсь», «Шевченко на березі Аральського моря», «В одній незатишній тюрмі, в степу безкраім за Уралом...», «Мов на позорище ведуть...», «Шевченко солдат» та ін. У творах відчувається не тільки своя мистецька мова та світовідчуття Віктора Шульги, а й бачення ним Українського Генія через призму часу.

В. А. Шульга багато прожив, чимало пережив, мав свої усталені погляди на ті чи інші речі, та якщо ставало незатишно і тяжко на душі, завжди звертався до Кобзаря: «...Щоб я не планував зробити, з того, що називається роботою серця й розуму, обов'язково подумки раджуся з Тарасом. І це не фанатичне обожнювання, не культ, створений у власній душі, це звичайна потреба, народжена ще в дитинстві. Очевидно, тому, що дух його постійно витав в нашій хаті, що постать ця за своїми масштабами дійсно така, без якої ми позбавляємося чогось справжнього і великого...».

У 2000 році Віктор Андрійович Шульга, вважаючи, що мистецтво повинно працювати на естетичне виховання молоді, вирішив передати частину своїх творів навчальним закладам м. Новомиргорода. Тоді ж до фондів художньо-меморіального музею О. О. Осмьоркіна, за сприяння відомої громадської діячки Євгенії Михайлівни Чабаненко, В. А. Шульга подарував 46 живописних та графічних творів 1960-1999 років, що ілюструють життєвий і творчий шлях великого поета, талановитого художника Тараса Григоровича Шевченка.

Цей мистецький дар став останнім в житті самодіяльного художника з Новомиргорода, який в тому ж році залишив земне буття. Але ім'я Віктора Андрійовича Шульги продовжується в його віршах, картинах, малюнках, значна частина яких присвячена Світочу української культури Тарасу Григоровичу Шевченку.

Картини В. Шульги шевченківської тематики в художньо-меморіальному музеї О. О. Осмьоркіна:

1. «За думою дума роєм вилітає...» Із серії «Життєвий шлях Тараса». 1963. Папір, акварель. 41х30.
2. Т. Г. Шевченко в Академії художеств. Із серії «Життєвий шлях Тараса». 1963. Папір, акварель. 41х30.
3. Т. Г. Шевченко в солдатах. Із серії «Життєвий шлях Тараса». 1963. Папір, акварель. 41х33.
4. Перехід через Кара-Богаз. Із серії «Життєвий шлях Тараса». 1964. Папір, акварель. 20х30.

5. Т. Г. Шевченко в гостях у сестри Ярини. Із серії «Життєвий шлях Тараса». 1963. Папір, акварель. 30х41.
6. Т. Г. Шевченко в Петербурзі. Із серії «Життєвий шлях Тараса». 1964. Папір, акварель. 41х30.
7. Т. Г. Шевченка везуть на заслання. Із серії «Життєвий шлях Тараса». 1964. Папір, акварель. 30х41.
8. Портрет Т. Г. Шевченка. Із серії «Життєвий шлях Тараса». 1989. Папір, туш, перо. 41х30.
9. «Мов на позорище ведуть...» Із серії «Життєвий шлях Тараса». 1989. Папір, туш, перо. 29х34.
10. Музей Т. Г. Шевченка в селі Шевченкове. Із серії «По Шевченківських місцях». 1963. Папір, акварель. 29х24
11. Пам'ятник Т. Г. Шевченку в селі Шевченкове. Із серії «По Шевченківських місцях». 1963. Папір, акварель. 41х30.
12. Село Шевченкове. Із серії «По Шевченківських місцях». 1964. Папір, акварель. 29х35.
13. Маєток Івана Лизогуба в м. Седніві. Із серії «По Шевченківських місцях». 1972. Папір, акварель. 36х50.
14. Внук Т. Г. Шевченка – Терентій Трохимович. Із серії «По Шевченківських місцях». 1989. Папір, акварель. 41х30.

Олена КЛАСОВА,
головний зберігач фондів
Кіровоградського музею музичної культури
ім. Кароля Шимановського,
м. Кропивницький

ХУДОЖНІ ЛИСТІВКИ АМВРОСІЯ ЖДАХИ –
ІЛЮСТРАЦІЇ ДО УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ
(із фондів музею музичної культури ім. Кароля Шимановського)

У процесі становлення української нації вагоме місце посідає діяльність митців нашого краю. Тісно пов'язаний з Єлисаветградом був самобутній митець – художник і гравер Амвросій Ждаха. Його творчий доробок складається з книжкової графіки – ілюстрацій до багатьох творів переважно українських письменників: П. Куліша «Чорна рада» (1901), М. Комарова «Оповідання про Антона Головатого» (1901), «Слова о полку Ігоревім» (1904), етнографічного збірника «Українське весілля» (1905), Г. Квітки-Основ'яненка «Добро роби, добре й буде» (1906), повістей Ф. Равіти-Гавронського «При битій дорозі» (1912) та Є. Гребінки «Чайковський» (1914).

А. Ждаха – автор 40 узорів українських писанок; великої кількості ескізів-проектів меблів, інтер'єрів світлиць, кухонь, кімнат; ескізів обкладинок та заставок журналів, видавничих знаків та екслібрисів, близько п'ятисот малюнків сюжетів, типажів, буквиць, узорчатих заставок і кінцівок до українського «Євангелія», а також великої кількості ілюстрацій до «Кобзаря» Т. Шевченка та серії ілюстрацій до українських народних пісень.

За Радянської влади від 1920-х рр. та до часів хрущовської «відлиги» про митця не згадувалося ані в пресі, ані у спеціальній літературі, адже його творчість була надто патріотичною, українською. У середині 1970-х рр. художник В. Касіян писав: «Художня спадщина Амвросія Ждахи, що має, безперечно, прогресивне значення, повинна посісти чільне місце в історії української дореволюційної графіки. Добру послугу зробило б нашої громадськості видавництво малюнків Амвросія Ждахи. За свідченням мистецтвознавця Івана Козирода, члена Національної спілки художників України, «крига мовчання» навкруг творчості художника скресла на початку 1960-х р. Так, у журналі «Вітчизна» № 11 за 1965 р. вийшла стаття Г. Зленка «Графічна пісня Амвросія Ждахи». Також журнал «Україна» у № 28 за 1988 р. друкує статтю М. Забоченя «Ой, да не знав козак...» про творчий шлях Ждахи і вміщує у кольоровій вкладці 10 репродукцій з його листівок. Журнал «Образотворче мистецтво» №2 за 1996 р. публікує інформаційно-мистецтвознавчу статтю І. Козирода «Неопубліковані ілюстрації до «Кобзаря» А. Ждахи».

У 1995 р. відкрилися перші дві виставки з робіт, що збереглися в приватних колекціях в Одесі: одна в приміщенні Одеської міської ради; інша – в Музеї ім. Т. Шевченка в Києві. Наступного року Одеський історико-краєзнавчий музей видав окремим комплектом 23 поштові листівки А. Ждахи, які зберігаються в цьому музеї та в приватній колекції Тараса Максим'юка. Т. Максим'юк – заслужений діяч культури України – впорядкував тексти українських народних пісень до комплекту листівок.

Доречно нагадати основні етапи життєвого і творчого шляху митця. Народився Амвросій Ждаха 6 грудня (за н. ст. 20 грудня) 1855 р. в місті Ізмаїлі. При народженні отримав прізвище Смаглій, по матері – Уляні Смаглій. Батько його – Андрій Ждаха, походив з українських козаків-запорожців, мати з села Лелеківка, що на Київщині. Згодом родина переїхала до Очакова, позаяк Ізмаїл увійшов до складу Туреччини. Малювати Амвросій почав із 6 років. Сім'я була культурною, мистецтво шанувалося в усіх його проявах. Батько добре грав на бандурі і часто акомпанував матері, яка мала гарний голос. Квартира Ждахів нагадувала музей, де були зібрані предмети декоративно-ужиткового

мистецтва та живопис. Ще навчаючись в повітовому училищі, Амвросій відвідував недільні рисувальні класи Одеського «Товариства красних мистецтв». Після закінчення училища працював креслярем у залізничних майстернях Одеси, але батьки вирішили, що він має стати військовим, і Амвросій у 1872 році вступив до Єлисаветградського кавалерійського училища. Та через деякий час він залишає училище і знову працює в Одеських залізничних майстернях. У 1872-1873 рр. бере приватні уроки у відомого художника Віктора Ковальова, товариша Т. Шевченка по Петербурзькій академії мистецтв, який допомагав Шевченку у виданні альбому «Живописна Україна».

У 1877 році А. Ждаха вступає на службу до Одеського відділення Херсонського земського банку креслярем. Часті службові відрядження по селах губернії давали змогу ознайомитися з народним побутом, зацікавили фольклором. На той час в Одесі розпочало активну діяльність товариство з поширення й розвитку національної культури «Громада», створене педагогами Л. Смолянським, О. Андрієвським та композитором П. Ніщинським. У 1883-1885 рр. в Одесі гастролювала перша українська професійна трупа, яку очолювали М. Кропивницький та М. Старицький. На замовлення М. Кропивницького А. Ждаха виконав ескізи українських національних костюмів та народного історичного одягу (зокрема до п'єси Т. Шевченка «Назар Стодоля»). На прохання П. Ніщинського, якого вразили театральні костюми Ждахи, художник оформив для видання пісню в його обробці «Дівчинонько, голубонько, чого ж ти сумуєш?».

Значний вплив на формування А. Ждахи саме як українського художника мали «Братерство тарасівців» та український театр. Ждаха був у дружніх і творчих стосунках з членами братства П. Ніщинським, Є. Чикаленком, В. Боровиком та акторами українського театру, яких знав ще з часів навчання у Єлисаветграді, наприклад, з Іваном Карпенком-Карим. Саме в нашому місті Ждаха познайомився з Марком Кропивницьким, відвідував театральні вистави, а в деяких сам брав участь. Тоді любов до живопису та театру перемогла тяжіння до військової справи.

З 1893 р. його все більше приваблює історично-етнографічна тема. За порадою М. Лисенка, з яким він теж був добре знайомий, Ждаха розпочинає цикл ілюстрацій до українських народних пісень, що можна вважати ще одним новим напрямком його творчості. Лисенко назвав цю працю «титанічною», бо вона вимагала ґрунтовних знань з історії, культури, фольклору, заглиблення у зміст пісень.

На довгому життєвому шляху А. Ждаха плідно працював у різних напрямках. Основними він вважав роботу над листівками та

ілюстраціями творів Т. Шевченка, яку розпочав у 1896 році і не полишав аж до смерті. Але про ці ілюстрації треба говорити окремо.

Під час української революції 1917-1921 рр. А. Ждаха бере участь як гравер у конкурсі проектів-ескізів національних паперових грошей та грошових знаків, так званих «розмінних марок».

З 1924 р. до своєї смерті в 1927 році Амвросій Ждаха викладав курс лекцій з українського декоративно-ужиткового мистецтва в Одеському політехнікумі (пізніше інституті) Мистецтва. Помер Ждаха 8 вересня 1927 року. Його творча спадщина – вагомий внесок в українське національне мистецтво.

Колекція з 21 листівки-ілюстрації до народних пісень А. Ждахи належить до перлин зібрання Кіровоградського музею музичної культури ім. Кароля Шимановського. Вона надійшла у 2014 р. від відомого збирача-філокартиста Ю. Тютюшкіна. Колекціонеру вдалося зібрати дві «повні» філокартичні серії, про які мріє будь-який колекціонер чи музей.

Перша серія листівок вийшла у 1911 р., майже через двадцять років після створеної ним першої ілюстрації. Це всього десять листівок. Вона була видана друком найвищого рівня в Німеччині (Лейпциг) та Австро-Угорщині (Прага). До неї увійшло 10 пісень: «Ой, не світи місяченьку, не світи нікому»; «Гей, не дивуйтеся добрії люди»; «За Сибіром сонце сходить»; «Засвітали козаченьки в похід з полуночі»; «Ой, запив козак, запив» (в обробці М. Лисенка); «Ой, не знав козак, не знав Супрун» (в обробці П. Ніїцинського); «У діброві чорна галка»; «Ой у полі, у Бариш полі»; «Ой не гаразд козаченьки, не гаразд вчинили...»; «Стогне вітер вільний в полі...».

Друга серія вийшла у 1913 році. До неї увійшло 11 ілюстрацій, а саме: «Чорнобривець»; «Стоїть явір над водою»; «Ой, біда-біда чайці небозі»; «Бондарівна»; «Три сестриці»; «Пасітеся сірі воли»; «Ой на горі та жінці жнуть»; «Ой ти дівчино, моя ти зоре»; «Добрий вечір, зелена діброва»; «Ой у полі могила»; «При битій дорозі» (ілюстрація не до пісні, а до однойменної повісті Ф. Равіти-Гавронського).

Обидві серії листівок були миттєво розпродані. Справа в тому, що київське видавництво «Час», з яким співпрацював А. Ждаха, провело громадсько-патріотичну акцію: за рахунок продажу листівок збирали гроші на пам'ятник Т. Шевченку. На всіх листівках є текст «Жертвуйте на пам'ятник Т. Шевченку у Києві».

У 1914 р. були підготовлені до випуску третя і четверта серії листівок – ілюстрації до пісень «Ой, під вишнею, під черешнею», «Ой, ішли наші запорожці славні», «Розвивайся ти, дубочку», «Ой, п'є Байда», «Максим козак Залізняка», «Ішов милий у дорогу», «Пусти мене мати погуляти». Але видати друком їх не вдалося – почалася Перша

світова війна. Оригінали, передані за кордон, безслідно зникли. Можливо, вони зберігаються в приватних колекціях, якщо не загинули у полум'ї війни. Тим цінніші ті малочисельні серії, що залишилися в Україні (як зазначалося вище, в 1920-х рр. частину своєї творчої спадщини А. Ждаха передав до Одеського історичного музею, інша частина зберігається в архіві науково-технічної бібліотеки Держбуду). Переважну більшість пісень для ілюстрацій було взято художником зі «Збірки українських пісень», укладених М. Лисенком. Дві пісні – з обробок П. Ніщинського.

Ці ілюстрації – довершений зразок інтерпретації змісту пісень засобами образотворчого мистецтва. Малюнки А. Ждахи мають сюжетний характер. Художник використовує всі засоби для того, щоб підкреслити українські національні прикмети – традиційний одяг, орнамент, флору і фауну. На кожній з ілюстрацій у найменш помітних місцях автор залишив свій автограф «Амвросій Ждаха, 1893». Ще одна особливість листівок – це розміщені на звороті логотипи видавництва «Час» *. Зазначені логотипи також розроблені художником. Їх два: один – піщані терези з крильцями, обвиті гілкою дуба, і поруч книга. Другий: Георгій Змієборець. Також на звороті листівок українською та німецькою мовами зазначено автора ілюстрацій: «Артист-маляр Амвросій Ждаха».

За сто років своєї «біографії» листівки побували в руках десятків людей. На кількох листівках є адреса та дата відправлення: «Петроград, 1915 р. 12.5». На деяких стоять екслібриси власника. Серед них: «Герб Каглянів», який являє собою щит, розділений на чотири поля, з фігурами; штамп «Забочень М. С.»: скоріше за все, це той самий Михайло Забочень, який довго володів однією з колекцій листівок, а пізніше – надрукував низку мистецтвознавчих статей про А. Ждаху; розміщені у квадраті карта України і прізвище «Мог...люк». Можливо, власником листівок був відомий в Україні колекціонер, поет і лікар, що живе в Кропивницькому, Володимир Могилюк. Літера «и» або спеціально витравлена, щоб зберегти «інкогніто», або стерлася; екслібрис «Колекція Тютюшкіна Ю. В.».

Примітки:

*Крім зазначеного видавництва, А. Ждаха плідно співпрацював з київськими видавництвами «Київ» (1911-1912), «Дніпро» (1912, Київ), «Народний стяг» (1914), а також «Матезіс» (1904, Одеса) та журналом «Художественная промышленность и искусство» (Санкт-Петербург).

Література:

1. М. Забочень. «Художник і пісня» // «Україна», 1963. – № 4.
2. Г. Зленко. «Графічна пісня А. Ждахи» // «Вітчизна», 1965. – № 11.
3. Ю. Белічко. «Жива традиція» // «Творчість», 1961. – № 5.

4. М. Забочень. «Дослідник і пропагандист народного мистецтва – Амвросій Ждаха» // «Народна творчість і етнографія», 1980 р.

Катерина ЛІСНЯК,
директор Кіровоградського міського
літературно-меморіального музею
І. К. Карпенка-Карого,
м. Кропивницький

ЖИТТЄВИМИ ДОРОГАМИ НАЩАДКІВ І. К. КАРПЕНКА-КАРОГО

У вересні 2015 року громадськість України відзначатиме 170-річчя від дня народження відомого драматурга, корифея українського професійного театру І. К. Карпенка-Карого (Тобілевича). Про нього написано чимало. Дослідженням його життєвого і творчого шляху займалися знані літературознавці, серед яких: О. Борщагівський, В. Сахновський-Панкєєв, І. Скрипник, І. Пільгук, Л. Стеценко, О. Цибаньова, М. Смоленчук, Л. Дем'янівська, В. Шнайдер та ін. Але малодослідженою залишилася доля нащадків І. К. Карпенка-Карого. До цієї теми на початку 90-х років ХХ ст. неодноразово звертався науковець музею-заповідника Хутір Надія Віктор Іванович Биков. Він – автор кількох краєзнавчих розвідок про дітей, племінників та онуків драматурга. Передчасна смерть не дала йому можливості завершити роботу.

Одна з розвідок Віктора Івановича присвячена донці драматурга Ірині. Була підготовлена стаття «Донька драматурга» («Вечірня газета» від 30.06.1995 р.). Але розповідь обривалася 1922 роком. Тоді Ірина разом з родиною виїхала на постійне місце проживання за кордон.

Минуло майже 20 років з часу опублікування статті. Несподіваний лист з далекої Чехії – справжня радісна подія – допоміг відкрити нові факти з життя нащадків драматурга.

Авторка листа Надія Малчикова (у дівочтві Студнічкова) – внучка Ірини Студнічкової (уродженої Тобілевич), правнучка І. К. Карпенка-Карого давно шукала зв'язків з батьківщиною своєї бабусі. В Інтернеті знайшла інформацію про літературно-меморіальний музей І. К. Карпенка-Карого у Кіровограді і надіслала електронною поштою лист його працівникам. Завдяки відомостям, одержаним із Брно, вдалося з'ясувати, як склалася доля Ірини, її чоловіка Мілоша та їхніх синів Юрія та Івана.

У музей надійшла велика кількість світлин, серед яких – одна з останніх фотографій корифея з членами родини перед поїздкою на лікування до Німеччини, фото з родинного архіву Студнічок.

Ірина Іванівна Тобілевич – молодша дитина в родині Івана Карповича Тобілевича та Надії Карлівни Тарковської – народилася 5 лютого 1879 року в Єлисаветграді у будинку по вул. Знаменській. Коли дівчинці виповнилося 3 роки, померла її мати і дитиною опікувалися батько та дід. У 1885 році Іван Карпович одружився з Софією Віталіївною Дитківською, яка стала дітям другою матір'ю. З архівних джерел та листування драматурга відомо, що Ірина Тобілевич у 1896 році закінчила Полтавський інститут шляхетних панянок. Вона – єдина з дітей Івана Карповича, хто деякий час грав у об'єднаній групі корифеїв театрального сезону 1900-1901 рр. (театральний псевдонім Русановська).

У 1902 році Ірина виїжджає до Швейцарії, де майже рік вивчає французьку мову. Удосконалювала знання на курсах при Сорбонні у Парижі. В університеті познайомилася з чехом Мілошем Студнічкою – випускником математичного факультету Віденського університету. Восени 1904 року вони побралися. У наступному році народився первісток Юрій. Ірина з немовлям повертається в Україну, мешкає в Києві у Юлії Бродецької – рідної сестри С. В. Тобілевич. Мілош продовжує навчання в Парижі. У 1906 році родина об'єднується й оселяється на Хуторі Надія. У серпні того ж року народжується другий син Іван. Батько Ірини допомагає молодому подружжю. Після його смерті у вересні 1907 року Студнічки переїзять до Єлисаветграда, мешкають на зйомних квартирах. Матеріальна скрута стає постійним супутником родини. Складний конфліктний характер та хворобливість заважають Мілошу Студнічці мати постійну роботу.

З архівних документів з'ясувалося, що з серпня 1910 по січень 1911 року Мілош працював викладачем німецької мови у приватному комерційному училищі. Два наступних роки викладав французьку мову в Єлисаветградському земському реальному училищі, займався репетиторством.

Постійна нестача грошей змушує Ірину закласти, а потім продати 60 десятин землі, які дісталися їй у спадок від батька. Згодом настала черга золотих прикрас та сімейних коштовностей.

У родині підросли сини. У 1916 році Юрій та Іван Студнічки стають учнями Єлисаветградського земського реального училища, в якому навчаються тільки 2 роки.

Під час громадянської війни родина голодувала, була свідком єврейських погромів та розстрілів людей просто на вулиці. Бракувало

грошей. Студнічки переїхали на Хутір Надія, звідки у 1922 році їх вигнали більшовики. Ірина та Мілош вирішують залишити країну.

Надія Малчикова уточнює, що Студнічки виїхали не в Чехію, як стверджував краєзнавець В. І. Биков, а в м. Сараєво. Там мешкали рідний брат Мілоша та його батько. Як розповідає правнучка І. К. Карпенка-Карого, Мілош Студнічка походив з відомої в Австро-Угорщині та Чехії родини: вона дала світові вченого-математика Франтішека Йосефа Студнічку (1836-1903) – рідного дядька Мілоша. Його ім'ям у Празі названо вулицю.

Франтішек Карел Студнічка (1870-1955) – двоюрідний брат Мілоша – відомий чеський гістолог, ембріолог, академік Чеської АН, член-кореспондент Міжнародної академії історії наук у Парижі.

Батько Мілоша Алоїс Студнічка (1842-1927) – австро-угорський теоретик мистецтва, педагог у галузі технічного малювання та промислового дизайну. Випускник Празького політехнічного інституту та академії мистецтв, певний час був співробітником Чеського промислового музею. У 1886 році відкрив власну ремісничу школу в місті Яромир. У 1893 році у м. Сараєво заснував школу технічного дизайну, був її директором. Відомий своїми новаторськими методами навчання малюванню, розробкою навчальних програм за ремісничими спеціальностями. Вважався спеціалістом чеського народного мистецтва, викладав чеську орнаменталістику в Чеській торговельній академії. Займався мистецтвознавством, фольклором, мав хист до малярства, організовував художні виставки, читав лекції з образотворчого мистецтва. Його книги перекладені іноземними мовами. Алоїс Студнічка – учитель відомого чеського художника Франтішека Купки.

Ірина та Мілош Студнічки жили у Сараєво рік. У 1923 році переїхали до Чехії. Спочатку мешкали у Празі, потім оселилися в Брно, де і провели залишок життя. Ірина була домогосподаркою, грала в аматорському театральному гуртку. У Мілоша не було постійної роботи. Родина жила в постійних боргах. Ірина Студнічкова померла у 1955 році від раку. Через рік із життя пішов Мілош.

Подальша розповідь – про дітей Ірини, онуків Карпенка-Карого Юрія та Івана Студнічок.

Про Юрія Студнічку відомо небагато. Народився в Парижі 8 лютого 1905 р. Навчався в Єлисаветградському земському реальному училищі, у радянській школі. В Єлисаветграді разом з однолітками під час громадянської війни розповсюджував антибільшовицькі листівки. За це разом з молодшим братом був заарештований і відправлений на 3 місяці на примусові роботи у табір. За кордоном у чеському місті Моравська Тршебова Юрій закінчив російськомовну гімназію. У

технічному вузі м. Брно отримав диплом інженера. Був людиною розумною, добре малював, працював учителем у технічній школі, мешкав разом з батьками. Юрій не мав родини і дітей. Помер у Брно 6 січня 1964 року від раку легенів.

Молодший син Ірини Іван (Ян) Студнічка народився 30 серпня 1906 року (за одними даними в Шостаківці, за іншими – в Єлисаветграді). Як і старший брат, навчався в Єлисаветградському земському реальному училищі та радянській школі. У Чехословаччині закінчив російськомовну гімназію у м. Моравська Тршебова. У м. Брно вступив на лікувальний факультет університету ім. Т. Масарика. Вчився старанно, отримував стипендію і віддавав її батькам. Займався боксом та греблею. Навчився грати на роялі, мав добрі вокальні дані, любив співати українські пісні. Яну пророкували майбутнє хірурга. Однак, щоб допомогти батькам, у 1931 році дипломований лікар виїздить у провінцію до містечка Секундарні, де була пристойна зарплата. Він надавав медичну допомогу мешканцям 13 навколишніх сіл, виконував обов'язки терапевта, хірурга, акушера, був прекрасним діагностом.

У 1937 році, одружившись з медсестрою Анною, Ян купує у старого лікаря медичну практику і переїздить до маленького містечка Древохостик. 60 тисяч крон, які Анна отримала як посаг, пішли на погашення боргів Ірини та Мілоша Студнічків.

У 1939 році у подружжя народився син Іван, у 1943 – донька Надія. Дітей назвали на честь драматурга Івана Тобілевича та його першої дружини.

Під час Другої світової війни Ян допомагав партизанам. Одного разу в будинок вдерлися гестапівці, провели обшук, допитували господарів. Врятувало те, що докази зв'язків з партизанами (медикаменти) були своєчасно знищені. Після війни Ян Студнічка за участь в антифашистській боротьбі отримав нагороду.

З роками прийшли досвід та повага пацієнтів, але не склалися стосунки з новою комуністичною владою. Ян Студнічка змушений був шукати роботу в іншому місті. У 1953 році довелося переїхати до містечка Великі Павловичі в південній Моравії. Півроку жив у прийомному покої лікарні, до родини їздив на вихідні. Пізніше перевіз дружину і дітей на нове місце.

У Великих Павловичах Студнічки прожили майже 30 років, у 1983 році переїхали до Брно.

У вільний від роботи час Ян любив грати у шахи, співати та займатися малярством. Хист до малювання успадкував від діда Алоїса. Ян Студнічка був прийнятий до Спілки художників Чехословаччини. Кілька його робіт у 60-і рр. XX ст. експонувалися на вернісажі у

Вашингтоні. Одна з них – «Чоловік п'є пиво» – високо оцінена фахівцями.

На початку 1970-х у Великих Павловичах відбулася персональна виставка Яна Студнічки. Увагу відвідувачів привертав портрет І. К. Карпенка-Карого, згодом подарований автором музею-заповіднику Хутір Надія. Презентація другої виставки відбулася у 2010 році, через 21 рік після смерті художника. Надія Іванівна Малчикова надіслала до музею фотокопії його малярських робіт.

Ян Студнічка підтримував зв'язки з Україною, листувався з двоюрідними братами Андрієм та Назаром Тобілевичами. Двічі, у 1975 та 1978 роках, приїздив до Києва, Кіровограда, Хутора Надії. У нашому місті відвідав будинок по вул. Тобілевича (колишній Знаменській), де у роки свого дитинства мешкав разом з батьками. Сьогодні у цьому приміщенні – літературно-меморіальний музей І. К. Карпенка-Карого.

Рідня з України – родина двоюрідного брата Назара Юрійовича Тобілевича – неодноразово гостювала у Студнічок у Чехословаччині.

У 1976 році Ян захворів на злоякісну пухлину горла. Майже 11 років мужньо боровся з хворобою, помер 31 жовтня 1987 року.

Син Яна Студнічки Іван (правнук І. К. Карпенка-Карого) закінчив школу-інтернат у м. Мікулов та математичний факультет університету в Брно. Захистив кандидатську дисертацію, викладав математику у вузі. Двічі одружений. У другому шлюбі народилися доньки Міхаела та Яна-Пальміра. Їх мати італійського походження. Міхаелі 40 років, мешкає в Брно, має чудові вокальні дані, займається співом. Яні-Пальмірі 38 років. Випускниця Празької академії мистецтв працює режисером і сценаристом на телебаченні у столиці Чехії, багато мандрує світом.

Надія Малчикова (правнучка І. К. Карпенка-Карого) закінчила середню школу та педагогічний інститут. Викладала чеську мову та музику в школі у м. Великі Павловичі. Перший шлюб з військовим інженером Інґмаром Мюллером був невдалим. Вдруге вийшла заміж за інженера-економіста Антоніна Малчика, вони разом вже 40 років. Працювала викладачем у спецшколі, заочно закінчила університет Палацького у м. Оломоуц. У 1984 році разом з родиною переїхала до Брно, працювала у спецшколі до виходу на пенсію у 2004 році.

Надія Іванівна в дитинстві грала у драматичному гуртку, в юності співала в опереті. Її дивовижна музикальність передалася сину Олександру Мюллеру – праправнуку І. К. Карпенка-Карого. Він народився у 1969 році у Великих Павловичах. У Брно закінчив середню школу художніх ремесел, факультет сценографії академії мистецтв та консерваторію. Має чудовий голос, пише музику. Працює

викладачем музики, мешкає у передмісті Парижа. Від першого цивільного шлюбу з чеською піаністкою має 13-річного сина Лукаса. Готується до народження дитини у другому цивільному шлюбі з психологом Віолайн, батько якої француз, а мати – англійка. Олександр виступає у музичній групі «Мармарошен». Від численної талановитої рідні успадкував не тільки хист до музики і співів, а й до малювання. Ще з дитинства робив пейзажні замальовки, у 18 років написав портрет свого діда – Яна Студнічки, фотокопія якого зберігається у нашому музеї.

Представником п'ятого покоління нащадків І. К. Карпенка-Карого є син Олександра Мюллера Лукас. Він народився у 2002 році в Парижі. Разом з матір'ю мешкає у французькому містечку Кламарт. Хлопчик грає на органі та скрипці, добре малює, мріє стати дизайнером автомобілів.

Листування з Надією Малчиковою триває. Кожне її послання – не лише нові відомості про рідню драматурга. Вона щиро переймається подіями на сході України, бажає українському народу миру і злагоди, засуджує тих, хто розв'язав війну на батьківщині її предків.

...Незбагненні долі людські. Чи міг уявити Іван Карпович Тобілевич, що крім української та польської, в його нащадках вируватиме чеська, італійська, французька та англійська кров? Кожний в родині Студнічків по-своєму талановитий: має хист до математики, музики, малярства. Можливо, друга дитина Олександра Мюллера, яка народиться в цьому році, успадкує літературний талант свого прапрапрадіда Івана Карповича Карпенка-Карого.

Юрій МИТРОФАНЕНКО,
кандидат історичних наук,
старший викладач КЗ «КОІППО ім. В. Сухомлинського»,
м. Кропивницький

ЖИТТЄВІ І ТВОРЧІ ЗВ'ЯЗКИ ДМИТРА ЯВОРНИЦЬКОГО З ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОЮ

Актуальним викликом сьогодення для України є висвітлення процесів духовної соборності нашої держави. На даний час зрозуміло, що без цього поняття, тобто розуміння не лише територіальної єдності, а й відчуття приналежності до однієї нації зі спільною культурою та історичною пам'яттю важко, перспективи державотворення в Україні її сталого успішного розвитку є доволі складними. Завдання науковців пропонувати суспільству відповіді на нагальні питання сьогодення, спираючись на історичні факти та наукові методи дослідження.

Одним з перспективних напрямків подібного роду досліджень є спроба простежити інтелектуальні зв'язки між різними регіонами України, які засвідчують духовну єдність різних теренів нашої держави. Тема цієї розвідки особисті, наукові, дослідницькі зв'язки академіка Дмитра Івановича Яворницького з Єлисаветградщиною, які є надзвичайно цікавими та різноманітними, охоплюють різні сфери діяльності цієї обдарованої особистості.

Незважаючи на значний обсяг джерел ця тематика є недостатньо дослідженою, хоча її торкалися сучасні дніпропетровські та кіровоградські дослідники. Зокрема, дніпропетровці згадували про дружбу та творчі зв'язки Д. І. Яворницького з корифеями театру. Цьому присвячені дослідження Ю. Мицика, С. Абросимової, С. Світленка, М. Шубравської. Найбільш ґрунтовні дослідження здійснив історик Ю. Мицик, який проаналізував частину епістолярної спадщини академіка, яка містить переписку з корифеями театру: М. Кропивницьким та П. Саксаганським. Крім них, у дослідників, не пов'язаних з Кіровоградщиною, згадується прізвище одного з найбільш запеклих критиків Д. Яворницького, хоча, не впевнений, що авторам було відомо про причетність В. Ястребова до Єлисаветграда.

Кіровоградські краєзнавці більш ґрунтовно проаналізували творчі зв'язки Д. Яворницького з Приінгуллям. Цієї проблематики стосуються статті М. Галицького, Ф. Шепеля, дослідження П. Кизименка. Вони базуються на аналізі епістолярної спадщини Д. Яворницького. Якщо М. Галицький зупинився на дослідженні стосунків з корифеями театру, а П. Кизименко простежив внесок Д. Яворницького у дослідження козацької історії, то Ф. Шепель висвітлив різні аспекти діяльності Д. Яворницького на теренах краю та розширив знання про коло його зв'язків та інтересів. Крім згаданих авторів, свідчення про перебування та діяльність Д. Яворницького на Херсонщині наводить відомий письменник Яр Славутич.

Д. Яворницький неодноразово бував на землях сучасної Кіровоградщини. Це засвідчує його епістолярна спадщина, спогади Яра Славутича, щоденник подорожей академіка «Запорожжя в залишках старовини і переказах народу», місце написання одного з віршів. Отже, бував академік у Єлисаветграді, Олександрії, Новомиргороді, селах Лелеківці, Аджамці, Гурівці та Благодатному, мандрував Чорним лісом. Збирав етнографічний матеріал, проводив археологічні дослідження, на запрошення вчителів оповідав про історію запорозької Січі. В епістолярній спадщині академіка зберігся лист олександрійських краєзнавців із запрошенням відвідати Олександрію. Вони просили його прочитати лекцію про кобзарів, а

кобзарів, «проспівати думи». Значну частину коштів від «кобзарського вечора» збиралися витратити на пам'ятник Шевченку.

Висловимо припущення, що якби доля склалася інакше, то Д. Яворницький міг би оселитися не в Катеринославі, а в Єлисаветграді. Перший факт – це лист, на який звернув увагу красзнавець Ф. Шепель. Він свідчить про пошук Д. Яворницьким місця, де б він хотів оселитися. Місця мальовничого, пов'язаного з козаччиною. Власник маєтку у Власівці О. Леусов писав до нього: «Сподіваюся, що маєток мій вам сподобався, тим більше, що займаєтеся Ви дослідженням Запорожжя, а в цьому випадку Власівка дає Вам багато матеріалу для вивчення, бо знаходяться в тому самому місці, де колись здійснювалися набіги поляків на запорожців...». Але, як бачимо, угода не відбулася, Д. Яворницький зупинився на Катеринославі.

Другий факт вводить нас у світ романтичних стосунків Д. Яворницького з мешканкою Аджамки (козацьке село поблизу Єлисаветграда) Олександрєю Василівною Волковою (Павловською). Її повне ім'я академік подає у переліку українолюбів Єлисаветградщини, готових підтримати українські друковані видання. У збірці віршів «Вечірні зорі» один з них, присвячений «Зіроньці О. В. В-ій», написаний у Єлисаветграді в 1899 р. До речі, у цьому козацькому селі, яке й досі умовно поділяється на сотні, Д. І. Яворницький мешкав у серпні 1898 р., про що свідчить лист до нього від М. Комарова, адресований в Аджамку Олександрійського повіту Херсонської губернії. Крім того, відомий красзнавець П. Кизименко писав про перебування Д. Яворницького на теренах тодішньої Єлисаветградщини в 1902 р. під час археологічних розкопок у Олександрійському повіті. Яр Славутич згадував про відвідини академіком вже Зінов'євщини у добу комуністичної влади в 20-30-х рр. XX ст.: «У глухому селі Благодатному, де я тоді вчився і куди ще не сягала рука радянської влади. Зате сягав туди голос Дмитра Яворницького, який на запрошення вчителів розказував по школах про запорожців». Майбутній письменник згадував про спілкування вченого з його дідом, про дослідження запорізьких пам'яток (надписів на сволоках, одвірках), оповіді про запорожців. Яр Славутич згадував, що візити Яворницького до місця розташування одного із запорізьких зимівників тривали до 1932 р. Цікаво, що називали його під час цих мандрівок «дідом із Січеслава».

Окремий сюжет – це друк матеріалів Д. Яворницького у місцевому часописі «Єлисаветградський вісник». Про них відомо з красназавчих досліджень та аналізі епістолярної спадщини. Зокрема, П. Саксаганський згадував в одному з листів до Д. Яворницького: «як

я можу забути того, хто нарешті вицвітив мене ще у 1887 р. у часописі «Єлисаветградський вісник». Цікаво, що знайомство з трупною корифеїв відбулося пізніше – у 1894 р в Харкові. Отже, свідчення П. Саксаганського дає підстави стверджувати про значний інтерес академіка до справи українського театру до особистого знайомства з його представниками. На жаль, примірник цього часопису не зберігся, тому судити про зміст статті ми можемо лише зі слів П. Саксаганського. Співпраця Д. Яворницького з цим виданням тривала й надалі. Зокрема, у 1889 р. у «Єлисаветградському віснику» побачили світ ще дві його праці – «Ілля Муромець у переказі малоросійського сліпця» та один з варіантів «Приказки до нюхарів».

Інший аспект цієї проблематики – інтелектуальні зв'язки Д. Яворницького з мистецькими та науковими колами Єлисаветграда. Найбільше він контактував з корифеями українського театру: дружив, допомагав, ділився творчими планами, консультував при постановці п'єс, пошиттю одягу для сценічних образів. Особливо близькими були стосунки з родинами Кропивницьких та Саксаганських, про що свідчить аналіз епістолярної спадщини Д. Яворницького. Наведемо найбільш цікаві та знакові уривки з їхнього листування. У листі до історика Я. Новицького від 1884 р. міститься оцінка ролі театру корифеїв в історії українського народу: «Велику справу зробив Кропивницький. Ми зі своєю археологією і мабуть, Запорожжям, навряд чи змогли б досягти такого». У цьому ж листі він також згадує й про людські якості М. Кропивницького: «що то за душа щира, добра та талановита». Д. Яворницький у листах до друзів неодноразово схвально писав про єлисаветградську трупу, її успішні гастролі в Петербурзі. Запрошував до себе в гості на «суботки», вводив у коло своїх друзів, наприклад, познайомив з І. Репіним. У художника від тої зустрічі залишилися найтепліші спогади.

М. Кропивницький дістав від Д. Яворницького найліпшу з його уст оцінку: «...був у мене Кропивницький – козацька душа. Тричі поцілував його у макушку». Своєрідно писав Д. Яворницький і про бажання театралів поїхати з ним на розкопки: «Кропивницький та Саксаганський просяться на розкопки. Їдуть зі мною. Хай козаки почвалають з отаманом, хай!». У листах називають один одного оригінально: «Кропивницький – козацька душа», Яворницький – «батько запорізький Дмитро». М. Кропивницький називає рідну землю «Гайдамаччиною», щиро співчуваючи Д. Яворницькому: «Як бачиш, я вже в Гайдамаччині. Степи, могили, балки, переліски, хутора й села, рясніють квіточки, травця зеленіє. А ти, мій голубе, сидиш там у тім гнилім Петрограді та зітхаєш та сумуєш». Про особливу близькість Д. Яворницького з М. Кропивницьким пише М. Шубравська. Син

Марка Лукича також називає Д. Яворницького близьким приятелем батька. З ними, як довели дослідники, він листувався, ділився творчими планами, мандрував.

Аналіз епістолярної спадщини академіка, з якої, на думку Ю. Мицика, до нас дійшла лише невелика частина, переконує, що дуже приязними були також стосунки з П. Саксаганським. Д. Яворницький консультував його при втіленні образу возного, допоміг придбати запорізького жупан. В одному з листів актор просив історика потурбуватися про свого сина і влаштувати його на практику на одне з катеринославських підприємств. Своє прохання П. Саксаганський пояснює просто: «...ти завжди вештаєшся помежи вищим колами». В одному з листів переживає за здоров'я друга після операції.

Як історик, Д. Яворницький отримував від П. Саксаганського і питання світоглядного характеру, які стосувалися російсько-українських відносин, які, на жаль, не втратили актуальності. У 1924 р. в одному з листів він згадував, що разом з І. Карпенком-Карим підтримував Росію у Першій світовій війні і через це вони посварилися з М. Садовським, який був «пораженцем». Намагаючись розібратися в ситуації та визначити свою позицію, П. Саксаганський формулює питання вельми оригінально: «Чи було б краще великій державі, щоб її полупили. Чи моральне було б таке бажання організованого українського громадянства. Мені потрібна наукова підкладка. Як взагалі ти мислиш цю справу?». П. Саксаганський в одному з листів до Д. Яворницького додає слова, які десь почув, для словника, який той укладав. Вислів дуже колоритний та оригінальний: «Повалив мене на землю і колінчив у груди, чисто мене обезвічив» і додав «коли слова добрі, буду дуже радий».

Крім цього діячі української культури вшановували один одного у віршах, статтях у часописах. М. Кропивницький в одному з листів до Д. Яворницького свogerідно «обіграє» слова відомої пісні, звертаючись до нього «ой Дмитре, мій Дмитре прихильний та щирий». А у збірці віршів Д. Яворницького «Вечірні зорі» два присвячено акторам елісаветградської трупи: М. Заньковецькій «З тебе фортуна не сміялась...» та М. Кропивницькому «Як читав ти нам Шевченка...». Останній цікавий тим, що Д. Яворницький не погоджується з оцінками, які поет дав гетьману: «Нащо було розрізняти стовпи тієї величності? Як би було то з'єднати двох синів тих України. Тоді була б інша справа, була б інша наша доля. І річ наша не вмирала. Один був би з гетьмана, бо велику силу має, а другий співав би вільно».

Важко склалися стосунки у Д. І. Яворницького з місцевим істориком Володимиром Ястребовим. Знані дослідники постаті

Д. Яворницького М. Шубравська та С. Абросимова згадували В. Ястребова як одного з найдошкульніших критиків праці Д. Яворницького «Вольності запорозьких козаків». В. Біднов також згадував про критиків Д. Яворницького, але вважав їх об'єктивними, бо вони завжди відзначали велику кількість зібраних ним матеріалів. М. Шубравська пише, що відгук В. Ястребова в «Киевской старине» «був настільки необ'єктивним, що змусив Яворницького виступати з відповіддю на обвинувачення». Однак, подібна думка дослідниці є суперечливою. Ознайомлення з матеріалами дискусії на сторінках часопису, який існує у вільному доступі в мережі, дає підстави сумніватися у необ'єктивності В. Ястребова. Навпаки, полеміка засвідчує уважне прочитання дослідження Д. Яворницького, яке Ястребов оцінив, як «кропітку працю з топографії земель, які раніше входили до складу запорізьких вольностей», відзначив працелюбність автора, порівняв його нову працю із попередньою «Запорожжя в залишках старовини і переказах народу». Але при цьому доволі жорстко, але обгрунтовано та аргументовано покритикував її автора. Зокрема, навів приклади плутанини географічних назв, їх невідповідності часу вживання та території, згадав про неаргументовані твердження (походження назви фортеці св. Єлисавети), застосування неперевіраних легенд, помітив необережне цитування та відсутність критичного ставлення до джерел, а також покритикував методику дослідження загалом.

Д. Яворницький відповів В. Ястребову своєрідними «п'ятьма тезами», зазначивши, «що вважає себе абсолютно правим», тому й приймає зауваження без істотного для нього значення, позаяк «вони стосуються більшою мірою деталей, чим загальної постановки питання». Але відповідь В. Ястребова на «п'ять тез Яворницького» була настільки аргументованою та переконливою і містила посилання на нові мовні, географічні, фактографічні неточності, а також зауваження про відсутність критичного ставлення до джерел (не обійшлося і без відвертого глузування про виключно «господарську цінність» деяких із них), що Д. Яворницький вирішив припинити дискусію. Позиція В. Ястребова визначалась поглядом професійного академічного історика на дослідження, безумовно, високого рівня, але історика-аматора, яким, до речі, Д. Яворницький себе і вважав. Ця критика була послідовною, конструктивною, без політичної заангажованості російського історика до праці дослідника козацької минувшини.

Після аналізу наукової дискусії варто декілька слів сказати про особистість історика В. Ястребова. Це був фаховий історик і тривалий час працював у Єлисаветградському реальному земському училищі.

Як науковець професійно займався археологічними розкопками, збором етнографічного матеріалу, ретельною роботою з архівними джерелами, був автором кількох монографій, багато писав для «Киевской старины», співпрацював з московськими та паризькими науковими часописами. Про В. Ястребова схвально писали Ф. Вовк, О. Маркевич, але найліпшу характеристику залишив Ф. Сумцов: «Поважна наукова діяльність В. М. Ястребова є живим спростуванням думки про неможливість праці в провінції. Працювати можна, хоч, розуміється, кураєвому вченому доводиться витратити на наукові дослідження більше енергії, більше праці, через недостачу допоміжного матеріалу, і тому така діяльність заслуговує окремого громадського визнання».

Не відповідають дійсності версії про неприйняття російським істориком В. Ястrebовим Д. Яворницького як історика української козаччини. Одна з українолюбів Єлисаветграда Н. Бракер писала, що у творах В. Ястребова «проглядає повага до національних окремішностей народу, постійно почувається симпатія до українського».

Отже, аналіз творчих та особистих стосунків видатних діячів української культури підкреслює духовну соборність України, їх плідну та спільну працю аби возвеличити собою українське, а також побачити доброзичливі людські стосунки між видатними українцями.

Андрій НАДЄЖДІН,
провідний науковий співробітник
художньо-меморіального музею О. О. Осмьоркіна,
заслужений художник України,
м. Кропивницький

ІЛЮСТРАТИВНИЙ СКЛАДНИК

ТВОРІВ МИКОЛИ СМОЛЕНЧУКА ТА ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

Оформлення книги та розробка її ілюстративного ряду, зазвичай, завдання досить складне й особливе, що потребує в кожному окремому випадку індивідуального підходу, пошуку відповідної мистецької форми. Адже художник, ілюструючи книгу, є не лише читачем, так би мовити, «спостерігачем дії», що розповідає засобами графічного мистецтва історію чи сюжет твору, – він стає свосерідним продовжувачем життя письменницького слова, його співавтором, провідником його думок та ідей.

Підготовка до роботи над літературним твором досить ґрунтовна, окрім прочитання та вивчення тексту, потребує знайомства з художнім оформленням попередників, складається спеціальний план-графік, в якому посторінково визначаються кульмінаційні точки тексту, моменти емоційних підйомів та спадів літературного змісту, враховуючи розподіл на частини та глави. Це робиться для того, щоб чітко уявляти собі покроковість розгортання загальної картини для вибудовування драматургії подальшого художнього оформлення, визначитися з розмірами ілюстрацій (полосні, напівполосні, розгортки), розміщенням заставок та кінцівок.

Якщо твір історичного або біографічного характеру, а дія розвивається в конкретних часових та географічних просторах, то це потребує добору спеціального матеріалу, як, наприклад, склалося під час роботи над романами письменника-земляка, українського прозаїка і літературознавця, члена Спілки письменників України Миколи Кузьмовича Смоленчука (1927-1993) «Смутна доба» та «Білі бланкети», надруковані в 2015 році видавництвом «Імекс-ЛТД» (м. Кропивницький). Обидві книги є своєрідними взаємодоповнюючими один одного творами. Це неначе одна довга пригодницька подорож в минуле, на зразок «Трьох мушкетерів» О. Дюма. Звісно, я говорю узагальнено, як художник, що образно сприймає та відтворює картину літературного часопростору, пропонованого автором. Такий узагальнений висновок став одним з чинників, який вплинув на вибір єдиного художнього рішення форми обкладинок книг. Кольорову гаму – чорне, червоне, біле – визначив час, в якому відбуваються події – епоха раннього бароко, час великих потрясінь, відкритих протистоянь, потаємних інтриг, палких кохань та відвертості вияву людських емоцій.

В анотації до роману «Смутна доба» я зазначав, що в його основу покладені події української історії кінця XVI – початку XVII століть в період протистояння політичних еліт Московського царства та Речі Посполитої в боротьбі за московський престол, які закарбовані в історії під назвою Смутна Доба. Автор в популярній формі з історичних та особистих позицій висвітлює політичні події, які розгортаються на широких теренах від древнього Афону до Варшави, Києва та Москви, демонструє шлях становлення українського суспільства в епоху середньовіччя, особливості протистояння християнських концесій, роль Запорізького козацтва як потужної сили, що стає провідною верствою українського народу в боротьбі за збереження його ідентичності на історичній арені Європи. Яскраво показує побут та соціальні відносини в середовищах різних культур і народів, вводячи поряд з історичними особами І. Вишенського,

П. Сагайдачного, І. Борецького, К. Острозького, царських і королівських родин Польського та Московського дворів, образи вигаданих персонажів. Історія пригод, палкого романтичного кохання молодого козака Тимоша і дівчини Долі розкриває широку панораму духовного і культурного життя України, проводячи читача вуличками хутірського Суботова, гетьманського Чигирин і величного Києва, який поступово повертає собі славу древньої православної столиці.

У книзі не передбачалося ніякого іншого ілюстративного матеріалу, окрім означення частин, тож завдання було таким, щоб для кожного з чотирьох оглавів створити образний ряд, який би символічно відображав події та чуттєві переживання героїв, виписані М. К. Смоленчуком. Окрім того, я запропонував додати до вільних місць на сторінках кінцівки, оформлені, як і назви глав у картуші. Кожна з кінцівок так само мала свій символічний зміст. Уже з перших малюнків та зарисовок ескізів стало зрозумілим: щоб створити атмосферу XVI – початку XVII століть треба обирати графічну форму, широко розповсюджену в той час. Так з'явилося звернення до імітації деревориту – гравюри на дереві та образів парсуни – форми портретного живопису середньовіччя.

Графічною мовою «Білих бланкетів» стала традиційна витинанка, використання орнаментів Волині, Черкащини, Київщини та авторських орнаментальних розробок. Позаяк в обох книгах події відбуваються в конкретних місцях – Києві, Каневі, Дубно, Москві, Суботові, Ватикані, Варшаві, Афоні, Софії, – то зображено і їхні символи-означення, як-то: герби міст і держав, собор Св. Петра в Римі, Луцький замок, замки Потоцького, Закревського, Острозького, Печерська лавра, Видубицький монастир; використані знаки козацьких клейнодів – булава, шабля, прапор, гармати; представлені форми посуду – чара, куманець, кварта. Також присутні конкретні портретні образи Петра Сагайдачного, Івана Борецького, Глашки Гулишківни, Костянтина Острозького, Марини Мнішек, Станіслава Жолкевського, Костя Косинського. Із суто технічних причин не всі кінцівки, а також означення епілогу зайняли своє місце. Але таким є виробництво книги і з законами поліграфії треба рахуватися.

Робота над історичними романами М. К. Смоленчука відкрила для мене його талант не лише як історика, але й талановитого оповідача, який може легко, в доступній формі, придатній для дорослих та юнацтва, донести складний матеріал, не втрачаючи об'єктивності, і в той же час чітко висловлюючи власне бачення питання, не зважаючи на те, що тексти створювались у досить складний для істориків, можливо, найбільш догматичний час радянського ідеологічного диктату.

Дещо по-іншому складалася робота над збіркою віршів Євгена Маланюка «Єдиним сном, єдиним боєм...». Одного дня до мене звернулася відома кіровоградська поетеса Антоніна Корінь з пропозицією допомогти в оформленні книги перекладів поезій Є. Маланюка, яку підготував поет із м. Знам'янки Олександр Архангельський. Я не знав на той час ані автора перекладів, ані самого перекладу, але достатньо добре був обізнаний з творчістю українського письменника, поета, культуролога-енциклопедиста, літературного критика, сотника Армії УНР Євгена Филімоновича Маланюка (1897-1968), завдячуючи співпраці над двома виданнями книги відомого літературознавця, критика, доктора філологічних наук, професора, члена Національної Спілки письменників України, заслуженого працівника народної освіти України Леоніда Васильовича Куценка (1953-2006) «Dominus Маланюк: Тло і постать».

Мене зацікавило, як буде викладена непроста поезія Є. Маланюка російською мовою. Переклад сподобався, тому що він, на мою думку, зберігає мовні ритми, стилістику віршів Є. Маланюка, нестримну енергію, яка наповнює його твори. Коли я закінчив ескізи, то випадково показав їх відомому краєзнавцю Олександру Чуднову, який на той час працював з видавництвом «Імекс-ЛТД». Він ухопився за малюнки, зауваживши, що можна зробити оригінальне видання. Так книга перекочувала до видавництва «Імекс-ЛТД», де вона отримала нову форму і нове життя.

Збірка «Єдиним сном, єдиним боєм...» була видана як білінгва – оригінал віршів Є. Маланюка з перекладами російською мовою поета О. Архангельського, який, до речі, за цю працю був удостоєний звання лауреата обласної літературної премії імені Євгена Маланюка. Книга дає можливість донести український погляд Є. Маланюка на контрверсійні моменти історії до російського читача через емоційний та душевний вимір, що було і залишається ідеологічно важливим.

Звісно, поезія – це не проза, де можна рухатися за сюжетом, потрібен був особливий, знаковий ряд символів. На мою думку, Є. Маланюк – культуролог за природою, схильний до аналітичного мислення, хотів бачити Україну модерну, не відкидаючи народну традицію, пропускаючи її через призму принципів класичного мистецтва, відкрити нації шлях до сучасності. Тож і я, простуючи дорогою Є. Маланюка, вирішив в оформленні збірки віршів «Єдиним сном, єдиним боєм...» використати особливий прийом – рисовану авторську графіку з комп'ютерною обробкою. Загалом, рішення це приймалося досить складно, я багато експериментував в різних формах. Поезія Є. Маланюка має глибинний зміст, багатошаровість прочитання, потребує достатнього культурного рівня для усвідомлення

його символіки, яку складають віддзеркалення древньої грецької, римської, месопотамської культур, ідеї повернення староруської варязької міці та козацької станової військової аристократії, що й знайшли своє втілення у поколінні воїнів УНР, а все це є історичний пласт, що потребує знань і апелює до знань.

Так з'явилася ідея книги-хроніки з зображенням розгорнутої кіноплівки, покрокової розкадровки та умовного кадру як своєрідного вікна, в якому б думка перетворювалася на образ. У чому була легкість – це в тому, що думки закладені в моїх живописних творах, часто були тотожними образами Є.Маланюка, тож я вирішив перевести деякі зі своїх картин в графічні варіації, що стали експресивними, образними відголосками на теми поезій. Обкладинка, яку складають білий квадрат з зображенням козака та ангела під єдиним сонцем, та стрічка поряд з квадратом, символізують прапор, а золоте тло – степ. Використані титульні шрифти мали виявити епоху модерну, коли відбувалося юнацьке культурне становлення Є. Маланюка та період революційних змін його свідомості і національного самоствердження. За допомогою цих засобів створювався загальний мистецький камертон, який готував читача до зустрічі з образотворчою мовою збірки «Єдиним сном, єдиним болем...».

На моє переконання, книга – це особливий твір мистецтва, а тим більше книга поезій. Коли працюєш над оформленням, то неначе лягаєш на воду і плывеш за течією, і нікому не відомо, де винесе тебе на берег ворожіння словом – чи захопить і кине у вир почуттів та емоцій, чи залишить серед пустелі думок без краплини ідей – загадка, як у Є. Маланюка:

*Ми граєм в покера з судьбою,
Ми все обдурюємо вік,
Ми шулерствуємо з тобою,
Здушивши серця ярий крик.
Ми виворожуємо юність
Кабалою фальшивих карт.
Бо саяво весен многострунних
Сліпило. Й блід наказ про гарт.*

Ось такою була моя, заслуженого художника України Андрія Михайловича Надеждина, творча праця над художнім оформленням та ілюструванням творів Миколи Смоленчука та Євгена Маланюка.

Іван ПЕТРЕНКО,
кращезнавець, науковець ДАКО,
м. Кропивницький

ПОЛІТИКА КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ І РОЗКУРКУЛЕННЯ: ФІЗИЧНИЙ ТА МОРАЛЬНИЙ ТЕРОР БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ

Наприкінці двадцятих років XX століття більшовицька влада розпочала злочинну за своєю суттю «політику колективізації та ліквідацію куркульства як класу». Немає вже сумніву, що в «ліквідації куркульства як класу» комуністична влада вбачала не тільки вилучення в селян, довільно віднесених до категорії «куркулів», землі, майна, сільськогосподарського інвентарю, а й створення їм таких умов існування, які б призводили до масової смерті хліборобів. Виконавцями цієї політики, яка, без сумніву, була відвертим, цинічним, неприхованим фізичним та моральним терором стосовно хліборобів, були члени ВКП(б), комсомольці та активісти. Незаперечно, що багато з них мали садистські нахили та значні психічні розлади. Відомо й те, що, використавши їх для такої кривавої роботи, комуністична влада масово їх знищила згодом – вже після організованого голодомору, колективізації та розкуркулення.

Немає сумніву також і в тому, що приреченими на муки та загибель були десятки тисяч українських селян всіх вікових груп – жителів нинішньої Кіровоградщини – діти, підлітки, дорослі, старі й ненароджені – словом, ті, що були відразу зараховані до «куркулів», і ті, що вважалися середняками, бідняками, а то й батраками, але згодом теж зарахованими до «куркулів». Уяснімо, що тавро «куркуль» комуністична влада чіпляла на кожного, хто був цій владі чимось негідний, або ж абсолютно довільно, намагаючись виконати «план» по знищенню українців, що його продукувала Москва, бо інакше чим тоді пояснити велику кількість смертей, зокрема, й серед дітей?

До фізичного та морального терору щодо хліборобів та їхніх дітей влада вдавалася цілком усвідомлено, намагаючись муками приречених якомога переконливіше вплинути на свідомість та поведінку решти селян, домагаючись при цьому від українців абсолютної покори та лояльності до більшовицької влади.

Терор був тривалим у часі: він розпочався у 1928 році, зазнав особливого розмаху у 1929-1934, 1937-1938 роках, тривав до кінця липня 1941 року та відновився відразу після вигнання німецьких окупантів з території Кіровоградської області. Проте, не було жодного місяця впродовж 1928-1941 років, щоб влада не знищувала

українського народу. Доказів цьому є достатньо. Серед них, зокрема, й свідчення для комісії конгресу США по розслідуванні голодомору в Україні, що їх дав уродженець с. Бурти Новомиргородського району Федір Буртнянський, який свідчив про таке: «Звезли їх (куркулів) до місцевої церкви, що була тільки побудована, і все їхнє майно, одягу – ну, все забрали, що було! І тоді в церкві жили вони і в огорожі там їх охороняли ці комсомольці та активісти, щоб вони нікуди не вийшли з огорожі. А кухні не було, нічого! Там вони прожили аж до лютого 1929 року. В 29-м році, в лютім, їх вивезли на ст. Шестаківку й в Архангельськ, на північ Росії. Не допускали до їх ні родичів, ні передачі, нічого не можна було дати, навіть навпаки: як хтось із родичів приходив, щоб їм передати передачу, то це вже підкуркульник і вже з ним так само було гоніння».

У 1931 році було розкуркулене господарство Ф. Буртнянського, який перед цим зумів утекти на Донбас, залишивши дома дружину з п'ятимісячною дитиною, тож комісія «...прийшла розкуркулювати жінку. Один з комсомольців схопив 5-ти місячну дитину, то жбурнув об землю... А її (дружину – *авт.*), один за руку, другий за руку, скинули з неї кожуха, скинули пальто, поскидали все, розділи й випхали з хати – іди куди хочеш! Перед цим вони прочитали акт, що призначене розкуркулювання, ліквідація куркуля як класу, й все майно рухоме й нерухоме – конфісковане» (через кілька місяців дитина помре – у неї були відбиті внутрішні органи – *авт.*) [1].

28 січня 1933 року уповноважена Новоукраїнським РПК комуністка Макатинська наказала заарештувати «куркуля Карева» та інших та посадити в холодну хату – «по 15-20 чоловік сиділи в сільраді по 5-6 діб» [2].

Активісти Федварської сільради Знам'янського району за нездачу хліба сімдесятирічного Нікуленка ставили в сніг на шість годин; Рутковського спочатку побили, а потім виставили роздягнутим на мороз [3].

Макара Андрійовича Загороднюка з с. Стефанівка Вільшанського району – сина розкуркуленого, активісти водили босим по снігу, били та всіляко збиткувалися. Не витримавши такої наруги та знущань, молода сім'я Загороднюків – чоловік та дружина, вчинили самогубство [4]. Сутність розкуркулення добре зрозуміла Зоя Мефодіївна Борщівна, яка на той час працювала рахівником сільгоспартілі «Воля» Казарнянської сільської ради Знам'янського району, залишивши про страхітливі методи розкуркулення записи у своєму щоденнику: «Підводять під розкуркулення бідняків. Приміром Романа Люненка. Активісти ще й познущалися з нього: примусили босим танцювати на снігу. Принижують також колишнього батрака Семена Назаренка,

якого незлюбили за те, що вказує на безгосподарність в артiлі «Переможець». Розкуркулений бiдняк з бiдняків Гарбуз Василь. Хто не хоче йти в СОЗ – роблять куркулем...». У щоденнику також розповiдалося про таку форму знущання над селянами, як лиття води за комiр на морозі. Досить показовим є висновок мужньої жінки: «Чесних людей розкуркулює бандота!» [5].

У скарзі на ім'я голови Зiнов'євської мiськради від Позивая Григорія Свиридовича, датованої 28 груднем 1931 року, наводиться факт знущання над його матір'ю якогось «представника», що прийшов вилучати решета, але мати відмовилася їх видавати, то «представник» «...забрав решета і матір зовсім роздягнуту і босу ... повели у сiльраду і вкинули її в погріб у холодний і вона там сиділа двоє суток і страшно простудилася» [6]. Розкуркулюючи жителя с. Губівка Компанiївського району Біловуса сiльський активiст – комсомолец Григорій Антонович «...прив'язав власноруч старого за ноги до коня і потягнув до річки. Товариші по комсомольському осередку з реготом допомагали товкмачити старого в ополонку» [7]. В селах Буланівка, Дубова, Гаївка, Лозуватка, Новогригорiвка, що були неподалік Зiнов'євська, місцеві активiсти Сухоребренко Т., Дiгтяренко О., Довгий О., Сухоребренко В., Яровий М., Катеринич М., Грiшнов І. та ін. «в сильні морози господарів роздягали, змушували стрибати в ополонку, опускали в колодязь – «купали», чiпляли людям на спину плакати, каталися на «куркулях» верхи та били їх» [8]. У с. Хмельове Маловискiвського району, при розкуркулюванні господарства Бабенка Свирида, «його дітей комуністи виводили на мороз, прив'язували до стовпа, вимагаючи, щоб ті зізналися, куди батько заховав хліб» [9]. У дитячому віці неймовiрних моральних та фізичних знущань при розкуркулені її сім'ї зазнала Гвалтюк Мотрона Семенiвна з с. Солгутове Гайворонського району: «Восени 1932 року, коли вже було холодно, прийшли т.зв. «буксири» – сiльські активiсти. Забрали не лише продукти, а й усі речі, одяг, корову, коней. Батько на той час дуже захворів, то його, лежачого, винесли на ліжку на морозне подвір'я та ще й ковдру здерли. Хату нашу замкнули, але ми відчинили ввечері двері і занесли батька до житла. Але батько ще й дуже застудився і через два дні помер. Дуже скоро від голоду померла й мама» [10]. У с. Омельник Онуфрiївського району в 1930 році до розкуркулення була визначена сім'я Чорного Михайла. Сам Михайло в 1928 році був заарештований і засланий на 5 років «на Соловки», дома залишилися дружина та троє дітей: 16, 9 та 6 років. Хвору жінку з двома дітьми (старший син напередодні втік) стягли з печі, кинули у віз й разом з іншими сім'ями «куркулів» повезли на станцію Щаслива, де вже стояв товарний поїзд. Конвоїр, побачивши тяжко хвору жінку,

сказав: «...ця баба зі своїм виводком і тут здохне, нема чого з нею морочитися!» Жінка повернулася до села, але хата вже була відібрана, тож довелося жити по сусідах [11]. У с. Мощеному Гайворонського району селянку «Мотрону, по чоловіку Зенониху», сільські активісти безпідставно вигнали з хати, повалили піч і навіть зняли зі старої кожуха. У Парфенія Скрипника, який зачинився в хаті і чинив опір активістам, знесли солом'яний дах, відібрали кожуха, свитку та інше майно. У господаря Дем'яна Бойка розібрали дерев'яний дах, який використали для будівництва колгоспної конюшні. Євгенію Продан з чотирма дітьми «розкуркулили» так: вигнали з хати, тож жінка вимушена була викопати в кінці села землянку і там проживала. Двоє її дітей померли з голоду, а двоє загинули на фронті... – ці факти зберіг завідуючий громадським музеєм с.Мощене Павло Муржак [12]. У с. Ворошилівка (нині Олександрівка) Олександрійського району влада, розкуркулюючи господарства односельців, палила куркульські хати. Особливою «пристрастю» до цього відзначався активіст М. Лісянський (в роки нацистської окупації не евакуювався, тож продовжував жити у селі, проте весною 1942 року був заарештований (за доносом місцевих жителів) та страчений німцями) [13]. У с. Могильному Гайворонського району сім'ю Гасюка О. С. в 1932 році було виключено з колгоспу та розкуркулено. Вночі «активісти» вигнали його сім'ю на мороз. Біля хати поставили ікони, а дітей посадили на сніг, щоб вони молилися Богу... Дочку О. С. Гасюка Віру, як дитину «ненадійного елемента», виключили з 5-го класу місцевої школи [14]. У с. Губівка Компаніївського району управління ТСОЗу заштовхало «куркулиху» Момот Ярину – матір чотирьох малолітніх дітей, в «пустий сарай до відв'язаного злого бугая, – згадає син нещасної Момот П. Г. – На ранок відкрили двері: мама лежала вся в піні під знеможеним бугаєм – він застряг рогом між каменями стіни, вибився із сил і тільки густа піна скапувала з його ніздрів. Матір відлипи водою: вона опритомніла, але ненадовго... На Соловки нашу родину везли вже без неї, вона незабаром після тієї ночі померла» [15]. У с. Лозуватка Зінов'євського (тепер Кіровоградського) району комсомольці на чолі з Сухоребренком Трохимом поглумилися з самотньої бездітної жінки – постригли коси, «пошкребли». Потім зібрали людей на мітинг, привели зі школи учнів і «показували нещасну, кажучи, що з неї поглумилися куркулі» [16]. У с. Губівка Компаніївського району сім'ю Шовкоплясів «куркулили» так: «Санний поїзд (з активістами) підкотився ще зранку. ... комсомольці пурхнули з саней і кинулися у подвір'я. В розчинені сінешні двері полетіли рядна, подушки та інші домашні пожитки. Двоє комсомольців, вхопивши напіводягненого Шовкопляса, витягли його

на ганок. За годину на подвір'ї залишилися тільки дві руді собаки. Валка рушила. Напіводягнену родину Шовкоплясів – дружину і двоє дітей погнали за село. Дружина, важко ступаючи, час від часу підхоплювала дітей, що ненароком спотикалися і падали в сніг. За селом їх разом з іншими поправидали до міста» [17].

Для багатьох депортованих вже дорога від рідного села до найближчої станції виявилася пеклом – пограбовані, роздягнені, налякані, голодні люди часто брели у мороз чи весняною (осіннюю) багнюкою, несучи на руках дітей, тягнучи старих, утворюючи велику колону, до якої приєднувалися розкуркулені із зустрічних сіл. Декому з розкуркулених вдавалося тікати з таких колон. Це зробила сім'я «куркулів» Передирієнків з колишнього с. Новомихайлівка (приєднане до с. Олексіївка) Кіровоградського району – на ст. Шостаківка зуміли уникнути посадки на поїзд і п'ять років переховувалися, однак глава сім'ї Передирієнко Маркіян Олексійович у 1937 році був заарештований і розстріляний [18].

Деякі залізничні станції були призначені для формування великих колон куркулів з метою відправлення їх залізницею на північ. Про ситуацію, що склалася на початку березня 1930 року на Варварівському станційному пункті відправки куркулів (нині Дніпропетровська область), свідчить оперативне повідомлення № 13 інформсектору окружному КП(б)У, в якому, зокрема, повідомлялося, що «...у вагонах тіснота. Не вистачало по нормі нар... Перед відправкою «куркулів» не були попереджені про те, що будуть заперті у вагонах і люди не змогли запастися водою... Частина посаджених не мала можливості взяти ручний багаж... При відході поїзда багатьох ледь не перерівав поїзд... Міліція грубо поводитися з засланими... Перед відправкою деякі були пограбовані на станції... Серед відправлених є погано одягнені... Окремим не дозволили взяти кожухів... На ст. Варварівка одна жінка народила ... Багато заявляли, що в селах не дозволяли брати пилки і сокири» [19]. Розкуркуленим с. Губівка Компаніївського району дали на дорогу кілька буряків та по шматку гарбуза, потім посадили у вагони [20].

«Везли у «телячих» вагонах без вікон – згадує Момот П. Г. – І ось приїхали: мороз несовітений – аж коле, заліплює ніздрі, застилає очі, забиває дихання. Ми опинилися в оточенні північних мерзлих боліт: селище Рябово – аж за містом Котлас» [21]. У дорозі, вже у вагонах, від 15 до 20 відсотків висланих помирали – особливо діти, трупи часто викидали прямо під час руху потяга [22].

П'ятирічний Микола Безкровний із с. Несваткове Олександрівського району в той час, коли його сім'ю розкуркулювали, дивом врятувався, «бо у рядах заховався на печі у рідного діда»,

уникнувши, на відміну від батьків та п'ятьох братів, заслання до Архангельська [23].

Дорога від залізничної станції Зінов'євськ до Котласу – міста на півночі Росії, куди прямували ешелони з депортованими з нинішньої Кіровоградщини, тривала майже місяць – у вересні 1930 року з глухих закутків залізничної станції міста було відправлено ешелон з 50 вагонів, в кожному з яких було не менш як по 60 «куркулів», серед них тридцять сімей розкуркулених із с. Сасівка Компаніївського району, а всього – майже 3 тис. «куркулів». Труп померлих в дорозі ховали під залізничним насипом [24].

Частина розкуркулених – наших земляків, була доправлена до Архангельська та Вологди, на Урал, до Сибіру та Казахстану, де, пробувши деякий час у транзитних пунктах, були відправлені ще у віддаленіші краї, частина взагалі опинилася в необжитих місцевостях – багато з них там відразу й померли від холоду, голоду, численних хвороб, туги за рідними домівками. «В один (з бараків – *авт.*) поселили нашу сім'ю (Момотів з с. Губівка Компаніївського району – *авт.*) ... в кімнату площею 20-22 квадратних метри приймали по три сім'ї, – розповідає Момот П. Г. – Селили в одну кімнату сім'ї різних націй – швидше всього, аби не розуміли одне одного. В нашій сім'ї жили четверо дітей (я, Ніна, Гаврилко й Данилко), тітка Олена, батько Гаврило і дід Охрім. Окрім нас по кутках тулилися ще дві родини: білорусів 14 чоловік і молдован – тринадцять. 34 душі на 20-22 квадратних метрах. На добу ми отримували 200 грам хліба. Аби не вмерти з голоду, варили тирсу, березову кору. Життя було нестерпним, тому дорослі, забувши про ризик, почали тікати з табору. ... Втік мій батько, потім тітка Єлька, а діти з ледве живим дідом залишилися у вільному кутку на нарах. Не витримали такого харчування дід Охрім і молодший мій брат Гаврилко – померли в страшних муках» [25]. На засланні померли четверо дітей «куркуля» Росолова Михайла з с. Перчунове Добровеличківського району (самого Михайла у 1938 році засудили до розстрілу) [26].

Незаперечно, що розтерзані долі «куркулів» Кіровоградщини, як, проте, і всієї України, повинні були слугувати наочним прикладом для решти хліборобів та ліквідувати у них будь-які спроби опиратися політиці колективізації, тобто бути абсолютно лояльними до злочинної за своєю суттю держави в майбутньому. Небаченим терором проти власного народу держава цього досягла.

Із 1942 року, коли утвердилася в нашому краї нацистська окупаційна влада, народ, особливо молодь, теж зазнали депортації до Німеччини і картини знущання нацистів над українцями багато в чому подібні до знущань комуністів в роки «великого перелому на селі».

Але були разючі відмінності: на роботи до Рейху окупанти не відправляли дітей, старих, хворих, вагітних, одружених та не знищували так хліборобів, як масово це робили більшовики під час «розкуркулення», колективізації та масових репресій. Винятками є розстріли заручників – жителів окремих сіл, включно з дітьми, за дії партизан; знищення жителів краю за етнічною ознакою; знищення в'язнів Кіровоградської тюрми СД, або відправка їх залізницею в німецькі концтабори. Нацисти не вдавалися до масового вилучення майна, житла, продуктів харчування в українських селян, як це робила комуністична влада – винятком є короткий період вигнання ворога Червоною Армією з сіл Кіровоградщини, коли деякі населені пункти ворог використовував для оборони: тоді жителі виганялися з хат, а майно нищилося в результаті бойових дій і з німецької, і з радянської зброї та військової техніки, або використовувалося ворожими солдатами в окопах та траншеях; худоба, проте не вся, забивалася для прогону окупантів. Однак, багато населених пунктів Кіровоградщини опинилися поза зоною активних бойових дій, тож залишилися неушкодженими в 1941 році – з початком німецької окупації, і наприкінці 1943 – на початку 1944 років, коли окупантів вигнали.

На початку січня 1942 року нацисти провели вилучення в населення області теплого одягу – від валянків до рукавиць включно з такого розрахунку: на 100 чоловік населення потрібно було здати 22 пари валянок, 11 кожухів, 22 пари рукавиць, тощо. Наказ німецької влади передбачав вилучення теплого одягу, першою чергою, «...в комуністів, партизан, активістів бувших і неблагонадійних громадян» [27].

У роки нацистської окупації не були масово заарештовані та фізично винищені члени більшовицької партії, комсомольці, представники радянських (довоєнних) органів влади, священнослужителі, воїни Червоної Армії, які потрапили в німецький полон та були випущені, численні «оточенці», деякі підпільники та партизани, хоча жертви серед них теж були, проте переважна більшість із них мирно, за винятком тих, кого фашисти відправили до концтаборів, дожили до визволення, а потім пройшли через сито численних перевірок, що їх здійснювали більшовицькі каральні органи, зокрема «Смерш».

У той же час більшовицький режим фізично знищив та покалічив долі багатьох тисяч жителів нинішньої Кіровоградщини за звинуваченнями у приналежності до армії УНР та вільного козацтва, за службу в царській армії у званні молодших та старших офіцерів, за перебування у вигаданих владою «контрреволюційних,

націоналістичних, повстанських організаціях», за перебування в інших, крім більшовицької, партіях, за міфічні шпіонажі на користь інших держав, за переписку з родичами за кордоном, за релігійні вірування, за приналежність до «куркулів», за невиконання непосильних податків, за необережно сказане слово – причин для знищення селян комуністична влада вигадувала безліч. Проте, і нацисти, і більшовики однаково нещадно винищували патріотично налаштованих українців, що сповідували ідеї державності свого народу. Та, що найголовніше, в роки нацистської окупації в селах Кіровоградщини не було голоду, на відміну від голоду, що його періодично організовувала радянська влада, що теж було формою фізичного терору.

Жорстоко розправляючись практично з усіма верствами населення тогочасної держави, сталінський режим, проте, вчинив, з особливою люттям, шляхом арештів та заслань, небачених в історії народу за своїм розмахом, розправу над селянами України в період 1928-1934 та наступних років, не оминувши населення нинішньої Кіровоградської області. Мета цього терору – фізично знищити, замордувати, закатувати значну частину населення України з тим, щоб решту, тобто тих, хто уникне репресій та переслідувань, тримати постійно в стані величезного страху та покори, звести до становища безсловесної, безправної, голодної худоби, визискуючи його при цьому матеріально та морально, й попередити будь-які спроби активного спротиву людиноненавистницькій політиці, що її проводила в той час Москва.

Отже, репресії проти селянства в переддень та в період «великого перелому», а також насильницька колективізація, що супроводжувалася тривалою в часі «ліквідацією куркулів як класу», були безпрецедентною наругою над людською сутністю: в селах нинішньої Кіровоградщини запанували «наклепи, доноси, злодійство, грабунки, гвалтування, побої і розстріли, тортури і арешти, вигнання сімей з їхніх домівок, нищення добра, всюдозволеність пройди, нероби і злодюг. Панувала апатія смерті» [28].

Література:

1. Великий голод в Україні 1932-1933 років. – Київ, 2008. – С. 351.
2. ДАКО. – Ф.П-3779. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 34.
3. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні. Кіровоградська область. – Кіровоград, 2008. – С. 453.
4. Кесова Н., Герасимова Т. Забыть об этом? – Одеса, 2008. – С. 31.
5. Орел С. Сількор. / Реабілітовані історією. Кіровоградська область. – Кіровоград, 2007. – Т. 4. – С. 457.
6. ДАКО. – Ф.Р-242. – Оп. 2. – Спр. 144. – Арк. 3.

7. Журавський В., Верстюк О., Журавська Л. – Кіровоград, 2008. – С. 97.
8. Доценко В. Вихід. Дума про голод. – Кіровоград, 2008. – С. 67.
9. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. – Кіровоград, 2004. – Т. 2. – С. 367.
10. Земнорій Н. Забуттю не підлягає. – Київ, 2008. – С. 92.
11. Журавський В., Верстюк О., Журавська Л. – Кіровоград, 2008. – С. 117-118.
12. Земнорій Н. Забуттю не підлягає. – Київ, 2008. – С. 69.
13. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. – Кіровоград, 2007. – Т.4. – С. 297.
14. Земнорій Н. Забуттю не підлягає. – Київ, 2008. – С. 66-67.
15. Семко О., Зайцева Л. Спогад Момота Пилипа Гавриловича. / Реабілітовані історією. Кіровоградська область. – Кіровоград, 2004. – Т. 2. – С. 475.
16. Доценко В. Вихід. Дума про голод. – Кіровоград, 2008. – С. 67.
17. Журавський В., Верстюк О., Журавська Л. – Кіровоград, 2008. – С. 98-99.
18. Архів УСБУ в Кіровоградській області, справа № П-9539.
19. ДАДО. – Ф. П-7. – Оп. 1. – Спр. 1617. – Арк. 17.
20. Семко О., Зайцева Л. Спогад Момота Пилипа Гавриловича. / Реабілітовані історією. Кіровоградська область. – Кіровоград, 2004. – Т. 2. – С. 476.
21. Семко О., Зайцева Л. Спогад Момота Пилипа Гавриловича. / Реабілітовані історією. Кіровоградська область. – Кіровоград, 2004. – Т.2. – С. 477.
22. Конквест Р. Жнива скорботи. – Луцьк, 2007. – С.175.
23. Петренко І. Нацистський окупаційний режим: маловідомі сторінки з історії Олександрівського району. – Кіровоград, 2008. – С. 39.
24. Матівос Ю. Винним себе не визнав / Реабілітовані історією. Кіровоградська область. – Кіровоград, 2004. – Т. 2. – С. 478.
25. Семко О., Зайцева Л. Спогад Момота Пилипа Гавриловича. / Реабілітовані історією. Кіровоградська область. – Кіровоград, 2004. – Т. 2. С. 476.
26. Архів УСБУ в Кіровоградській області, справа № 9082.
27. ДАДО. – Ф.П-2696. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.2.
28. Голодомор 1932-1933 років. Геноцид українського народу. – Київ, 2008. – С. 3.

Тетяна РЕВВА,
старший науковий співробітник
Кіровоградського міського літературно-меморіального
музею І. К. Карпенка-Карого,
м. Кропивницький

**«...НЕ БУТИ УКРАЇНЦЕМ Я У ЖОДНИЙ СПОСІБ НЕ ЗМОЖУ»
(ШТРИХИ ДО ЖИТТЄПИСУ ЮРІЯ ДАРАГАНА)**

Ім'я Юрія Дарагана вже давно посіло почесне місце у списках аскравих особистостей, народжених нашим краєм.

Поет, сотник армії УНР, громадський діяч. Це саме його нині справедливо вважають одним з творців прайської поетичної школи.

*Сьогодні диво – сніг паде із пелюсток рожевих...
Сьогодні яблуні вже гублять сніг,
Сьогодні не спинить думок моїх.
Не розв'язати казки справ буденних,
Сьогодні диво – сніг паде із пелюсток рожевих...*

Цими рядками, написаними 24 квітня 1922 року за колючим дротом табору інтернованих вояків армії УНР у Польщі, народжувався український поет Юрій Дараган.

«Тільки 32 роки відміряло йому життя. І так багато в ньому. І така біографія, мовби то було не насправді, а в романі...» – так сказав про поета сучасний літературознавець Михайло Слабошпицький.

Вихований у християнській атмосфері, майбутній поет цілком щиро читав придуману ним самим молитву до Господа: «Боже, зроби зі мною що хочеш, – якщо треба – замуч мене, покаліч, задуши, але дай мені стати великим, признаним поетом». Збулося все – і муки сухітника, і каліцтво, і задушення хворим горлом, і спаленими туберкульозом легеньми.

Життєпис письменника донедавна залишався суцільною загадкою. У тому, що сьогодні ми знаємо вже чимало з біографії Ю. Дарагана, а не скупі штрихи до неї, значна заслуга знаного літературознавця Леоніда Васильовича Куценка, який, працюючи над архівними матеріалами, зміг реконструювати життєпис поета.

Народився Юрій Юрійович Дараган 16 березня 1894 р. в Єлисаветграді. Батька, українця за походженням, не стало за три місяці до народження сина. Мати – грузинка, переїхала з маленьким Юрком до Грузії. «Опікувалися мною усі тітки й кузини, коротко кажучи – балували мене», – так напише про своє раннє дитинство в

автобіографії Юрій Дараган. У дев'ять років залишився сиротою, якийсь час мешкав у тітки. Коли вона померла, після низки юридичних перипетій хлопцем опікувався дядько, який жив у Петербурзі. До цього міста й переїздить Юрій, якому виповнилося шістнадцять років.

Уперше вірш 14-річного Юрія Дарагана російською мовою друкується у часописі «Закавказье».

Зі слів поета: «...Читав книжки «запоєм», поезію полюбив до божевілья...». Живучи в Петербурзі, познайомився з творчістю В. Брюсова, К. Бальмонта, О. Блока, пізніше – К. Гамсуна і О. Вайлда. Родичі матері були палкими шанувальниками театру, тому долучали племінника до мистецтва:

*Бувало, підлітком виходиш так з театру –
Прспект знайомий вже не той,
Ще ніби Міфестофель вабить Марту,
Крадеться Фауст вуличкою тою.
Або Ромео щиро так кохає,
Або по ставку блисне ясна путь,
І Лоенгріна з радісного раю
Лебеді білі раптом привезуть...*

Далі було навчання у Тираспільській гімназії. З 1915 р. Ю. Дараган – старшина на фронтах Першої світової війни. Після поранення повертається до Петербурга. У травні 1917 – Юрій став учасником Петербурзької Української Військової ради («...розумом твердо вирішив, що мушу бути завжди у ґрунті тієї модифікації (як я тоді вважав малоросів), до якої я належу по крові»).

З осені 1917 р. і до трагічного 1920 р., старшина армії УНР Юрій Дараган зі зброєю в руках прагне відстояти незалежну Українську державу. Спершу в юнацькій школі, а з 1919 р. – командиром кулеметної сотні в Житомирській юнацькій сотні.

У листопаді 1920 р. військо УНР, відступаючи під натиском більшовиків, змушене було перетнути Збруч. Разом з військом Ю. Дараган переходить кордон і стає емігрантом у Польщі. Мандрує з табору в табір: Ланцут, Вадовіц, Каліш, Щипьорно. У таборах, що вельми нагадували в'язницю, серед холоду, голоду, розчарувань, зневіри багатьох, Дараган не тільки не зламався, а знайшов сили дати відповіді на всі «чому?» і стати духовною предтечею Празької поетичної школи.

Каліський табір з числом мешканців понад 12 тисяч, поступово став освітнім, культурним центром української еміграції. Біля витоків літературно-мистецького товариства «Веселка» (пізніше таку ж назву

матиме й журнал), стояв Ю. Дараган. Леонід Куценко стверджує: «Безсумнівно, саме з «Веселкою» варто пов'язати народження Ю. Дарагана українським поетом». М. Слабошпицький доповнює: «Дараган став своєрідним камертоном Празької школи. Можливо, всі його почули, бо були готові почути. Дараганове слово повело за собою всіх».

*Шамотіння шаршаве, шипшина...
Пу-гу!.. Лине в тугу, жахається ніч...
Довгі, чорні крила пташині
- На Січ...
Ні душі... Ніч осіння...
Очерет, шамотіння...
Над лиманом завмерли
Зорі-перли...*

Це остання таборова поезія Ю. Дарагана. У липні 1922 р. він від'їздить на навчання до Чехословаччини. Про це літо Л. Куценко напише: «Юрій Дараган українським поетом потужно заявить про себе саме з літа зазначеного року». Ю. Дараган був зарахований на матуральні курси в Подєбрадах, бо не встиг закінчити останні класи середньої школи в Україні через мобілізацію на світову війну. Цього ж року відбулося знайомство поета з Микитою Шаповалом – добрим ангелом у житті Ю. Дарагана. Микита Шаповал з моменту появи Ю. Дарагана у Празі допомагав поетові: домігся призначення стипендії громадського комітету і підтримував його творчі проекти в журналі «Нова Україна» та у видавничому фонді. Поет присвятив своєму благодійнику вірш «З літопису днів біжучих». Подєбрадсько-празька добірка поезії (1924 р.) матиме назву «Дике поле». Центральним образом циклу є степ – символ волі, символ України.

Подєбради були ще й географічною адресою творчості поета, адже чимало віршів 1923-1924 років написані саме в цьому місті.

Уже у 1923 р. Ю. Дараган їде до Праги, щоб вступити до Українського Педагогічного Інституту. У заяві про вступ поет напише, що основна мета навчання – «одержати фахові знання, які б дали мені ґрунт для дальшої більш свідомої праці».

Документи з особової справи студента Дарагана швидше нагадують історію хвороби: заява про відпустку на лікування, прохання матеріальної допомоги для лікування в санаторії, прохання повторного перескладання сесії за другий семестр, прохання залишити на повторний курс. За два з половиною роки навчання Юрій склав лише сесію за перший семестр.

Ні, він не підкорився хворобі. Ю. Дараган тримався інституту й хотів учитися. Поет мав чимало справ літературних і громадських. З його ініціативи створювалося «Товариство взаємодопомоги бувших Українських Вояків». А статут товариства був написаний письменником. У його архіві зберігається ще й статут «Спілки українських військових демократів», секретарем якої був він сам. Ю Дараган – постійний учасник літературно-мистецьких вечорів.

І звісно, він продовжував писати. Віршів ставало все більше й більше і виникала ідея видати поетичну збірку. У жовтні 1925 р. виходить книга «Сагайдак». Ось відгуки сучасників поета про неї. «Празький студентський вісник»: «...Дараган – це одна з найкращих поетичних сил на еміграції. У нього любов до минулого українського народу лучиться з прекрасною кольористикою природи та внутрішньою гармонією настрою». Микита Шаповал: «Вся поезія Ю. Дарагана – поезія звуків, рухів, фарб. Душа приймає в себе світ безпосередньо... Ю. Дараган минулість малює, як сучасність: нічого надуманого, але все, як сучасне, живе...».

Хворий на туберкульоз поет відчував, що сили його залишають:

*Кінь вороний знявсь гопки від жаху.
Кінь вороний у дальню путь не хоче
І срібним порохом Чумацького Шляху
Заліплює мандрівникові очі.*

Утім, письменник мав чимало планів. Друга його поетична збірка мала б назву «Під чужими зорями». Як свідчать чернеткові записи, зроблені на розрізнених клаптях паперу, він брався за прозу, за переклади.

Загублений у санаторній палаті, відірваний від світу, ув'язнений сухотами, поет чекає вироку:

*Впала зірка з луків раю.
Мертва зірка – бліде світло.
Пада у безмежжя краю,
Пада вічно в вічне житло,
Загробний плач її бринить,
Страшні ридання, зойк і біль:
«Коли ж урветься руху нить?».*

Нитка поетового життя урвалася 17 березня 1926 р. «Замерзлі блідо-палеві пелюстки мертвої троянди на страснім українським шляху, крізь бурі і сніг жорстоких епох» – так відгукнувся Є. Маланюк на смерть Ю. Дарагана.

Життя поета склалося таким чином, що він тривалий час був відірваний від України, але одна фраза з його автобіографії дає підстави говорити про те, що історія українського народу, його

культура не були чужими для Ю. Дарагана: «...знав твердо, що я “малорос” і нащадок запорізького сотника». Не просто українцем був його предок, а сотником запорізького війська, одним із тих, хто боронив волю України. Недарма ж сам Ю. Дараган писав: «Думкою ніколи не зрадив українству, а серцем? Серцем українізувався поступово. Найбільше помагали наша пісня і наша історія, що часом наповнює тебе божевільною гордістю, а часом так нелюдськи бичує ганьбою і соромом. Тепер я не в стані говорити про українство спокійно – реву при сторонніх людях, тепер бути не українцем я у жодний спосіб не зможу, і що б зі мною не виробляли, я завжди зостанусь чи ув’язненим чи розстріляним, чи помилуваним, але назавжди – українцем».

У двадцять три роки російський патріот відчув себе покликаним кров’ю, відчув себе українцем. Про це свідчить Дараганова поезія, яка за своєю суттю є націоформувальною. Над нею, зазначив літературознавець Григорій Ключек, «як над медовою квіткою завжди стоятиме легкий гул працюючих бджіл».

І хоч Ю. Дараган увійшов в українську літературу лише однією збіркою «Сагайдак», проте значення його творчості для Празької поетичної школи та й всієї української літератури переоцінити важко.

Попри всі злигодні й негаразди таборового життя, «Сагайдак» Юрія Дарагана постав світлим спалахом мрії, такої далекої і такої близької водночас. Ця книга була відповіддю на запитання «Як жити далі?», яке хвилювало в середині 20-х рр. розпорошених по далеких і близьких еміграціях українців. І відповідь була однозначною:

Наповнити життя останнім змістом,

Так, ніби смерть мов щастя віднайшли...

Юрій Дараган винайшов свій шлях впливу поетичним словом на процес відродження нації. Точніше, не винайшов – той шлях з’явився органічно, спонтанно, у повній відповідності до природного поетичного коду поета. Він з любов’ю створив образ ідеальної української людини, яка потребує гранично напруженої праці у розбудові держави.

Ю. Дараган повертається до нас саме у той час, коли українська нація черговий раз, переборюючи генетичну ослабленість, знову збирається з силами, щоб породити людину з «психологією мужа», людину вільну, представника нового покоління свідомих українців.

Йому йшов лише тридцять третій рік, вік Ісуса Христа. Юрій Дараган залишив цей світ, щоб повернутися в історію української літератури як визначний поет Степової Еллади, несучи нам «тугою промиті грона слів».

Творчий доробок, який залишив нам поет – це збірка поезії «Сагайдак» та низка віршів, друкованих на сторінках періодики, переважно в журналах «Веселка», «Нова Україна», «Літературно-Науковий вісник».

Він лише починав свій творчий шлях, але вже встиг відбутися як видатний поет.

М. Шаповал писав: «...На Україну поривався думками і всім тілом. Думав там одужати, щоб стати великим поетом. Він не підозрював, що Великим Поетом він уже був цілим своїм єством».

Література:

1. Блакитні вежі. Хрестоматія творів письменників Приінгульського краю. У 2-х тт.. Т. І: Поезії. – Кіровоград : ПВД «Мавік», 2011.
2. «Вежа», № 3, квітень – червень, 1996.
3. Дараган Ю. Срібні сурми. Поезії: Біографічний нарис, упорядкування та примітки Л. Куценка. – К. : Веселка, 2004.
4. До храму власної культури: Уроки літератури рідного краю в школі. Методичний посібник. – Кіровоград : КОІППО ім. В. Сухомлинського, 2008.
5. «Кіровоградська правда», № 60 (20954), 8 червня 2004 р.
6. Куценко Л. В. «І вічність на каміннях Праги...»: Біографічні нариси. – К. : Імекс – ЛТД, 2006.
7. Листування Ю. Дарагана і М. Шаповала (1925 р.). – «Жива вода», квітень 1996 р., С. 6.
8. Маланюк Є. Невичерпальність / Упорядкування, передмова та примітки Л. Куценка. – К. : Веселка, 1997.
9. Маланюк Є. Кризь бурю і сніги. – «Студентський вісник». Річник II, квітень, 1926 р. (Прага). – с. 10-12.

Павло РИБАЛКО,

головний зберігач фондів

Кіровоградського обласного краєзнавчого музею,

м. Кропивницький

ФЕДІР САРАНА – БІБЛІОГРАФ ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО

У 2008 році дочка Ф.К. Сарани, бібліографа і бібліофіла, Т. Ф. Коровіна (м. Київ) передала на малу батьківщину свого батька частину його наукової спадщини, яка в основному зосереджена у столичних інституціях: відділі рукописів Інституту літератури Т. Г. Шевченка НАН України, Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, Національному музеї Тараса

Шевченка, Музеї книги і друкарства України, науковій бібліотеці Національного університету Києво-Могилянська Академія.

Предметом особливої уваги Федора Кузьмовича була творча діяльність українського письменника Юрія Івановича Яновського. Це і стало поштовхом до півстолітнього збирання колекції матеріалів про життя і творчість нашого земляка, яка нараховує понад 450 предметів. За згодою Тетяни Федорівни 235 одиниць колекції було передано до літературно-меморіального музею Юрія Яновського у с. Нечаївці Компаніївського району, а 213 предметів надійшли до фондів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею (додатково 10 книг з колекції були включені до його бібліотечного фонду). Саме про фондові матеріали обласного краєзнавчого музею і йтиметься в цій роботі: з них 204 одиниць надійшли до основного фонду, 9 – до науково-допоміжного.

Наукове опрацювання колекції Федора Сарани проходило у співпраці з Кіровоградським національним технічним університетом. Під керівництвом М. П. Тупчієнка, старшого викладача кафедри гуманітарної підготовки КНТУ, студентки II курсу економічного факультету (спеціальність «Документознавство та інформаційна діяльність») Ірина Гонті, Олена Ігнатська і Тетяна Тлустій здійснили первинну систематизацію та науковий опис значної частини матеріалів. Завдяки цьому ними були підготовлені курсові роботи – «Документи про життя та діяльність Ю. І. Яновського в колекції Ф. К. Сарани», які вони успішно захистили.

Федір Кузьмович Сарана народився 26 вересня 1921 року в селі Юзефівці (тепер с. Йосипівка Новомиргородського району). У 1936–1939 роках навчався у Київському бібліотечному технікумі, потім у Харківському бібліотечному інституті. Працював шкільним бібліотекарем, був учасником Другої світової війни, під час якої отримав тяжке поранення. Після демобілізації навчався на історичному факультеті Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, а у 1952 році з відзнакою закінчив Ленінградський державний бібліографічний інститут. Із 1944 року працював в Укрдержвидаві, де познайомився з Ю. І. Яновським, який на той час був головним редактором журналу «Українська література» (з 1946 року – «Вітчизна»). Між ними склалися дружні стосунки на основі любові до книги й українського слова. У спогадах 1982 року «Біля книжкової полиці» Федір Кузьмович згадує, що, ще будучи студентом, прочитав роман «Вершники» та був присутнім на одному з літературних вечорів за участю Юрія Яновського. Після смерті письменника, у 1954 році Федір Сарана брав участь у розборі його

спадщини. Протягом 40-50-х років складав бібліографію Ю. І. Яновського, яка увійшла у п'ятитомне видання 1958-1959 років.

У 60-80-х роках Ф. К. Сарана працює завідувачем сектору бібліографії Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, головним бібліографом Центральної наукової бібліотеки АН УРСР, у Головній редакції Української Радянської Енциклопедії, редколегії Української Літературної Енциклопедії. У цей час у площину його інтересів входять питання загального літературознавства, книгодрукування, творчості Тараса Шевченка, Архипа Тесленка, Леоніда Первомайського, Павла Грабовського, Михайла Новицького, Федора Максименка, Івана Нечуя-Левицького, Максима Рильського, Степана Олійника, Миколи Бажана, Михайла Старицького та інших.

Перша ґрунтовна наукова праця дослідника вийшла у 1949 році і була присвячена національному поетові України. До бібліографічного посібника «Т. Г. Шевченко (роки Великої Вітчизняної війни)» було включено різноманітні видання різними мовами народів СРСР від книг до плакатів і листівок. Федір Кузьмович брав активну участь у підготовці двотомного «Шевченківського словника», який вийшов у світ у 1976 та 1978 роках. Завдяки цій копіткій роботі Федір Сарана став лауреатом Державної премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка (1980). Шевченкіана у творчості дослідника займала ключове місце. Цій темі він присвятив біля 50 робіт, а його внесок у бібліографію Т. Г. Шевченка було гідно оцінено захистом кандидатської дисертації одним із співробітників наукової бібліотеки НаУКМА.

Федір Кузьмович Сарана помер 1 серпня 1995 року в м. Києві, похований на батьківщині – у с. Йосипівці. За життя він підготував кілька статей про Юрія Яновського з нагоди ювілеїв від дня народження (1962 – 1, 1972 – 2, 1982 – 1) та про роман «Вершники» з нагоди 50-річчя виходу в світ окремим виданням (1985 – 1). У 1970 році вийшла його публікація «Слово ставало багнетом» про українську літературу, присвячену подіям Другої світової війни. Виходячи з «Бібліографії праць і виступів у пресі з 1940 року» (рукопис), можна констатувати, що загальний бібліографічний перелік науковця складається з 221 найменування і охоплює період у 43 роки.

Серед матеріалів колекції можна також прослідкувати і епістолярну спадщину Ф. К. Сарани. Це листування з Юрієм Яновським – письменником, Миколою Бажаном – поетом, Сергієм Плачиндою – прозаїком, публіцистом та нашим земляком, Ніною Загрійчук – першим директором літературно-меморіального музею Юрія Яновського у с. Нечаївці Компаніївського району, Володимиром Пісковим – журналістом з м. Новомиргорода, Оленою Ноземцевою –

директором обласного краєзнавчого музею (1953– 1967), Віктором Погрібним – поетом, публіцистом та земляком.

Значний інтерес викликає лист Федора Кузьмовича «Більше вимогливості до прикнйжкової бібліографії», надрукований у газеті «Радянська література» за 1958 рік. На аналізі короткої бібліографії книги О. Килимника «Юрій Яновський. Життя і творча діяльність» (1957) автор визначає важливість бібліографічних покажчиків для дослідників, вчителів і студентів, закликає дотримуватися загальноприйнятих правил бібліографічного опису та вказує на факти несумлінної роботи, які призводять до казусів, недоречностей і помилок.

До складу колекції входить 21 примірник прижиттєвих видань Ю. Яновського протягом 1928–1953 років (три з них у збірниках), 6 журнальних публікацій 1929–1953 років, 2 видання іноземними мовами (болгарською 1938 й татарською 1953 року). Також у колекції є видання пізніших років: 7 збірників 1957–1973 років (поряд із творами Ю. Яновського у збірниках надруковано і твори інших наших земляків – Дем'яна Бедного, Івана Микитенка, Натана Рибак, Олени Журливої, Івана Карпенка-Карого), 3 окремі видання 1958–1961 років, 4 журнальні і газетні публікації 1955–1990 років. Значну увагу викликають фотокопії автографів Ю. Яновського, датованих 1931 та 1935 роками. Періодичні видання знайомлять нас із діловим листуванням Юрія Яновського з московським перекладачем Павлом Зенкевичем протягом 1930–1933 років, дружнім листуванням з кінооператором Одеської кіностудії Данилом Демуцьким протягом 1941–1952 років, щоденниковими записами 1927–1953 років та юрнберзькими замальовками 1945–1946 років.

До колекції Федора Сарани увійшли й матеріали з українського кінематографа взагалі та кіноспадщини Ю. Яновського зокрема (3 предмети). Особливо цікавою є реклама стрічки «Гамбург» за сценарієм Шрайбера і Яновського у журналі «Всесвіт» за 1926 рік.

Колекція Федора Сарани включає спогади друзів, письменників та літературознавців про Юрія Яновського у збірниках і періодиці: Рашель Аркадієвої, Миколи Бажана, Олеса Гончара, Дмитра Гринька, Івана Драча, Юрія Збанацького, Юхима Мартича, Ігоря Муратова, Петра Панча, Максима Рильського, Юрія Смолича, Володимира Сосюри, Леоніда Хінкулова. Серед спогадів і згадки про Івана Микитенка (П. Панча), Марка Кропивницького, Івана Тобілевича, Івана Микитенка, Натана Рибак (Л. Хінкулова), Олександра Довженка (М. Бажана). Юрієм Яновським були підготовлені відвітні спогади про Олександра Довженка та Юрія Збанацького, а про останнього свої спогади написав і Натан Рибак.

Значний прошарок у колекції складає біографічна й критична література про Юрія Яновського книжкового, журнального та газетного варіантів за авторством: Володимира Базилевського (1975, 1982), Івана Білодіда (1955), Миколи Зерова (1930), Олега Килимника (1957, 1962), Федора Кислого (1972), Григорія Клочека (1982), Анатолія Колісніченка (1982), Леоніда Куценка (1986), Володимира Панченка (1985, 1988), Сергія Плачинди (1986, 1992), Арона Тростянецького (1959, 1962), Антона Хижняка (1987). Серед них імена наших земляків – В. Базилевського, І. Білодіда, Л. Куценка, С. Плачинди, А. Тростянецького та імена людей, чия творча діяльність пов'язана з нашим краєм – М. Зерова, Г. Клочека, В. Панченка. До речі, статтю розстріляного у 1937 році Миколи Зерова «Юрій Яновський» Володимир Панченко 2002 року передрукував у книзі «Морський рейс Юрія Третього».

У колекції Федора Сарани є матеріали про вшанування пам'яті Юрія Івановича Яновського з нагоди ювілеїв від дня народження (запрошення, журнали, газети, поштовий конверт, афіші, плакати тощо), про створення літературно-меморіального музею Юрія Яновського у с. Нечаївці Компаніївського району (газета, брошура), про меморіальну дошку Юрію Яновському в м. Києві (книги). Несподіванкою стала етикетка сірникової коробки, предмет зацікавленості філуменістів, присвячена роману Ю. Яновського «Вершники». Етикетка випущена Борисівським фанерно-сірниковим комбінатом (Білорусь) у 1963 році тиражем 60 екземплярів і рекламує українську книгу для купівлі та її замовлення у мережі «Книга-поштою».

Ім'я українського письменника увічнено впровадженням республіканської премії ім. Ю. І. Яновського і обласної комсомольської премії ім. Ю. І. Яновського у галузі літератури, образотворчого мистецтва, музики, театру. З плином часу премії перестали присуджуватись та відголоски про них зустрічаємо в матеріалах колекції Ф. Сарани. В колекції є ілюстративний матеріал про відкриття літературно-меморіального музею Юрія Яновського (фотографії), перебування Ю. Яновського на Букринському плацдармі під час звільнення м. Києва у 1943 році (листівка), про розробку оправи роману «Вершники» І. Селівановим (листівка).

Разом з матеріалами про Юрія Яновського колекція Федора Сарани містить матеріали про письменника Івана Микитенка (автор Л. Куценко), його сина і літературознавця Олега Микитенка, скульптора Олександра Ковальова, актора Гната Юру, композитора Юлія Мейтуса, поета Саву Голованівського, педагога Василя Сухомлинського, письменника Володимира Винниченка. До її

переліку входять дві радянські листівки з закликом до звільнення м. Києва – «Люди славного Києва!» (1943) та західноукраїнських територій – «До інтелігенції Дрогобича, Станіслава і славного стародавнього Львова» (1944), де серед прізвищ українських діячів є й прізвище Ю. Яновського.

Постать Юрія Яновського в українській літературі ще й досі літературознавством віднесена до когорти пролетарських представників. Новітній же час приніс переосмислення і відкриття нових фактів життя і творчості Ю. Яновського. Наголос на нових акцентах зробили В. Панченко у літературному нарисі «Морський рейс Юрія Третього» (2002) і літературному проєкті «Текст + контекст» – «Патетичний фрегат: Роман Юрія Яновського «Майстер корабля» як літературна містифікація» (2002) та Г. Гусейнов у художньо-документальному життєписі «Господні зерна» (2000-2005) і документальній повісті «Піщаний Брід і його околиці» (2007). Сучасних дослідників захоплює неоромантизм раннього етапу творчості класика української літератури, почуття кіноперспективи в його літературних творах.

Саме це стало поштовхом до звинувачень письменника у націоналізмі, космополітизмі, плазуванні перед культурою «буржуазного Заходу», культі біологізму і натуралізму, песимістичному скепсисі, невірі в інтелект людини, кабінетності (відриві від життєвої правди), штучності, фальшивості, нежиттєвості і декадентстві. Перші звинувачення прозвучали у 1947 році на пленумі Спілки радянських письменників України у доповіді О. Корнійчука «Про виконання Спілкою радянських письменників України постанови ЦК ВКП(б) про журнали “Звезда” і “Ленинград”». Цькування письменника тривало і у 1948 році на II з’їзді Спілки радянських письменників України у доповіді голови правління О. Корнійчука «Стан і чергові завдання української радянської літератури» та у 1949 році на II пленумі правління Спілки радянських письменників України у доповіді Любомира Дмитренка «Підсумки XII пленуму правління Спілки радянських письменників СРСР та стані завдання театральної і літературної критики на Україні». До переліку творів, що підпали під радянську критику, потрапили «Роман Ма», «Чотири шаблі», «Майстер корабля», «Жива вода (Мир)», «Вершники», «Київські оповідання», окрім двох новел з передостаннього роману («Подвійне коло» та «Шаланда в морі»), одна з яких і сьогодні вивчається у програмі загальноосвітньої школи. Лише за сприянням редактора московського журналу «Знамя» Всеволода Вишневського за збірку «Київські оповідання», яка вийшла у 1948 році, Юрію Яновському в 1949 році було присуджено Сталінську премію за 1948 рік III ступеня

(25 000 крб.) у номінації «Художня проза». За переказами, після смерті Ю. І. Яновського, його мати – Марія Мусіївна віддала заощадження, в тому числі і державну премію, на потреби Чигиринського Свято-Троїцького жіночого монастиря, в якому свого часу виховувалася. Цей монастир з XVIII століття був центром золотешвейного ремесла, вишивки та гаптування, тому і стає зрозумілим захопленням матері письменника різними видами рукоділля (вишивкою та плетінням) протягом усього життя (декілька з цих речей зберігаються у фондах музею). Щодо переказу, то він назавжди залишиться красивою легендою, оскільки у 30-х роках XX століття храми та дзвіниця монастиря були зруйновані і ніколи не відновлювалися. Матеріали ж пленумів, з'їзду та нагородження Ю. Яновського представлені в колекції Федора Сарани періодичними та брошурними виданнями.

З переданої колекції можна почерпнути цікаві відомості про архів Юрія Яновського, який його мати передала в Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР у 1958 році. А саме: про підготовку творів тематики визвольних змагань, про переробку роману «Мир (Жива вода)», про незавершену історичну драму про Тараса Шевченка, про наміри написати твори, присвячені Київській Русі, Київській духовній академії, історії України кінця XVI – початку XVII століття, Лесі Українці та Марії Заньковецькій, ролі жінки в історії народу від княгині Ольги до його сучасниць, наміри зняти фільм про Тараса Григоровича Шевченка.

З огляду на краєзнавство творів Юрія Яновського цікавлять читача згадками біографічного характеру про Тобілевичів, М. Кропивницького, Г. Юру, О. Гіталова. Територіально наш край представлений Компаніївкою, Долинською, Веселими Боковеньками, Знам'янкою, Хутором Надією. А обласний центр Кіровоградщини у спадщині Ю. І. Яновського відображений від історичних назв – Єлисаветград, Єлисавет, Єлдибеш, Кіровоград до поетичної назви – Байгород в однойменній повісті.

Останнім академічним виданням творів Юрія Яновського став п'ятитомник, який вийшов у світ протягом 1982 – 1983 років. Базовою основою для нього стало видання 1958 – 1959 років, участь у роботі над яким, як вже зазначалося, брав Федір Сарана. Рекламна афіша Держлітвидаву з колекції Ф. Сарани відкриває новий факт з історії підготовки передостаннього видання творів письменника. Згідно з рекламою 1958 року про передплату було заявлено про вихід чотирьох томів та, з включенням віршів, перекладів і публіцистики, воно стало п'ятитомним, але, як і останнє, не повним.

Достеменно відомо, що Юрій Яновський неодноразово переробляв свої твори (п'єса «Дума про Британку» має 8 редакцій). Як і брати

Аркадій та Борис Стругацькі, автори роману «Залюднений острів», за яким у 2008 році в Росії було знято досить гучний однойменний фільм, Ю. Яновський вимушений був змінювати тексти своїх творів на догоду радянській цензурі. У першу чергу це стосується роману «Жива вода» (1947), який у 1956 році вдруге вийшов під назвою «Мир» і на сьогодні має подвійну назву. Яскравими прикладами невігластва стало виключення з роману думок про українську мову: «Найперше, – зачарувала мова, якою говорили в садку. Джен нічого не могла второпати, хоч і вчилася російської мови цілий рік, – «Я розумію тільки окремі слова...» – «Не нарікайте на вчителів... тут інша мова слов'янського кореня...» та етнографічних замальовок: «Це було захоплююче видовище, бо сорочку мала вишиту, як вимальовану, корсетку – миргородської роботи, плахту-синітку, на голові – кораблик, на шії – коралі з дукатами разків на двадцять, підтичка виглядала по формі... хоч бери та став усю під шкло!» тощо. Роман же братів Стругацьких вийшов у 1971 році з 980 змінами і тільки у 1991 році автори відновили 896 виправлень. Першодруки ж Юрія Яновського є маловідомими читачеві і, на жаль, ситуація з виправленнями творів і досі залишається невивченою.

До складу колекції входять і два альбоми з газетними, журнальними і книжковими вирізками, присвяченими життю і творчості Юрія Яновського. Хронологічно вони охоплюють період від 1926 до 1990 року, значна їх кількість належить до 40-50-х років ХХ століття, а загальна чисельність нараховує 770 одиниць.

Колекція Федора Кузьмовича Сарани стала вагомим доповненням фондової збірки Кіровоградського обласного краєзнавчого музею. Підтримка ж дружніх стосунків з дочкою науковця, Тетяною Федорівною, надасть змогу із часом розширити колекцію сімейними фотокартками та особистими речами Федора Сарани. Адже загальнозрозумілим є те, що подібні предмети значно збагатять експозиційний вигляд колекції у майбутніх виставках.

Джерела та література:

1. Босько В.М. Визначні постаті Степової Еллади / Володимир Миколайович Босько. – Кіровоград: ВЦ «Інформаційна мережа», 2004. – 380 с.
2. Босько В.М. Історичний календар Кіровоградщини на 2006 рік: Люди. Події. Факти / Володимир Миколайович Босько. – Кіровоград: ЦУВ, 2005. – 140 с.
3. Босько В.М. Історичний календар Кіровоградщини на 2007 рік: Люди. Події. Факти / Володимир Миколайович Босько. – Кіровоград: Полімед-Сервіс, 2006. – 162 с.

4. Гусейнов Г.Д. Господні зерна: в 8 кн. / Григорій Джамалович Гусейнов. – Кривий Ріг – Дніпропетровськ: ПП «Видавничий дім» – «Січ», 2000-2005.

5. Гусейнов Г.Д. Піщаний Брід і його околиці : Документальні повісті / Григорій Джамалович Гусейнов. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2007. – 492 с.

6. Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область / [Сиволап Д. С., Безтака П. М., Богуцький А. А. та ін.]; під ред. П.Т. Тронька. – К. : Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1972. – 816 с. – (Історія міст і сіл Української РСР в 26 т. / Ін-т історії АН УРСР).

7. Кілессо С. К. Архітектурні та мистецькі скарби Богданового краю / Сергій Костянтинович Кілессо. – К. : Техніка, 2000. – 144 с. – (Серія «Національні святині України»).

8. Кіровоградський обласний краєзнавчий музей. – Колекція Сарани Ф.К. про життя і діяльність Яновського Ю.І. – КОКМ. – КОМ-43831; НД-6822-6827; ФД-11571-11573.

9. Літературний словник Кіровоградщини : [бібліографічні статті] / авт.-упоряд. Л. Куценко]. – Кіровоград: Кіровоградське держвидавництво, 1995. – 128 с.

10. Митрофаненко Ю. Народне повстання елісаветрадіців проти загону М. Никофорової (Марусі) – історична основа повісті Ю. Яновського «Байгород» / Ю. Митрофаненко // Вежа. – 2006. – №18. – С. 126–148.

11. Панченко В.Є. Морський рейс Юрія Третього / Володимир Євгенович Панченко. – Кіровоград: ПВЦ «Мавік», 2002. – 148 с.

12. Патетичний фрегат: Роман Юрія Яновського «Майстер корабля» як літературна містифікація / [упоряд. В. Панченко]. – К. : Факт, 2002. – 344 с.

13. Посвистак О. Бібліограф Ф. Сарана – визнаний вчений та громадський діяч / О. Посвистак // Бібліотечна планета. – 2002. – №2. – С. 28-30.

14. Посвистак О. Внесок Федора Сарани в збагачення бібліографічної шевченкіани / О. Посвистак // Вісник Книжкової палати. – 2003. – №12. – С. 37-39.

15. Теорія та історія світової і вітчизняної культури : підруч. / [Горбач Н.Я., Гелей С.Д., Росінська З.П. та ін.] – Л. : Каменяр, 1992. – 168 с. – (Навчальне видання).

17. Федір Кузьмович Сарана. Біобібліографічний показчик / [Укл. Королевич Н. Ф., Зубець Ю.С.]. – Київ : Держ. бібл. України, 1993. – 28 с. – (Київський державний інститут культури).

18. Фильмы свободного поиска / Фильмы... // Украина-Центр. – 2009. – №1 (785). – 1 января.
19. Шевченківський словник: у 2 т. / [редкол. Айзеншток І.Я., Афанасьєв В.А., Бажан М.П. та ін.]. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1976–1978 – .-(Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР).
20. Яновський Ю.І. Твори в 5 т. / Юрій Іванович Яновський. – К.: Держлітвидав України, 1958. – Т. 5: Вірші. Публіцистика. – 1959. – 424 с.
21. Яновський Ю.І. Твори: в 5 т. / Юрій Іванович Яновський. – К.: Дніпро, 1982–1983.

Олена ТРИБУЦЬКА,
заступник начальника відділу КОДА,
м. Кропивницький

ЄЛИСАВЕТГРАД: ТЕАТРАЛЬНЕ ТА ЛІТЕРАТУРНЕ ЖИТТЯ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 – 1921 РОКІВ (за матеріалами місцевої преси)

Період української революції 1917-1921 років був складним часом протиріч та високих громадянських і духовних звершень: руйнувалась велика імперія і водночас відроджувалась українська державність. Поряд з цим Україна переживала соціально-класові зрушення, жорстоку і кровопролитну громадянську війну.

Але попри військові дії і соціально-економічні негаразди, в Україні не тільки існувало, а й переживало період свого розквіту культурно-мистецьке життя. Звичайно, осередком культурно-мистецьких процесів був Київ, але й у Єлисаветграді музи не мовчали, про що красномовно свідчить тодішня місцева преса.

Огляд газетних шпальт дозволяє зробити своєрідне спостереження театрального і літературного життя міста в контексті його зв'язку із громадським життям елисаветградців. Дух і буква тієї доби яскраво проступає за різнобарв'ям театральних афіш, бринить високою нотою в насиченій поезією нового часу атмосфері літературних вечорів.

Звичайно що кожен з цих п'яти вікопомних років – від 1917-го до 1921-го мав свої відмінні особливості культурного життя, напрями якого визначались зрадливими політичними вітрами.

Тривожний, наповнений безліччю передчуттів 1917-й. Як свідчить тижневик «Голос Юга», у січні до міста приїздить група драматичних акторів під керівництвом Кравченка, яка представляє на сцені Зимового театру доволі еkleктичний репертуар. Поряд з «Анною

Кареніною» і «Горем от ума» – вистави за творами Арцибашева, герой яких – цинік, іммораліст, ніцшеанець, сповнений нігілізму та песимістичних поглядів на життя, так званий «герой епохи безвременья». На суд публіки представлені також, за висловом театральних критиків, «пьеса сомнительного характера» (представлена в афіші як «сенсационная») «Вера Мирцева» Льва Урванцева, наповнений філософським звучанням твір Леоніда Андрєєва «Тот, кто получает пощечины», «Обыватели» Ришкова (за визначенням критиків, один з краших творів того часу).

Майже завжди у день вистави театр був переповнений (за винятком днів, коли проводились облави), але не менший інтерес у єлисаветградців викликала також літературна зустріч з відомим письменником Євгеном Чириковим. Лейтмотивом виступу літератора була тема майбутньої долі Росії та її народу: «с чем и как выйдет из водоворота грозных событий народ» – тема напередодні Лютневої революції більш ніж актуальна. Пафосна промова пана письменника була сповнена месіанських мотивів: оновлення, відродження і влаштування життя він вбачав у сектантстві, «...в тех религиозных исканиях народа, где от вздохов по небесной правде народ перешел к исканию живого Бога, правды на земле, счастья и блага живого человека». Ідеї Чирикова знайшли розуміння у наших співвітчизників, які довго не відпускали літератора, задаючи чимало запитань, гаряче аплодували, а візит письменника з цілком позитивною оцінкою його поглядів доволі докладно висвітлив на своїх шпальтах «Голос Юга».

У лютому 1917- го до Єлисаветграда завітав сам «король поетів» Ігор Северянін. Його зустріч з єлисаветградцями відбулася в тому ж таки Зимовому театрі і носила назву «поэзо-вечер (научная лекция) поэта Игоря Северянина с докладом Георгия Шенгеля на тему «Поэт Вселенчество» о творчестве поэта и участии поэзо -солистки Бальнис Совской». Северянін читав вірші із збірки «Златоліри», Бальніс – найбільш відомі його твори, а загалом вечір пройшов з величезним успіхом і ще довго обговорювався у середовищі місцевих інтелектуалів.

До середини лютого в Єлисаветграді гастролювала тетральна трупа Кравченка і завершилися ці успішні гастролі новинкою сезону – виставою В. Винниченка «Чорна пантера». У переповненому театрі публіка тепло прощалась з акторами, які були цілком задоволені не лише гарним прийомом, а й матеріальним здобутком сезону: «на круг труппа получала 500 р. за спектакль».

Доленосні події політичного життя у цей період не завадили єлисаветградцям не менш привітно зустріти на «второй неделе поста» акторів української трупи під керівництвом братів І. Мар'яненка та

М. Петлішенка за участі відомої акторки Л. Ліницької та артистів Львівської опери. На сцені Зимового театру елісаветградці споглядали знаних і улюблених героїв «Марусі Богуславки», «Безталанної», «Мартина Борулі», «Чарівниці», «Циганки Ази».

Крім відомого репертуару, вперше на елісаветградській сцені українською трупю була поставлена вистава за твором відомого автора С. Черкасенка «Про що тирса шелестіла». Надрукована в «Голосе Юга» рецензія на виставу сповіщала, що п'єса ця у театрі Садовського в Києві пройшла 27 разів і «...вызвала много толков в украинской литературе и обществе. Эта пьеса, как и другая пьеса Черкасенка, «Казка старого млина», резко выделялась из обычного репертуара украинского театра, как и пьесы Винниченко. Черкасенко далеко ушел от быта, которым питалась украинская сцена. В своих пьесах он выдвигает новые социальные и психологические мотивы.

Пьесы Черкасенко и Винниченко – это новая эпоха в жизни украинского театра, они служат живым откликом на те явления нашей жизни, которые волнуют и заставляют много думать наше поколение».

Визначною подією театрального та громадського життя міста стала вистава української трупи, присвячена 56-й річниці пам'яті Т. Г. Шевченка. Ставили «Назара Стодолю». Вистава пройшла з великим успіхом і піднесенням, «чувствовалось, – писав «Голос Юга» – особое торжественное настроение. Но трудно современному актеру играть в таких пьесах как «Назар Стодоля». Жизнь стала настолько многогранной, отношения сложными и коллизии запутанными, так что артист, вчера игравший в одной из пьес Винниченка, должен совершенно преобразаться».

Чудове враження на присутніх справила жива картина «Т. Г. Шевченко та герої його творів» – біля бюсту Шевченка актори створили групи з героїв «Кобзаря», читали вірші і поеми. Шевченківський «Заповіт» публіка вислухала стоячи...

Тим часом великою подією політичного життя України стає створення Центральної ради, з постановом першого українського уряду театральна справа отримала державну підтримку. 12 березня в Києві відбулися перші вільні збори театральних діячів, на початку квітня було засноване товариство «Вільне мистецтво», а 24 квітня – Комітет українського національного театру.

В Елісаветграді ж театральне та літературне життя весною – літом 1917 року нічим особливим не вирізнялось, а новий театральний сезон у жовтні на сцені Зимового театру розпочала російська драматична група під управлінням Казанського і Борисова. Ставили вистави за творами вже відомого нам Чирикова: «Чорні ворони», «Євреї» –

причому остання п'єса в минулому була «Запрещена старим правительством, а сейчас пойдет полностью без цензурных вымарок».

У ці тривожні жовтневі дні «Голос Юга» публікує «Петроградские письма» – документальні нариси петербуржця Юрія Воліна, який за тиждень до перевороту констатує: «Похоже на то, будто захват власти большевиками – дело ближайших дней. Переход власти над огромнейшей страной, над великой державой к малообразованным юношам с цветистыми псевдонимами, к вихрастым и суетливым молодым людям, игравшим роли молодых любовников в любительских спектаклях женевской русской колонии и подвизавшихся на конференсах в цюрихской студенческой столовой, это, как хотите, нечто небывалое, беспримерное, единственное и исключительное!»

Але це «беспримерное и исключительное» таки сталося. Добігла кінця важка й кривава історія великої імперії, над руїнами якої вже поставала лиховісна тінь нової, ще більш кривавої імперії – радянської.

Вже у грудні 1917-го елисаветградська преса публікує кореспонденції про те, що численні аматорські театральні гуртки дають вистави на користь селянських депутатів, (репертуар таких гуртків, у більшості, складався із одноактівок під назвами «В комиссариате», «Отживший мир» тощо).

А в Зимовому театрі продовжувала гастролі російська група, яка дала декілька вистав «в пользу семейств офицеров, погибших от самосуда». Слід сказати, що п'єса для благодійних вистав була вдало вибрана і дала великий збір: сповнена трагізму «Анатома» Леоніда Андрєєва, письменника великих духовних поривань і містичних прозрінь, якнайкраще відповідала духові того часу.

Таким був 1917-й.

Театральне та літературне життя 1918-го року у Єлисаветграді відзначилося кількома подіями. Із січня при заводі Ельворті став діяти аматорський театральний гурток, вистави якого користувались успіхом, а збори йшли виключно на благодійництво. Численні благодійні вистави давали також актори товариства драматичних артистів, які гастролювали у місті з березня: «Весь чистый сбор со спектаклей поступает в пользу семейств убитых и раненых в боях с анархистами под Елисаветградом», – писав «Голос Юга». На суд глядачів пропонували дійства за творами Чехова, Теффі, Винниченка «по вторникам – фарсы, пользующиеся успехом у публики».

Новий театральний сезон у жовтні 1918-го розпочала українська труппа під керівництвом Д. Г. Ніппа за участі відомого артиста Льва Сабініна. Гастролі пройшли з величезним успіхом, у цьому сезоні,

зокрема, вперше на елісаветградській сцені йшла «выдающаяся пьеса из жизни гуцул «Юрко Довбуш». Незабутні «Майська ніч», «Глитай, або ж павук», «Кума Марта», «Лиха іскра поле спалить, сама щезне» та інші видатні твори українських класиків дарували публіці ні з чим не зрівняну естетичну насолоду, дозволяючи, хоч на короткий час, але забути про складне навколишнє життя.

У грудні розпочав свою діяльність аматорський театр товариства елісаветградської «Просвіти» під орудою Попсуєва і Островського: ставили «Суєту» І. Карпенка-Карого.

Літературне життя цього періоду відзначилось кількома подіями: 21 та 22 травня у Зимовому театрі відбулися виступи поетів, членів одеського клубу «Зелена лампа». Всі поети, до речі, були уродженцями Єлісаветграду.

Виступаючими було розігране оригінальне дійство: частина поетів – у фраках, з білими краватками декламували поезії минулих часів, їх опоненти – в блузах, тужурках, з «папіросками» – читали поезії нового часу.

Перші дарували публіці «хорошее прежнее» – другі символізували молоду Росію, майбутню.

Деякі дні раніше у залі «Просвіти» (Будинок дворянського зібрання) з лекцією «Про українську культуру» виступив Василь Олександрович Нікітін, голова місцевих просвітян. Нікітін докладно аналізував історію і тогочасний стан українського літературного процесу та драматургії, і хоча людей було небагато – біля 50 осіб, після лекції присутні жваво обговорювали почуте і дякували лектору за цікаву бесіду.

Наприкінці серпня Єлісаветград відвідав письменник Олексій Толстой, виступивши з творчим вечором, який, утім, не був особливо людним. В інтерв'ю кореспонденту «Голоса Юга» граф Толстой зізнався, що «бежал из Москвы на Украину, так как в бывшей первопрестольной не только есть нечего, но и жить и работать невозможно».

Січень нового 1919 року був сповнений тривожних подій: преса рясніла креспонденціями про те, що в місті чекають «беспорядков и продвижения на Елисаветград каких-то банд», 20 числа повітовий комендант оголосив про введення в місті стан облоги. Після 8-ї вечора ходити вулицями не дозволялось. Таке право надавалось лише шанувальникам Мельпомени, які по закінченню вистави могли спокійно повернутись додому, пред'явивши патрульним квиток до театру. Тим часом, поряд з об'явами про тетральні вистави та кіносеанси з'являлись некрологи на смерть українських патріотів, що

загинули в боях з ворогами УНР поблизу Єлисаветграда, звістки про похорони Січових стрільців у Києві...

І навіть у ці дні Зимовий театр, в якому продовжувала гастролювати українська трупа, майже щовечора був переповнений. Не перешкоджав елисаветградцям ні існуючий навкруги неспокій, ні холод, що панував у неопалюваному приміщенні театру.

Єдиним місяцем, коли музи в місті все – таки замовчали, був травень. У цей час у Єлисаветграді та повіті прокотилася хвиля єврейських погромів. Місцева газета «Наша жизнь» писала, що «погромная опасность носилась давно над красным Елисаветградом. Разоружение 2 ешелонов григорьевцев, бои с ними, все вместе послужило предлогом для еврейского погрома».

Емоційно описало ці сумнозвісні події видання «Наша жизнь»: «Город кладбище. Мертвый город. Город – труп. Город – символ неписуемой скорби...»

Та життя продовжувалось. До кінця 1919 року у Єлисаветграді, як майже по всій Україні, остаточно встановилась радянська влада, і ця обставина неминуче справила вплив і на культурно-мистецькі процеси. РКП(б) вступила в політичний союз з лівою українською партією боротьбистів, їм було віддане керівництво Народним комісаріатом освіти. Завдяки цьому в царині культури, зокрема театральному мистецтві, надбання попередників не нищилися, українські театральні діячі в цілому згодилися працювати під контролем радянської влади.

Але більшовики вважали мистецтво засобом пропаганди комуністичних ідей і висували завдання перебудови його за класовими принципами. Розглядаючи театр як знаряддя пропаганди, партійні і радянські органи сприяли появі великої кількості нових професійних і аматорських театральних колективів.

Так, радянська газета «Известия» сповіщає, що у Єлисаветграді з червня 1919 року діяв Червоноармійський театр – вотчина місцевого агітпропу, який у середині червня поставив для червоноармійців дебютну виставу за твором М. Горького «На дні»: «Пьеса очень понравилась красноармейцам, которые просят повторить ее еще раз», – пишуть «Известия». У цьому ж році було відкрито Червоний театр імені Троцького, де, щоправда, дебютувало товариство оперних артистів з «Мадам Баттерфляй», але у подальшому агітпроп використовував і цей сценічний майданчик для впровадження в маси нової культури.

У новому театральному сезоні елисаветградці мали змогу насолодитися грою чудової української трупи під керівництвом Д. Гайдамаки, одного із соратників та учнів М. Кропивницького (і, до

речі, діда майбутнього відомого художника Петра Оссовського) яка, як свідчать архівні джерела, залишилась у місті надовго. Але про це трохи пізніше.

У 1920- му році в Єлисаветграді було відкрито ще один заклад з інтригуючою назвою «Інтимний театр». «Сам театр, – писала місцева газета «Труд», – небольшой по размеру, устроен со вкусом и при наличии талантливых исполнителей и идейного репертуара может стать излюбленным местом для нашей публики. Открылся театр концертом русской песни».

Однак, судячи з афіш та нечастих критичних заміток у пресі, сумнівно, що «Інтимний театр» став однією з ідейних трибун глашатаїв революції: в основному там влаштовувались «грандіозні вечори» з танцями до ранку, дивертисменти – кабаре тощо.

Тим часом в країні продовжувалась розпочата в 1919-му націоналізація театральних закладів. Було націоналізовано і Зимовий театр в Єлисаветграді, який тепер носив назву Першого Радянського театру.

Театральні діячі відчували труднощі з репертуаром. Нової революційної драматургії не існувало, тому зверталися до класики. Її піддавали ревізії, використовуючи для розкриття «актуальних» тем. «Ми будемо часто користуватись класичними творами як канвою для наших сценічних побудов», – проголосив теоретик «театрального Жовтня» В. Мейєрхольд. За класичними творами ставились гостросоціальні вистави, із застосуванням методу «вульгарного соціологізму». Пристосування театрального мистецтва до тогочасного життя полягало також у героїзації театру, а героїчна спрямованість стала офіційно декларованою лінією радянського театрального керівництва.

У Першому Радянському театрі м. Єлисаветграда з 1919-го постійно працювала вже згадана раніше українська театральна трупа Д. Гайдамаки. Це була на той час чи не найкраща українська трупа, про яку знали далеко за межами України. Але в 1921 році сторінки місцевих видань зарясніли їдкою критикою з приводу репертуару театру: безідейний, мовляв.

Анафемі піддавався як класичний репертуар, так і твори новітнього часу. Нищівної критики зазнала «Ніч під Івана Купала»: «Что дает эта пьеса? – гнівався критик, – Остается покрытым мраком. Знает это только Бог и режиссер. А за упразднением первого – знает один режиссер». У «Мазепі» та «Марусі Богуславці» співавторів нової культурної політики «неприятно поражает некоторая религиозная и националистическая накип», у п'єсі «За батьківський гріх» – дратує «философия мертвой реакции». Чудова п'єса М. Кропивницького

«Зайди голова» визнана нікчемною: «Пора ей зайти уже в архив истории. А если нет, то придется помочь в этом добрым людям из политпросвета».

«Какова мораль пьесы? – спрямовував критик вістря атаки на «Куму Марту», – хранить верность домашнему очагу? И только?», «Безталанний» було прикlesно ярлик «самой бесталанной пьесы Совтеатра». Негативно оцінили і виставу за твором Винниченка «Базар»: «Это одна из тех пьес, которые являются данью I-го Совтеатра духу времени. Но все же приходит на ум поговорка: „Бойтесь данайцев, дары приносящих”».

«Ну когда же, когда старые сосуды наполнятся новой кровью» – такою риторикою були сповнені усі гнівні критичні тиради щодо необхідності оновлення «неправильного, безідейного» репертуару Першого Радянського.

Щоправда, вправна гра акторів і майстерність режисера театру критиками також відзначалась: «Елисаветград поистине может гордиться тем, что в его пределах находится эта первоклассная труппа, успех которой заслуженный и несомненный».

Із тих пір минули роки. Але в колишньому Єлисаветі так само обожнюють театр і шанують талановитих літераторів. Так само широко люблять українське мистецтво і тепло сприймають талановиту творчість іншого етносу. Так само, не зважаючи на скруту і пронизливі політичні вітри, мають потребу в життєдайному мистецькому джерелі, над яким не владні ні час, ні правителі, ні соціальні потрясіння. Бо все проходить, лише мистецтво – вічне...

Література:

ДАКО, Газета «Голос Юга», 10 січня 1917 р., № 2, інв. № 1182, с. 17,44; ДАКО, Газета «Голос Юга», 7 лютого 1917 р., № 9, інв. № 1183, с. 3, 10; 12 лютого 1917 р., № 10, стор. 13, 19, 20 зв.; 1917 р., 15 лютого, № 13, стор. 27, 46 зв.; ДАКО, Газета «Голос Юга», 8 березня 1917 р., № 22, стор.4; 17 березня 1917 р., № 25, інв. № 1184, стор.34, 47; ДАКО, Газета «Голос Юга», 18 жовтня 1917 р., № 81, інв. № 1190, с.7. ДАКО, Газета «Наша жизнь», 22 травня 1919 р., № 98, інв. № 1880, стор. 22; 10 червня 1920 р., інв. 1885, стор. 3; ДАКО, Газета «Друг народа», 1 лютого 1919 р., № 12, інв. № 1207, стор. 18, 19; ДАКО, Газета «Известия», 15 березня 1921 р., інв. № 1869, стор.15 зв., 18 зв., 12 квітня 1921р., стор.22 зв., 24 зв.; Енциклопедія українознавства. Загальна частина. //НАН України /Інститут української археографії, К., 1995, стор.857- 864 та інші

Лариса ХОСЯІНОВА,
головний зберігач фондів КЗ «Кіровоградський міський
літературно-меморіальний музей
І.К. Карпенка-Карого»,
м. Кропивницький

ЛІТЕРАТУРНИМИ СТЕЖКАМИ ЧЕЧОРИ І БИКОВОЇ

Бикове і Чечора вважаються найстарішими районами нашого міста. Лежать вони на правому березі Інгулу. Найголовніші тут дві повздожні вулиці – Верхня та Нижня Бикові (за радянських часів – Чапаєва і Пушкіна). Вони перетинаються кількома меншими – від Андріївської вулиці вгорі до Пушкінського провулка низу. Але маленькі Бикова і Чечора у XIX – на поч. XX ст. були пов'язані з іменами багатьох письменників.

У 1821-1824 рр. на кінно-поштової станції, яка розміщувалася між Верхньою і Нижньою Биковими, у кварталі, що обмежений теперішніми вулицями Каховською і Тобілевича, під час південного заслання тричі зупинявся геніальний російський поет Олександр Сергійович Пушкін (1799-1837). Комплекс будівель поштової станції займав половину кварталу, ближчу до теперішньої вулиці Тобілевича, друга половина кварталу була під садом. Зараз на місці поштової станції знаходиться обласна санстанція.

У лютому 1825 року до Єлисаветграда прибув ще один видатний поет – Адам Міцкевич (1798-1855). Після арешту й покарання за участь у нелегальних політичних гуртках він мусив їхати на південь, до Одеси. Однією з зупинок на довгому шляху стала єлисаветградська кінно-поштова станція.

У 1872 році на вулиці Знаменській, 13 (сучасна Тобілевича, 16) оселилася велика родина Тобілевичів. Неповдалік від Знаменської церкви (тепер на цьому місті тубдиспансер) управитель поміщицьких маєтків Карпо Адамович Тобілевич купив будинок із флігелем і великим садком. Всупереч поширеній думці, що Бикове – то район міської бідноти, з двох боків садиба межувала з будинками генерал-майорів, а з третього боку, ближче до церкви, з садибою священика.

В історію українського театрального мистецтва й літератури родина Тобілевичів увійшла завдяки трьом синам Тобілевичам – Івану, Миколі, Панасу і доньці Марії. Нам добре відомі їх псевдоніми: Іван Карпенко-Карий (1845-1907) – видатний український драматург, актор, громадський діяч, Микола Садовський (1856-1933) – актор, режисер, засновник першого українського стаціонарного театру в Києві, Панас

Саксаганський (1859-1940) – актор і режисер, Марія Садовська-Барілотті (1855-1891) – співачка, драматична артистка.

Коли родина оселилась на Знаменській, Іван Тобілевич працював секретарем поліції, Панас і Микола вчилися у Єлисаветградському земському реальному училищі, Марія – в гімназії. Найбільшим їх захопленням був театр. Весь вільний час, найкращі порухи душі віддавались українському аматорському гуртку. Подекуди репетиції проходили на Знаменській.

В Єлисаветграді відбувалося становлення Івана Карповича Тобілевича. Саме в будинку на Знаменській у 1883 році він написав свою першу п'єсу «Бурлака», оповідання «Новобранець». У цей же період активно друкувався в газеті «Єлисаветградський вісник». Як зазначив ще один наш земляк, мемуарист Олександр Семененко: «Тут секретар повітової поліції Іван Тобілевич виріс на драматурга Карпенка-Карого»[1].

Іван Карпович Тобілевич виїхав з будинку на Знаменській у 1883 році, вступивши актором до першої професійної української трупи. Останні з Тобілевичів залишили будинок у 1929 році. Відтоді у ньому були комунальні квартири, до початку 1980-х років - бібліотека ім. Тобілевича. На початку 90-х рр. напівзруйноване приміщення відремонтували і у 1995 році відкрили літературно-меморіальний музей І.К. Карпенка-Карого, який збирає матеріали не тільки про єлисаветградський період життя І. Карпенка-Карого, а й про літературні процеси, що відбувалися на теренах нашої області від минулих часів і до тепер.

З будинком Тобілевичів пов'язане ім'я Софії Русової (1856-1940) – засновниці перших національних дитячих закладів, української просвітительки, літературного критика. Для української школи Русовою був написаний «Буквар», упорядкована «Читанка для дорослих». В різні роки вийшло кілька її книг, присвячених теорії і практиці дошкільного виховання, позашкільній освіті. У Києві нею було засновано видавництво «Українська книжка», редаговано журнал «Сяйво».

Книга С. Русової «Мої спомини» була видана у Львові 1937 року. В ній не обійдено увагою й будинок на Знаменській. Софія Русова мешкала деякий час в гостинній родині Тобілевичів у 1882 році: «Це було тоді одне з найкультурніших міст на Херсонщині... Оселилися ми в хаті старого Тобілевича, батька славетних артистів. Хата стояла у кінці міста за цвинтарем в густому, повному всяких овочів садку... Іван Тобілевич служив секретарем у місцевій поліції, але не мав нічого спільного з тим звичайним типом поліцейського урядовця, що до нього ми звикли. Веселої вдачі, цікавився всякими культурними справами,

любив музику, з захопленням говорив про театр та про своїх братів-артистів. Його хата була осередком культурного життя міста» [2].

Разом з Миколою Садовським і Панасом Саксаганським навчався в реальному училищі і квартирував на Знаменській Євген Чикаленко (1861-1929) – в майбутньому громадський і культурний діяч, меценат. Його стипендіатами стануть Борис Грінченко, Михайло Коцюбинський, Володимир Винниченко. 1925 року, в еміграції, Євген Чикаленко напише книгу спогадів. Один із розділів присвятить Єлисаветграду. Знайшлося місце й для згадки про будинок Тобілевичів, їх побут, вдачу господарів: «Оселившись у К. Карого я познайомився з його матір'ю і батьком, Карпом Адамовичем, що служив економом по панах на Херсонщині і був нещоденною людиною: в йому були в зачатку всі ті таланти, що так яскраво розвинулись у його дітей...По суботах у К. Карого збирались гості, Українці...Тоді Надія Карловна грала на роялі, Кропивницький – на скрипці, а Михайло Тобілевич – на басолі (віолончело), а потім дуже гарно співали українських пісень...» [3].

Євген Маланюк про Чикаленка скаже: «Він не був “літерат”, але його “Щоденник” і його “Спогади” залишаться зразками мемуаристики, отже, будуть найліпшою лектурою для людей з найвибагливішими літературними смаками, а з другого боку – найціннішими матеріалами для майбутніх істориків і соціологів України»[4].

Чечора і Бикове пам'ятають одного з найвизначніших українських письменників ХХ століття, державного та громадського діяча Володимира Кириловича Винниченка (1880-1951). Загалом-то в часи свого дитинства та юності Володимир Винниченко жив на Солдатській, потім на Сінній вулицях (теперішні вулиці 20 років міліції та Зінченка) у районі міста під назвою Пермське. Але початкову освіту здобував у Биковському народному училищі імені Жуковського, вступивши до нього у 1887 році. Навчальний заклад знаходився на Чечорі, на вулиці Верхній Биковій, у тій її частині, що обмежена Миргородським і Плетеним провулками. Будівля училища збереглася. Старші брати Винниченка (за матір'ю) також закінчили училище ім. Жуковського.

На Верхню Бикову вулицю врешті-решт перебрався жити батько Володимира Винниченка Кирило Васильович. Краєзнавцями з'ясовано, що у вересні 1919 року він придбав будинок на розі Верхньої Бикової і Миргородського провулка, дуже бідував і у 1924 році виїхав до Григорівки Новоукраїнського району.

Ім'я Євгена Маланюка (1897-1968) – найвідомішого поета української еміграції ХХ століття, культуролога і історіософа також

пов'язане з Биковою. Саме тут він провів вісім років учнівства у Єлисаветградському реальному училищі. Спочатку жив у кінці Бикової, потім адреса змінилася. Зберігся лист батька Маланюка на ім'я директора училища з повідомленням другої адреси Євгена у 1911 році: Церковна вулиця (нині Каховська), в домі Журко, навпроти Знаменської церкви, у хрещеного батька Олександра Петровича Кузнецова. Це зовсім поруч з будинком Тобілевичів. Вже згадуваний Олександр Семененко, товариш Маланюка, Євгенове помешкання змальовує так: «Невеликий будинок, так званий “парадний хід”, або вхідні двері з вулиці, малюсінська “передня”, ну й обов'язкова “зала”... Плетені спинки віденських гнутих стільців і диванчик, теж гнутий і плетений» [5]. І додає: «Кілька кроків від Кузнецових, на цвинтарі, скромному, майже бідному – могила рідної сестри Тобілевичів, артистки великого сценічного чару, що вмерла молодю, Садовської-Барілотті» [6].

Бикова для Маланюка – це юність, світла і неповторна. «А юність залилася там, вдома. І от ми з вами наче пройшли тихою зеленою вуличкою. Ми побачили дерев'яні ворота і фіртку. Дзвоника нема, і ми постукали клямкою. Якийсь м'який жіночий голос сказав нам: “Заходьте”. І ми зайшли. Ми зайшли у наше минуле. Ми побули там. І з нами був такий високий юнак реаліст Женя Маланюк» [7].

Поряд зі старшокласником-Маланюком на Чечорі жив ще один учень «реалки» - Юрко Яновський. Спливе багато років й по смерті Яновського, у 1954 році, Євген Маланюк напише: «...Серед малят підготовчої та першої (може й другої) клас, малят, що пустували, галасували, бігали й ховалися на паркеті під час т.зв. великої павзи, звертав на себе увагу худорлявий, русявий, з бистрими очима й гострим носом хлопчик. То був малий Юрко Яновський. Річ ясна, що ми, учні останніх клас, зайняті різними “світовими проблемами”, не знижувалися до якогось панібратства з тими “немовлятами”. А шкода. Якби ж то знаття, що той худорлявий і незагального вигляду хлопчина є майбутній автор “Вершників” та “Чотирьох шабел”!» [8]

Юрій Яновський (1902-1954) – класик української літератури: прозаїк, драматург, кіносценарист. Десь року 1910-го дід по матері Мусій Здорик переїхав до Єлисаветграда і забрав до міста внука Юрка. У 1911 році хлопчик вступив до реального училища. Спочатку жив у родині рідної сестри батька Вільчинської Ганни Миколаївни. Їй належала права половина будинку в районі Верхньої Бикової (теперішня адреса – вул. Ровенська, 11). Будинок знаходився проти народного училища імені Жуковського. Згодом до Єлисаветграда перебралися батьки Яновського і оселилися в лівій половині будинку

Вільчинських. У записнику Яновського зазначено, що будинок на Кріпосній площі, 25 на розі Чечорського завулка куплено у 1917 році.

За спогадами сестри Ю. Яновського Олени, вікна будинку виходили на Кріпосну площу. Трохи вище починалася стара фортеця з високими валами. Юрко любив там гуляти. Також хлопцеві подобалося вирощувати рослини. Завдяки йому у дворі з'явився квітничок і невеличкий сад. Влітку частенько бігав до Інгулу ловити рибу.

В училище Яновський ходив пішки – близько семи кілометрів туди й назад. Молодь Бикової й Чечори, якій поталанило вчитися в реальному училищі або гімназії, для скорочення шляху переходила на лівобережну частину міста по «кладочці» – вузькому містку в районі теперішнього Сибірського провулку. Існував цей місток ще у 1970-і роки.

На Биковій Юрій Яновський прожив до початку 1920-х років. Рідне місто, зокрема бурхливі події 1918 року, відобразив у повісті «Байгород». У 1922 році Юрій Іванович вступив до Київського політехнічного інституту, але неодноразово приїздив до батьків. Є спогади про такі відвідини у 1926 році. Ймовірно, Яновські залишили місто у 30-і рр. XX ст. До речі, на Верхній Биковій мешкала родина Юрієвого дядька. Пізніше його репресували.

У 1945 році Юрій Яновський разом з Петром Панчем виступали в Кіровограді у клубі заводу «Червона зірка». Але, на жаль, невідомо, чи побував письменник біля свого будинку на вулиці Ровенській.

У вересні 1970 року на будинку Яновського було відкрито меморіальну дошку. Того дня з теплим словом про автора «Вершників» виступили письменники Олександр Корнійчук, Олесь Гончар, Василь Козаченко.

З 1913 по 1915 роки в одному класі з Яновським вчився Михайло Драч (1900-1990). Його біографія могла б стати сюжетом захоплюючого фільму: у 14 років тікає з реального училища на І світову війну, дістає поранення і повертається до навчання, у 17 – через непорозуміння з матір'ю і вітчимом вчиняє спробу самогубства, у 19 – у складі Червоної Армії ліквідує банди, у 20 – стає учасником контрреволюційного заколоту у Першій Кінній Армії Будьонного, тікає і змінює прізвище. В Україні зникає Михайло Драч, а в Білорусії з'являється Ригор Кобець. І в новому житті судилися Ригору зльоти й падіння: став відомим письменником, драматургом, одним із засновників сценарного відділу кіностудії «Білорусьфільм», а потім опинився у сибірських таборах і середньоазиятському засланні.

Михайло Драч – Ригор Кобець також пов'язаний з Биковою, хоч народився і жив на Кушівці. Після невдалої спроби самогубства

Михайла виключили з реального училища. Покинувши материн дім, він перебрався на Нижню Бикову, до будинку Кличка. До речі, завод Кличка знаходився за Биковою, поблизу саду Альгамбра. Отже, проживаючі на Биковій, Михайло Драч працює токарем на заводі Єльворті, маркувальником на станції Єлисаветград-товарна, зближується з анархістами. У 1918 році в газетах «Наша жизнь» та «Друг народа» вперше з'являються його сатиричні вірші. Від'їзд з міста тоді ще бійця особливого кавалерійського дивізіону армії Будьонного припадає на 1919 рік.

Зараз ніхто вже не говорить «У нас на Биковій», хоч зрідка ще вживається «Чечора». Новобудови, поглинувши Бикове кладовище, впритул підійшли та так і зупинилися біля старих вулиць. Погано це чи гарно, але за сотню років район змінився не надто сильно. Йдучи його вулицями, не важко уявити тих, про кого ми розповіли.

Література:

1. Семененко О. Харків, Харків... Спогади емігранта// Березіль. – 1991. - № 9. – С. 80
2. Русова С. Мої спомини. – Львів, 1937. – С. 101.
3. Чикаленко Є. Спогади. 1961-1907. Ч. I. 1861-1894. – Львів, 1925. – С. 74-75.
4. Цит. за: Куценком Л. «Народу самосійні діти...». Українська доля Дикого поля. – Кіровоград, 2005. – С. 92.
5. Семененко О. Харків, Харків. – С. 79.
6. Там само. – С. 79.
7. Там само. – С. 82.
8. Маланюк Є. Юрій Яновський// Єлисавет. – 1992. – 19 серпня. – С. 2.

Сергій ШЕВЧЕНКО

кандидат історичних наук,
м. Кропивницький

МИКОЛА НОВИЦЬКИЙ – ПРИЯТЕЛЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Артилерист, учасник російсько-турецької війни, кавалер трьох бойових орденів М. Новицький (24.01.1833 – 01.03.1906) під час навчання в академії Генштабу заприятелював з Т. Шевченком, який повернувся із заслання до Петербурга. «Із Тарасом Григоровичем ... я ... був уже добре знайомий. Заходив він до мене, заходив і я до нього, на його тісну-тісну квартирку в Академії мистецтв, зустрічались ми і в товаристві... І про що б, і з ким би у нас не йшла мова, щоразу врешті-решт Тарас Григорович зводив, бувало, розмову на майбутню мою

поїздки на Україну, а при прощанні, міцно тиснувши мені руку, говорив: “Голубчику, постарайся ж, поклопочися за цих нещасних!”», – згадував Микола Дементійович. Йшлося про місію випускника академії, яку той мав здійснити влітку 1860 р. по дорозі до місця направлення – Єлисаветградського офіцерського училища. Вона полягала в переговорах із жаботинським поміщиком Фліорковським щодо визволення з кріпащини братів Тараса Шевченка Микити, Йосипа, сестри Ярини та племінника Савелія із сім’ями в с. Кирилівці.

19 березня комітет того року «Товариства для допомоги нужденним літераторам і науковцям» (створений восени 1858 р., до числа його членів-засновників за пропозицією М. Чернишевського увійшов Т. Шевченко) звернувся до В. Фліорковського з проханням звільнити із кріпацтва братів і сестру Кобзаря. Лист підписали голова комітету географ, письменник, дипломат, уродженець України Є. Ковалевський, секретар комітету, російський літературознавець, педагог О. Галахов, П. Анненков, К. Кавелін, А. Краєвський, І. Тургенев, М. Чернишевський, інші члени комітету.

16 травня Новицький писав Шевченку, що йому вдалося виклопотати довірчого листа до Фліорковського від імені голови згаданого комітету Ковалевського з дорученням вступити у вирішальні перемовини з плантатором. Наступного дня секретар комітету Галахов, знайомий Шевченка з 20.04.1858 р., вручив довірчого листа Новицькому. Наведемо його зміст, у якому згадується місто на Інгулі, котре, таким чином, дотично увійшло до історії звільнення родичів Кобзаря:

«Люб’язний пане Миколо Дементійовичу!

Комітет, дізнавшись, що Ви відправляєтесь на службу до м. Єлисаветграда і що дорогою можете заїхати до п. Фліорковського, звертається до Вас із наступним уклінним проханням:

1. Члени Комітету, листом до п. Фліорковського, просили його повідомити, чи згодиться він відпустити на волю рідних п. Шевченка, і якщо згодиться, то на яких умовах? До цих пір відповіді на цього листа не отримано; тому Комітет просить Вас, люб’язний добродію, дізнатися від п. Фліорковського:

2. чи може він виконати бажання Комітету, і якщо може, то

3. на яких умовах думає він надати волю рідним п. Шевченка: якщо з винагородою, то яку ціну хоче за викуп кожної душі?

4. Нарешті, при очікуваному викупі, в якій кількості, на тягло або душу, наділить він землею звільнених?

5. Чи не можете побачитися із самою ріднею Шевченка і взагалі вияснити в них, чи бажають вони бути приписані до землі, виділеної п. Фліорковським, і взагалі, які пропозиції мають відносно вирішення своєї долі?

Прохаючи Вас уклінно сповістити мене про наслідки перемовин ваших з п. Фліорковським, я разом з тим прошу Вас прийняти завірення [в повазі] та ін.».

На згаданий лист комітету від 19 березня поміщик п. Фліорковський відповів через два місяці, висловивши готовність надати родичам Т. Шевченка волю без землі. Утім, 6 червня він сповістив, що вони від звільнення без землі відмовилися.

У згаданому листі до Шевченка Новицький повідомив про планований виїзд не пізніше 24–26 травня, адже викладачем Єлисаветградського кавучилища його призначили з 10 червня. Але незалежні від нього причини затримали подорож, що дало можливість Миколі Дементійовичу, за його спогадом, часто бачитися з Тарасом Григоровичем, відвідувати один одного. Напередодні від'їзду М. Новицький пробув у майстерні (яка водночас слугувала житлом художнику) Т. Шевченка з третьої години дня до півночі. Господар показав гостеві свої гравюри, малюнки, автопортрет, водив того академічними залами, говорив про мистецтво майстрів пензля, зокрема, Іванова і Брюллова перед їх картинами, читав деякі із своїх поетичних творів, над якими працював. Тексти окремих із них знаходилися навіть на стінах квартирки-келії, де робив терміново записи господар, коли рими приходили під час малювання. Розповідав поет про давньоминуле, службу, переживання тих часів, коли був позбавлений права писати і малювати. На завершення він ще раз попросив поклопотати за братів і сестру і зі словами: «О Ярино, Ярино!» гірко заплакав. Це була остання зустріч приятелів.

То ж у липні 1860 р. М. Новицький добрався в Корсунь до В. Шевченка. Саме до нього, якому довіряв, як троюрідному брату, людині чесній, розумній і практичній, порадив спочатку заїхати офіцеру Тарас Григорович. Варфоломій Григорович заочно знав Миколу Дементійовича з листів Тараса Григоровича. (Зауважимо, що поет згадував офіцера у листах до брата 15 травня і 29 червня, в останньому з яких назвав Фліорковського дурнем з приводу справи про звільнення з кріпацтва.) Новицький майже через 40 років писатиме у спогадах, що наступного дня після Корсуня прибув до Кирилівки. У листі ж із Єлисаветграда до Кобзаря, який наведемо нижче, повідомлятиме, що з Корсуня їхав до Фліорковського в Жаботин, залишивши Кирилівку в стороні. Кріпосник підтвердив намір відпустити на волю родичів Шевченка, але без землі. Попри неодноразові застереження Кобзаря, його брати Микита і Йосип 10 липня підписали угоду з поміщиком на цих умовах. То ж письменник 27 липня звернувся до кріпосника з листом, у якому містилося прохання продати його близьким земельні наділи. Тексти угоди і листи

поміщика та свій Шевченко оприлюднив у журналі «Народне читання», продовжуючи нерівну боротьбу за можливість отримати родичами землю. (Тривала вона і після його смерті: у квітні 1861 р. у залі столичного Дворянського зібрання згадуване вище товариство організувало великий концерт для збору грошей на купівлю Шевченкам землі, тому що Фліорковський перешкоджав їх бажанню стати її господарями і після відміни кріпосного права.)

Між тим, Новицький прибув до Єлисаветграда. Про хід і наслідки своїх липневих клопотів та причини затримки з відповіддю 7 вересня він пише Шевченку листа, якого наведемо повністю:

«Люб'язний і вельмишановний Тарасе Григоровичу!

Був я [у] Фліорковського. Погано. Він згоджується дати особисту волю сім'ям твоїх братів і сестри без викупу, поступається за гроші садибами, але ні за що не згоджується поступитись землями під оренду: «Цього, говорить, я зробити не можу, не збурюючи інших селян». Що ж накажете робити з такою bestieю?.. А bestia ж цей Фліорковський, та ще яка bestia, – наймодніша! У що він оцінює садиби – цього я не знаю, так він говорить, що для цього йому необхідні деякі міркування, котрих при мені він зробити не міг. Про все він обіцяв написати Ковалевському.

Чому я не написав до тебе одразу після приїзду до Єлисаветграда, так це відбулося від того, що я тут зустрів людину, котра обіцяла мені подіяти на Фліорковського з іншого боку. Я чекав результату цих клопотів, і чекав результату доброго, про що тобі сюрпризом і хотів оголосити; не вийшло, втім, нічого! Не сердься за зволікання і вір щирій відданості душевно люблячого тебе

Миколи Новицького.

P.S. У Варфоломія я був і на його конях відправився до Фліорковського, залишивши Кирилівку верстах в 40 збоку. Із Жаботина, де живе Фліорковський, я не міг пробратися до твоїх братів через цілковиту неможливість дістати коней у робочу пору.

Ось про всякий випадок моя адреса: в Єлисаветград, Миколі Дементійовичу Новицькому, генерального штабу штабс-капітану, при кавалерійському училищі».

Дослідник А. Шумков пише, що 12.01.1861 р. М. Новицький «переводиться в Генеральний штаб із залишенням на викладацькій посаді; 19 травня 1863 р. нагороджений орденом Св. Станіслава 2-го ступеню з Імператорською Короною; 30 серпня 1864 р. присвоєно звання підполковника Генерального штабу; 21 травня 1866 р. призначений начальником штабу 2-ї кавалерійської дивізії; 2 грудня 1866 р. за викладацьку роботу нагороджений орденом Св. Анни 2-го ступеню з мечами; 4 грудня 1866 р. за видання «Лекцій про малу

війну» отримав Височайше благовоління і зняття боргу у 800 карбованців Єлисаветградському училищу, взятих на цю публікацію». Офіцер одружився на доньці відставного капітан-лейтенанта, згодом – Олександрійського повітового предводителя дворянства і дійсн. стат. радн. Буцького Ганні, з якою 17.06.1865 р. прижили сина Миколу, котрий дослужиться до генерал-лейтенанта. На главу молодой сім'ї чекала блискуча кар'єра. Він командував 5-м уланським Литовським полком, Волинським козачим загоном та 12-м артилерійським корпусом, служив начальником штабів 4-го армійського корпусу (з яким брав участь у російсько-турецькій війні), Туркестанського військового округу та 9-ї дивізії, інспектором кавалерії, членом Військової Ради. Пройшов шлях до генерал-лейтенанта, генерала від інфантерії. З 1869 по 1905 рр. нагороджений орденами св. Анни 2 і 1 (двічі) ст., Залізної Корони, св. Володимира 4 – 3 ст., Леопольда Франца-Йосифа, св. Станіслава 1 ст. (двічі), Білого Орла, Золотої Зірки 1 ст., св. Олександра Невського Росії, Австрії, Бухари та Румунії. За повідомленням преси 10-12 червня 1880 р. генерал-майор Новицький із Петербурга здійснив огляд єлисаветградських юнкерів.

У примітках до збірника статей «Спогади про Тараса Шевченка» вказується, що Новицький входив до таємного товариства «Земля і воля». У його душі назавжди залишилася пам'ять про Т. Шевченка, спогади про якого надасть для публікації 1889 р. в «Київській Старовині» та «Зорі». 1931 р. вони вийдуть окремим виданням. Серед них були й записані ним 1883 р. (а потім літературно оброблені) дорогою з Ташкента до Оренбурга в м. Казалинську спогади колишнього ротного командира Т. Шевченка. 4 березня 1900 р. М. Новицький сидів у першому ряді переповненого залу на Шевченківському вечорі в Петербурзі, який закінчився етнографічно-вокально-музичними сценами невмирущих «Вечорниць». Серед його публікацій – «Лекції малої війни, читані в Єлисаветградському офіцерському кавалерійському училищі» (Одеса, 1865), «Настанови для виїздки ремонтного кавалерійського коня» (СПб., 1870), переклад австро-угорських військових статутів, спогади про Чернишевського, Сераковського тощо. На рубежі 1905-1906 рр. генерал був відзначений діамантовими знаками до ордена св. О. Невського. Володів придбаними незадовго до цього Тодорівкою і Якимівкою Дашевської волості Липовецького повіту Київської губернії та помістям у Мінській губернії, які закладав у земельному банку. Помер у Санкт-Петербурзі, похований на цвинтарі Новодівичого монастиря (дружина – 1909 р. на Лук'янівському цвинтарі в Києві).

М. Новицький уособлює вагому сторінку Шевченкіани в регіональній історії. Стіни кавалерійського училища збагатилися

енергетикою близького знайомого Кобзаря. Тут він передавав офіцерам знання, набуті в столичній академії. Але, на жаль, про його будні і свята цього періоду практично нічого не досліджено і не оприлюднено.

Федір ШЕПЕЛЬ,
краснавець, публіцист,
м. Кропивницький

ІВАН ФРАНКО І НАШ КРАЙ

«Наука краєзнавства, що її німці називають Heimatskunde, в інших країнах, особливо в Німеччині, Данії, Швеції тощо, становить один з найважливіших предметів шкільного навчання, починаючи вже з початкових шкіл. У Німеччині кожна провінція... має велику краєзнавчу літературу, куди входять не тільки спеціальні праці про міста, регіони, замки, пам'ятки, а й численні популярні видання, які передають широким колам читачів, особливо молоді, систематично і доступно викладені результати цих спеціальних праць, даючи тим самим кожному, навіть найменш заможному і найменш підготовленому, змогу докладно ознайомитися зі своїм краєм і усією батьківщиною, з її географічним положенням, ґрунтами, кліматом, шляхами сполучення, містами, людьми, суспільним устроєм, історією, пам'ятками і т. д. Наскільки таке ознайомлення корисне, не треба доводити. Адже ж це перший ступінь, перша прикмета раціональної освіти - знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму. Ще старий Фредро у своїх прислів'ях висловив розумну думку, що „чужі справи цікаво знати, свої – потрібно”».

Іван Франко,
«Галицьке краєзнавство»

Кажуть, що після появи у 1892 році праці Івана Франка, розлогий уривок з якої свідомо взято для епіграфу, вперше в Україні почав широко використовуватися нині близький і зрозумілий всім термін – «краєзнавство». Чи думав тоді Іван Якович, що і його особа та творчий спадок стануть об'єктом дослідження краєзнавців, наприклад, серединної України? Тим часом до поважної теми неодноразово зверталось не одне покоління краєзнавців Кіровоградщини. Володимир Шурапов з приводу контактів Каменяра з корифеями українського театру: Іваном Карпенком-Карим, Марком Кропивницьким, Миколою Садовським, Панасом Саксаганським та ін.;

Сергій Шевченко через Франкове повідомлення в «Літературно-науковому віснику» про поїздку нашого «артільного батька» Миколи Левитського до Сербії; Юрій Матівос у зв'язку з висуненою ним гіпотезою про відвідини Іваном Яковичем Єлисаветграда в 1909 році; Леонід Куценко нагадував, що не лише родина Тобілевичів, але й Володимир Винниченко та Євген Чикаленко входили у площину Франкових зацікавлень; Володимир Босько акцентував увагу на вивченні біографії секретаря Єлисаветградської повітової земської управи Євгена Борисова, котрий став одним із перших дослідників творчості Івана Франка (1878); Олег Бабенко з нагоди 150-річчя від дня народження І.Франка підготував брошуру «Нашадки корифеїв» тощо. Тема ця – невимірна та перспективна.

Але найбільш близьким до нашого краю Івана Франка – разом із неповторними шкільними роками! – зробили його незабутні твори: від дитячого «Надійшла весна прекрасна...» до романтичного «Вічного революціонера».

В історії області були й зовсім несподівані моменти, пов'язані з іменем Івана Франка. Виявляється, перш ніж залучити до патріотичного підпілля в роки Другої світової війни, вивчали...твори Івана Франка! Знайомлячись зі справами колишніх радянських каральних органів зразка 1944 року, автор натрапив на прецікаві матеріали, де доволі детально (аж до діалогів) розповідається, як саме бандерівці з так званих «похідних груп» в центральноукраїнському регіоні залучали місцеву молодь до антигітлерівського підпілля. Виявляється, процесу вербування до ОУН сприяли... й поезії Івана Франка! Саме розуміння змісту віршів ставало тим лакмусовим папірцем, що давав змогу майже безпомилково розібратися в людині: свій чи чужий.

...У Людмили Ворони в 1942-43 роках квартирував тридцятирічний західняк, керівник Олександрійського окружного проводу ОУН Ярослав Ференц. Люся була ще молодою дівчиною, її відвідували ровесниці й, попри війну та окупацію, мали можливість тихенько заводити патефон, співати, танцювати. Не на багато старший Ярослав інколи виходив зі своєї кімнати до дівчат, приєднувався до розмов. Позаяк у той час не були дивиною колективні читання, якимось він запропонував усім разом познайомитись з поемою Івана Франка «Мойсей». (Цікаво, що стенографіст з управління НКГБ по Кіровоградській області, котрий вів протокол допиту, очевидно був аж надто далекий від української літератури і, як не дивно, надто близький до...попсового сьогодення, увіковічив назву твору на свій лад – російською – «Моисеев»!) Тож читали два вечора, а потім жваво

обговорювали життя і смерть «пророка, не признаного своїм народом». Ференц пояснював («в націоналістическом духе»), що твір є закликом українців до боротьби за свободу та незалежність.

О ні! Не самі сльози і зітхання

Тобі судились! Вірю в силу Духа

І в день воскреслий твого повстання.

Не обійшлося без дохідливих коментарів людини, котра прибула «спеціально для поширення націоналістичного руху». Твори української класики та ще народні пісні стали тим місточком, через який степівчани відчували довіру до незнайомця, хоч він, – за твердженням документу НКГБ, – і «разговаривал с галицийским акцентом». У грудні 1942 року (після попередньо проведених літературних читань) Ярослав Ференц перейшов до нового етапу спілкування – сміливіше розповідав про те, як молодь Західної України йде до партизанських загонів; пояснював, що й тутешні хлопці та дівчата можуть чимало зробити заради здобуття незалежності України. В один із таких вечорів Ференц покликав до себе в кімнату дев'ятнадцятирічну Надію Турбаєвську.

– Ви, – сказав він, – чесна, тверда й стійка дівчина. Чи можна вам довіритись?

Отримавши ствердну відповідь, продовжив:

– Кого ви бачите перед собою?

– Людину, котра бореться за самостійність України, – відповіла Надія.

– Вірно. І таких як я – багато. Їх переслідують окупанти, оскільки вони борються з німцями. Бачите, я перед Вами відкрився, цим я віддав власне життя до Ваших рук. Подумайте над цим!

Олександра Турбаєвська, так само, як і її однодумці Людмила Ворона, Наталка Ковальова та Катерина Константинова – приблизно в такий же спосіб – заприсяглися боротися в лавах ОУН проти Гітлера й Сталіна за самостійну Україну...

Поглянувши з висоти перечитаного академічного зібрання творів у 50 томах (разом з усіма додатковими книгами) маємо кілька десятків Каменяревих праць («потягли» б на окреме видання), які прямо або опосередковано стосуються особистостей, котрих сьогодні з гордістю називаємо земляками. Вже 25-річний Франко в «Огляді української літератури за 1880 рік» згадує «звісного українського артиста Кропивницького» та його п'єсу «Дай серцю волю, заведе в неволю» (додамо, що і в наступні роки вона «справлятиме дуже добре враження», а щодо самого Марка Лукича, то в рецензії на «Збірник творів М. Л. Кропивницького. Т.1, 1883», Франко називатиме його

«славнозвісним по всій Україні артистом драматичним», а пізніше навіть занотує, що в Галичині у селі Крилосі, теж жили якісь Кропивницькі).

У статті «Українська література в Галичині за 1886 рік» він коментує дискусію, що розгорнулася навколо «Глитая». (До теми повернеться в 1890 та 1892 роках у зв'язку з виставами «в міському казино» та українському театрі.) Приблизно тоді ж з'являється польською мовою відгук на підготовлений у Херсоні і надрукований в Петербурзі, але майже цілком єлисаветградський за змістом, альманах «Степ», з його матеріалами про родинно-майнові відносини та весільні пісні нашого краю, згадками про твори Кропивницького та Карпенка-Карого тощо. Детальному огляду вистав Львівського українського театру за п'єсами Марка Кропивницького присвячено дві польськомовні статті 1888 року. Там, зокрема, говорилося, що «Пошилися в дурні» – п'єса «з усіх боків досконала, повна гумору, дії та дотепних ситуацій», де «з справжнім сатиричним хистом виведено постать... хабарника і жмикрута». У 1889 році «Kurjer Lwowski», куди писав Франко, розширено коментує виставу Івана Карпенка-Карого «Хто винен» у виконанні артистів згаданого театру. «П'єса має в собі стільки краси і сили, – писав критик, – що, незважаючи на значні викреслення, зроблені цісарсько-королівською поліцією, такою чутливою до нервів публіки, вона може до глибини душі схвилювати кожного читача».

У 1892 році в тому ж виданні Франко, як про «вдалі», пише про вистави «Мартин Боруля», «Сто тисяч» і «Пошилися у дурні» за п'єсами І. Карпенка-Карого та М. Кропивницького. Того ж року в «Листах до «Зорі» Франко зауважує, що «доволі інтересним огнищем українського письменства в останніх часах у Росії став український театр... Перед ведуть на сьому полі, звісно, актори і директори трупи Марко Кропивницький, Карпенко-Карий, М. Старицький. На щастя для нашої літератури, всі три сі люди – талановиті письменники і, дякуючи їм, українська література має нині те, о чім перед десятима роками ніхто ще й думати не смів, – має дуже гарні зав'язки питомої драми майже у всіх її родах – від веселого фарсу («Пошилися у дурні») до поважної драми суспільної («Не судилось»)). При цьому, до «головних продуктивних сил українського письменства» Франко зараховує Карпенка-Карого. У статті «Руський театр» він зазначає, що «протягом десяти років завдяки енергії і талантові кількох людей – Кропивницького, Карпенка-Карого, а найбільше Старицького, – створено вже цілком серйозний оригінальний український репертуар», на якому виховалися також «першорядні артистки і актори, такі як

Кропивницький, Садовський, а особливо, Заньковецька, за яку заздять українському театрові найкращі столичні театри Росії».

І. Франко звертає увагу й на те, що саме наш український театр сприяв духовно-культурному об'єднанню розірваних двома імперіями України Західної з Україною Східною: «Талант Костя Підвисоцького розвинувся цілком тільки в трупах Кропивницького і Саксаганського», а «Карпенку-Карому, здається, належить перша ініціатива послати свого делегата в Галичину (в рамках театру)».

У примітках до статті Ю. Кміта «Карпенко-Карий (Іван Тобілевич)», Іван Франко відверто боронить нашого земляка від приниження його справжніх заслуг. Вражає рецензія І. Франка «Іван Тобілевич (Карпенко-Карий). Драми і комедії. Том 1»: «Гарна книжечка (490 сторінок), видана в Одесі 1897 року, містить у собі п'ять драматичних творів славнозвісного українського писателя й артиста драматичного». Окрім цього І. Франко наголошує, що драма «Бурлака», якою Тобілевич розпочав свою творчість, написавши її в 1883 році в Єлисаветграді, – «вельми живий і драматичний малюнок безправ'я, яке царює в Росії з гори й до низу... найбільш політична з усіх п'єс Карпенкових». У статті «Старе й нове в сучасній українській літературі» (1904). Каменярь надзвичайно високо поціновує доробок «правдивого сина свого народу» Івана Тобілевича, як «таланту, наділеного всіма прикметами великих малярів побуту і національного психолога»: «Прочитайте всі чотири томи драм і комедій Карпенка-Карого, – пише автор, – і перед вами стане вся Україна, починаючи з ХУІІІ століття, в яких малюнках епохи...». А підсумував питання «чим був для України, для розвою її громадського та духовного життя» великий драматург, на жаль, у некролозі 1907 року «Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)», в якому «серед рівних степів» виринають і Бобринець, і Єлисаветград... Говорячи, що «він був одним з батьків нового українського театру, визначним артистом та при тім великим драматургом», якому рівного не має не тільки наша література, але й – слов'янських народів», тому що «обняти такий широкий горизонт, заселити його таким множеством живих людських типів, міг тільки першорядний поетичний талант і великий обсерватор людського життя».

На думку І. Франка у драмі «Понад Дніпром» Іван Тобілевич «влучно і з великою симпатією схарактеризував той артільний рух, який узявся був пропагувати д. Левитський». Чому саме Миколі Левитському було не по дорозі з марксистами дає уявлення Франкова рецензія «А. Фаресов. Народники и марксисты. Санкт-Петербург, 1899» та коментарі до неї радянських вчених «епохи развитого

соціалізму», котрі готували 50-томник. «На полі економічного змагання на українському ґрунті виступив проти соціал-демократизму д. Микола Васильович Левитський, – пояснює Іван Якович, – та й то виступив не з власної охоти, а для оборони справи, котрій він віддав свою силу і працю – хліборобських спілок. Д. Левитський займається від 1894 року організацією хліборобських спілок головно в Херсонській губернії (зокрема в Аджамці теперішнього Кіровоградського району – авт.). Не з доктрини, а з власної потреби і гарячої любові до народу... В 1891 році одержав право бути адвокатом (присяжним повіреним) при окружному суді в Єлисаветграді... Характер д. Левитського палкий, поетичний, схильний до оптимізму, але наскрізь щирий і правдомовний».

Ще погано досліджено тему «Франко і Степняк-Кравчинський». А тим часом, Іван Якович згадував нашого земляка ще 1890 року в рецензії на лондонський англomовний часопис «Вільна Росія», серед авторів якого був «визначний діяч Степняк, відомий автор «Підземної Росії». (Про Франкове порівняння цього твору з Винниченковими – нижче). Досить емоційно відгукнувся на смерть уродженця Нового Стародуба Петровського району, назвавши його «талановитим публіцистом, гарячим оборонцем борців за свободу і поступ». Адже у них із Степняком було чимало спільних знайомих (Драгоманов, Павлик). Франко добре знав про українські корені й патріотичну сутність Кравчинського, котрий на Заході випірнув із «новим прізвиськом – Сергія Степняка». Тому особливо дивно, що укладачі згадуваного радянського академічного видання в коментарях 80-х років ХХ століття (коли давно були відомі праці Євгенії Таратути) писали про нього виключно як про «російського революціонера».

Потребує й більш детального вивчення й тема «Іван Франко та Володимир Ястребов». Праці українського етнографа і археолога, ім'я котрого нині носить обласна краєзнавча премія, неодноразово використовувалися Каменярем. Зокрема, в праці «Святий Климент у Корсуні. Причинки до історичної старохристиянської легенди», Франко використовує кримські нотатки Ястребова «Херсонес Таврический», що друкувалися в «Киевской старине». В «Студіях над українськими народними піснями» він використав працю «Святочные песни Елисаветградского и Александрийского уездов Херсонской губернии» та «Народные песни Херсонского края» (1894). Неодноразово праці В.Ястребова «Малорусские прозвища Херсонской губернии. Этнографический очерк. Одесса, 1893» та «Материалы по этнографии Новороссийского края, собранные в Елисаветградском и

Александрійском уездах Херсонской губернии» згадуються і в листуванні з Агатангелом Кримським.

Уважно слідкував Франко й за поступом уродження Єлисаветграда Володимира Винниченка, «найяскравішого із талановитих початківців». Відгукуючись на книгу Володимира Винниченка «Краса і сила», надруковану видавництвом «Вік» у Києві 1906 року писав: «І відкіля ти такий узявся?» – так і хочеться запитати д. Винниченка, читаючи його новели, яких у оцій книжці зібрано сім. Серед млявої, тонкоартистичної та малосилої або ординарно шаблонної та безталанної генерації сучасних українських письменників раптом виринає щось таке дуже рішуче, мускулисте і повне темпераменту, щось таке, що не лізе в кишеню за словом, а сипле його потоками, що не сіє кризь сито, а валить валом, як саме життя, всуміш: українське, московське, калічене й чисте як срібло, що не знає меж своїй обсервації і границь своїй пластичній творчості. «І відкіля ти взявся у нас такий?» – хочеться по кожному оповіданні запитати д. Винниченка». Пише про Винниченка і в «Причинках до автобіографії», і в «Огляді української літератури за 1906 рік». «Коли говорять про серйозна белетристику у «Вільній Україні», то є лише, власне, тільки один справді талановитий прозаїст, д. Винниченко». Згадаймо хоч би прегарні малюнки революціонерів з доби [18]70-х, 80-х років у Степняковій «Підземній Росії» і порівняймо їх з тими типами, які виводить перед нами д. Винниченко, і нам відразу ясно стане все те, що було причиною успіхів і неуспіхів останнього громадсько-політичного руху в Росії. Високий запал до ідеалів і дитяче незнання життя та його реальних відносин, дар бистрого аналізу різних особистих почувань і повна нездібність до систематичної, розумно обдуманної громадської праці, перевага нервової вразливості і рухливості над тривкістю і конкретністю змагання, от є ті основи «Дисгармонії», яку влучно підхоплює та освітлює д. Винниченко в своїм етюді».

У статті «Южнорусская література» Франко зараховує колишнього випускника Єлисаветградського реального училища й майбутнього знаменитого українського агронома та мецената Євгена Чикаленка до «кращих популяризаторів», котрий «розширює горизонти літературних і наукових зацікавлень». Мовляв, гарна книжечка Чикаленка «Про чорний пар», вона лід проломила в царській забороні 1876 року популяризації науки українською. Навіть звертається до етимології Чикаленкового прізвища.

Не претендуючи на повноту викладу запропонованої теми, насамкінець, додамо, що Іван Франко в рецензії на словник

С. Венгерова писав і про польського літератора з так званої «української школи» Міхала Грабовського (проживав в Олександрівці). А в статті «Юзеф Богдан Залеський» детально пояснює її сутність. (Нашим землякам це має бути цікавим у зв'язку з нещодавнім вручення премії імені Є. Маланюка за перевидання одного з забутих романів М. Грабовського. На думку Франка «українська школа» не просто створювала «видуману Україну». Йдеться про поширення «польського месіанізму» стосовно України. Про тих, хто «не міг розуміти існування Польщі без Волині, Поділля і України» загалом. Це – «політична містика, котра хоче бачити в Україні підвалину історичної Польщі». Це – «естетична анексія України». (Чи не нагадає комусь історичні домагання Північного сусіда в наші дні?). Нарешті, пояснює Франко, «українська школа» в польській літературі «по своїм провідним думкам була і осталась більше чужою українському народові, ніж, наприклад, школа литовська».

Отож, тема «Іван Франко і наш край» дуже об'ємна і, що головне, актуальна для теперішньої доби.

Тетяна ЯРОВЕНКО,
кандидат філологічних наук,
викладач української літератури
ДВНЗ «Харківський коледж текстилю та дизайну»
м. Харків

**ШЕВЧЕНКОВА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ
В ЕСЕЇСТИЦІ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА
(крізь призму наукової концепції Григорія Клочека)**

Особливість розвитку української культури значною мірою поза межами батьківщини бере початки своєї історії від часів втрати державності та жорстких переслідувань і заборон, в результаті чого «діячі її змушені були шукати і почасти знаходили можливість для творчої роботи деінде, насамперед у метрополіях. Так виникли до революції вогнища української культури, книгодрукування, наукової та публіцистичної думки в Петербурзі, Будапешті, Відні, Варшаві, Празі. Крім того, протягом кількох десятиліть у XIX і XX століттях Галичина з її серцевиною Львовом відігравала роль «українського П'ємонту» [3, 132]. Одним із унікальних явищ історії України вважається феномен політичної еміграції, викликаної поразкою визвольних змагань УНР та Другою світовою війною. Західний світ прийняв з України величезний потік талановитих особистостей, які продовжували слугувати своїй батьківщині й створювати визначні мистецькі цінності. Проте, чи не найбільший внесок у фундацію українського Духу на еміграційних теренах зробили представники красного

письменства, які досягнули художню творчість як єдино можливу форму продовження боротьби; тому безвихідний *ісход* за Збруч, «трагедія України, яка і в ХХ ст. не стала самостійною державою, для Є. Маланюка була тісно духовною катастрофою-катарсисом, що й породила Поета» [11, 6].

«Духовний плацдарм» (Т. Салига) за межами України представляли митці старшого покоління (Н. Королева, Б. Лепкий, О. Олесь, У. Самчук, С. Черкасенко), поети «празької школи» (Ю. Дараган, Ю. Ліпа, Н. Лівницька-Холодна, О. Лятуринська, Г. Мазуренко, Л. Мосендз, О. Ольжич, О. Стефанович, М. Чирський), плеяда літературно-мистецьких сил МУРу (Е. Андіївська, Б. Бойчук, В. Вовк, С. Гординський, Д. Гуменна, В. Дорошенко, Г. Журба, І. Качуровський, І. Костецький, Г. Костюк, І. Кошелівець, Б. Кравців, П. Одарченко, Б. Рубчак, Ю. Шевельов, Яр Славутич) та багато інших. Серед творців національної культури в екзилі, завдання яких полягало в моделюванні узагальненого образу батьківщини «в її історичному, етнокультурному, психологічному вимірах» [5, 58], роль беззаперечного лідера (особливо першого періоду творчості) перейняв Є. Маланюк насамперед в іпостасі поета й публіциста, що стало аагомим свідченням формування його україноцентричного світогляду. Тема співвіднесеності національного із загальнолюдським, на думку літературознавців, беззаперечно постає ідейним стрижнем творчого доробку поета, проте саме в критичній спадщині вона «дістає [...] завершений, логічно стрункий вираз». У статтях та есеях Є. Маланюка простежується комплекс аргументів «на користь мистецтва з виразними національними характеристиками» [Сивокінь Г. Євген Маланюк: творчість і національність // Дивослово. – 1997. – № 1. – С. 4-7], а причини поразки УНР аргументовано пояснюються неготовністю української еліти до «місії державотворення» (М. Ільницький): «Нечисельна, малосильна, малоосвічена українська інтелігенція і ще менше чисельний справжній, активно національний елемент – то [...] причини наших нещасть на вже пройденому шляху» [Маланюк Є. Наші завдання – цит. за: Куценко Л. Dominus Маланюк: тло і постать. – 2-ге вид., допов. – К.: ВЦ «СПросвіта», 2002. – С. 116]. Теза державно-духовної суверенності України і боротьби за неї засобами науки, мистецтва й Слова як основа націоналістичного світогляду Є. Маланюка формувалася зовнішніми чинниками життєпису і впливом елітарного середовища екзилу (Д. Донцов, Ю. Ліпа, В. Липинський).

Мистецький родовід поета складали, з одного боку, класики світової та вітчизняної літератури, а з другого – реальні представники еміграційної творчої молоді (члени «празької школи» й «донцовської квадриги», польські скамандрити, визначні майстри підрадянської України та ін.), що, незважаючи на виняткову окремішність митця від художніх напрямів і шкіл, засвідчує, врешті-решт, широке коло культурно-історичних взаємин

Є. Маланюка. Щодо стилю й посланництва поезії письменника, то вони, як зазначено у франко-американській «Енциклопедії українознавства», «формувався під тиском панівних у його покоління емоцій гніву і болу за століття бездержавности і пригноблення української нації, за поразку відновленої в революцію держави і за дальшу трагедію окупації України Московією» [4, 135].

Творчість Є. Маланюка, як слушно зауважує Ю. Войчишин, перебувала в площині зацікавлень літературознавців «більшої чи меншої ерудиції у Празі, Варшаві, Львові, а пізніше – в Західній Європі» [1, 10]. Діаспорне «європейське маланюкознавство» переважно складалося із критичних відгуків, у яких превалювала обсервація тематичного спрямування та образної системи окремих творів і збірок поезій митця, що зазнає якісних змін в «американський» період, коли літературно-критична оцінка здійснюватиметься «на тлі всієї творчості письменника» [1, 10] Серед відомих критиків, що реагували на творчі здобутки Є. Маланюка, передусім Б. Бойчук, С. Гординський, В. Державин, Ю. Клен, І. Костецький, Б. Кравців, Ю. Лободовський, Б. Рубчак, Ю. Шерех та інші.

Напряцювання літературно-критичної думки діаспори за нових суспільних умов стануть відправною точкою досліджень материкового літературознавства. Причини і завдання такого широкого і всебічного знайомства із довгий час замовчуваною складовою української культури сформулював за вимогою часу І. Дзюба: «...Протягом кількох десятиліть українська діаспора в країнах Західної Європи, в Канаді, США, Австралії, країнах Південної Америки створила значні культурні, наукові, мистецькі цінності. Можна по різному ставитися до цих цінностей та до їх творців, але насамперед їх треба знати. Бо сьогодні без такого знання немає повноцінного уявлення про українську національну культуру взагалі. І не може бути повноцінного її розвитку, – як з погляду нагромадження творчого потенціалу, так і з погляду подолання дотеперішньої духовної ізоляваності від світу» [3, 132].

Ще за життя автора в діаспорному літературознавстві формуються напрями власне дослідження естетичної системи творчості Є. Маланюка із застосуванням концептуального й системного підходів, що узагальнює Ю. Войчишин. Так, наголошує дослідниця, Б. Кравців говорить про пошук Є. Маланюком розв'язки на сучасний стан його батьківщини – України–Еллади, яка вимагає введення державної бронзи – «синтези варязької сталі і візантійської міді у психіку народу, і тому він захоплюється Хмельницьким, Мазепою і Орликом» [2, 17]. У контексті вищезазначеного щонайближчий географічно земляк митця Яр Славутич в «Історіософії Євгена Маланюка» аналізує засади Маланюкового мислення і також робить висновок про беззаперечну роль «таких постатей як гетьман Іван Мазепа, Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш та Іван Франко у кристалізації теорії поета»

[2, 19]. Аналогічної думки притримується О. Тарнавський у «Листах до приятелів», надаючи Є. Маланюку в українській історіографії місце поета-державника. У двох статтях «Євген Маланюк – поет своєї епохи» (1957) і «Мислитель-спостережник» (1963) Ю. Лавріненко чи не першим розглядає і дає належну оцінку високоякісній есеїстиці першого тому «Книги спостережень», окреслюючи водночас спрямування її майбутніх досліджень: «Він все ж таки зумів написати томи культурно-історичних та літературно-критичних есеїв і публіцистичних статей, які колись будуть видані напевне, бо досі поки що не старіє плід закладеної в них першорядної і не раз піонерської думки. Ці есеї будуть згруповані в ряд циклів: цикл Шевченка, цикл Франка, Пателеймона Куліша, Миколи Гоголя, Миколи Хвильового, цикл про радянських письменників, цикл «Росія», цикл істроіософічний, проблеми творчості, проблеми біографії» [14, 151].

Характеризуючи Є. Маланюка як мислителя-історіософа і спостережника (книга «Зруб і парості», 1971), Ю. Лавріненко визначив два основоположні принципи культурологічних досліджень митця, що забезпечували їхню цілісність і системність. Перший – **історичний**: суть його полягає в оцінці будь-якого культурного (літературного) явища як репрезентації національної **свідомості** чи національної **духовності** (за категоріями автора «Книги спостережень»), індикатора її зрілості, відбиття певного історичного етапу становлення нації. «Думка Маланюка, – зазначає Ю. Лавріненко, – найбільше зосереджена на філософії історії, головне – української історії. Коли він говорить і про Шевченка чи Панька Куліша, то тому, що в них видно яскраво-вогненні сторінки української історії» [14, 152].

Другий – **особистісний** вектор критеріїв оцінки художніх явищ. Добір персоналій, осмислення їхніх особистостей і значення в українській культурі (або в будь-якій іншій) були детерміновані виключно аксіологічною системою і світоглядними переконаннями Є. Маланюка. Цим визначався його дослідницький метод: есеїст не претендує на розгорнутий літературознавчий чи культурологічний аналіз, його цікавлять насамперед біографія, ознаки і властивості творчої манери, що уособлюють якість і рівень зрілості національного духу, носієм і репрезентантом котрого є та чи інша творча особистість. Потужність біографічно-особистісного аспекту осмислення творчості митців, зумовлена прагненням Є. Маланюка у такий спосіб здійснити самоаналіз, провести самооцінку, яка, до певної міри, скидалася на психоаналітичну «вівісекцію» власного «Я». Тому Ю. Лавріненко зауважив: «...Маланюк – це мислитель, занадто зцентрований на собі. «Книга спостережень» – це до певної міри якась власна біографія, літопис того, що думалось з того чи іншого приводу. Ці есеї скидаються часом на дуже особисту історію. ...Його думки снують з

приводу чогось ...і тоді виходять невеликі розміром, замкнені в собі, не раз досконалі формою есеї, тематично вони дуже різноманітні, але яскраво зв'язані в одно індивідуальністю автора» [14, 152–153]. Проте, навіть поверхові зауваги не применшують узагальнень науковця щодо значення культурологічного доробку поета, надто з огляду на час (1963 рік) їх написання.

Чи не найпомітнішим явищем діаспорного маланюкознавства на межі ХХ – ХХІ ст. постає монографія Ю. Войчишин «...Ярий крик і біль тужавий» (1993). Головним об'єктом дослідження з відлунням у подальшому тексті монографії постає Маланюкова «концепція формування української нації (не народу!)» [1, 47], як одна з основних «прикмет поетового світогляду» [1, 47]. Окрім беззаперечного авторитету ідейних попередників Є. Маланюка (Т. Шевченко, П. Куліш), Ю. Войчишин встановлює впливи сучасників, які зводяться, передусім, до трьох лідерів українського екзилу: Д. Донцова, В. Липинського та Ю. Липи.

1990 року в Україні друкується стаття І. Дзюби «Поезія вигнання», в якій окремим питанням постає культурологічна, мистецтвознавча, літературно-критична есеїстика Є. Маланюка. Згодом Т. Салига окреслює напрямки вивчення літературно-критичної спадщини письменника, що передбачало створення образу Маланюка-есеїста, -критика, -літературознавця, -культуролога; О. Баган аналізує естетичні фактори формування націоцентричного пафосу та виховання патріотизму, виявлені у прозі Є. Маланюка; П. Іванишин розглядає засади есеїстики Є. Маланюка як стратегії політичної герменевтики, визначає авторський підхід до оцінки художніх явищ як «національний підхід», що дозволило йому сформулювати концепцію малоросійства, аналізує націоцентризм як ідеологічну складову в оцінці естетичних феноменів, досліджує авторську концепцію елітарності. Учений простежив за функціональністю такого підходу Є. Маланюка на прикладі розкриття есеїстом таємниць геніальності, духовної складової, ментальної впливовості та естетичної цінності Т. Шевченка («Маланюкова «шевченкіана»). У новому тисячолітті Б. Синевич обсервує практику «монографічного портретування», апробовану Є. Маланюком у його літературознавчих студіях; зазначеному дослідженню тематично близькою постає робота О. Омельчук, в якій авторка наголошує на принциповому запереченні письменником орієнтованих на масовість життєписів, віддаючи перевагу «великим» біографіям духу; актуальність літературно-критичних праць Є. Маланюка обґрунтовують В. Владимірова, І. Воронюк, Н. Науменко, І. Процик та ін.

Проте найбільш помітну й вагому, навіть засадничу, роль у становленні вітчизняного маланюкознавства відіграла Кіровоградщина. Один із «фундаторів новітньої вітчизняної науки»

(О. Ситько) про автора «Стилету й стилоса» Л. Куценко, застосовуючи методологію портретування Є. Маланюка, створив фундаментальне монографічне дослідження творчості митця «Dominus Маланюк: тло і постать», у якому фактично зреконструював життєвий і творчий шлях письменника [12]. Своєрідними були й дослідження інших науковців Кіровоградщини, які доповнювали й розширювали площину проблем маланюкознавства (С. Барабаш, Г. Клочек, В. Марко, В. Панченко, Г. Бондаренко, В. Краснощок). У їхній дослідницькій площині також публіцистика й проза Є. Маланюка у формі «літературної критики, історії і теорії літератури, історіософії, культурології, мемуарної замальовки...» [6, 86–87]. Л. Куценком і Г. Клочеком активізуються маланюкознавчі дослідження, у тому числі й літературно-критична шевченкіана митця, яка потрапляє в площину зацікавлень молодих науковців О. Гольник та О. Цепи.

1997 року в Кіровограді проведено першу Міжнародну наукову-практичну конференцію, присвячену 100-річчю від дня народження Є. Маланюка. Своєрідною «програмою» (за напрямками змістового наповнення) стала стаття Г. Клочека «Князь духа і мислі». Розвідка складається з двох умовних частин: у першій – біографічні дані з акцентацією на дивовижній згармонізованості «емоцій» та «рацій» поета [6, 74–75]; у другій – оцінка особистості Є. Маланюка як носія енергетики поетичного слова, зарядженого національною ідеєю, природу якого слід «розглядати із різних точок зору – біографічно-психологічних, образно-поетикальних...» [6, 78–79]. Щодо еволюції провідної стильової тональності поетичної інвективи Є. Маланюка, то вчений проілюстрував її у послідовності рецептивної лінії «Біблія – Шевченко – Маланюк» [6, 79–83]. Слід нагадати, що свого часу Л. Куценко також актуалізував дослідження життєпису Шевченка – Маланюка, але у параметрах «Маланюк – Шевченко – Маланюк» прямим цитуванням поета: «Хотілося б звернути увагу на одну проблему, яку наше Шевченкознавство ще не поставило виразно і на повний зріст. Це проблема Шевченкової *особистості* (курсив Є. Маланюка – Т. Я.). [...] Шевченкознавство наше, скероване переважно на певні формальні цілі – стиль, тематика, філософічні основи, історичне оточення, окремі комплекси ідей і т. д., – мало зупинялося на змісті самої особистості поета». Актуальність цієї думки, висловленої півстоліття тому, – наголосив дослідник, – ще нагальніше звучить сьогодні» [12, 4]. Саме у річище зазначеної «нагальності» й спрямовані наукові інтенції Г. Клочека.

На думку В. Пахаренка, квінтесенція Клочекового шевченкознавства загалом сконденсована в одному з висловів академіка: «Шевченкове слово є оберегом нації. Ми зберегли себе як

нація завдяки Його Слову. І хай ні в кого не буде сумніву, що Його Слово допоможе нам стати великою нацією» [13, 7]. Думка Г. Ключека розгортається в потрактуванні феномена енергетичної напруги Шевченкових творів, змістова й формальна суть котрої є: **семантична невичерпальність** («Шевченко концентрував увагу на вузлових, найбільш болісних, визначальних проблемах національного й загальнолюдського життя, умів дійти до суті цих проблем і запропонувати певні програми позитивного життєдіяння» [13, 6]); **органічність і природність стилю** («...на мовному рівні поет через архетипні образи зумів налагодити безпосередній контакт з колективним несвідомим українського народу» [13, 6]); **надзвичайна інформативна цільність**, здатна «до широкого асоціативного розгортання» [13, 6]. Звідси постають провідні аспекти шевченкознавчих розвідок Г. Ключека: **розвінчання соцреалістичних стереотипів** сприймання особистості й доробку Кобзаря, **національно-державницький підхід до осмислення його феномена, глибинне дослідження художньої майстерності мистецького спадку Тараса Шевченка** [13, 4]. До цього переліку, на наш погляд, можна додати **полемічний** аспект, коли дослідник специфікою власної концепції опонує представникам неоміфологічного напрямку (Г. Грабович, О. Забужко, П. Плющ та ін.), не говорячи про апологетів «шевченкофобії як форми українофобії» (І. Дзюба) в епатажних особах О. Бузини («Вурдалак Тарас Шевченко»), М. Грекова, К. Дерев'янка, Г. Боброва («Тарас Шевченко – крестный отец украинского национализма») тощо [Цепа О. Образ автора в поезіях Тараса Шевченка до заслання, Кіровоград, 2014].

Утім, повернемося до розмови про конференцію 1997 року, коли Г. Ключеком вперше робляться спроби концептуально окреслити методологічну систему Є. Маланюка, «суть якої полягає в тому, що кожне літературне явище пізнається, інтерпретується та оцінюється з націоналістичних позицій» [7, 26]. Ефективність такого підходу залежить, насамперед, від підпорядкованості мети розвідки **національній ідеї**, що дає можливість виявити феномен досліджуваної особистості як **системно організованої еволюційної цілісності** [7, 26]. На переконання літературознавця, зазначена теза є домінантою Маланюкового осмислення Кобзаря: «Творчість та особистість Тараса Шевченка – це основний матеріал, на якому відшліфовувався і набув довершеності Маланюків метод. В одній із перших своїх статей, [...] Маланюк чітко визначив і номінував свою дослідницьку доктрину: «...розуміння творчості Шевченка і висвітлення його особистості можливі лише за національного підходу до національного генія». Важливо зауважити, що цей геніальний дослідницький принцип, номінований Маланюком як «національний підхід», [...] характеризувався ним як «велика правда» [7, 26] (дисертант Г. Ключека В. Краснощок у контексті

сучасних пошуків у вирішенні проблеми критеріїв оцінки художності також розглядає категорію «правди Нації» як одну із засадничих цінностей Є. Маланюка у визначенні рівня художності). Звідси логічно постає питання про методологію *системного підходу*, коли спрацьовує взаємно збагачений пізнавальний процес: від особистості митця до «особливостей його художнього світу, стилю, поетики» [7, 27] і навпаки – від інтерпретації творчості до кращого осягнення його постаті.

Цитований вище В. Пахаренко узагальнює головні постулати Шевченкової національної ідеї, які постають лейтмотивом шевченкознавчої есеїстики Є. Маланюка і покладені в основу концепції Г. Клочека: «1. Рішуче викриття й заперечення національного зрадництва, малоросійства. У «Кобзарі» чітко зазначено, що перетворення України на благодатну державу «відбудуватиметься як процес ізживання малоросійства, процес з'яви нових поколінь, не заражених цією страшною національною недугою» [13, 5]. (Останнє засвідчують резонансні публікації вченого, одні назви котрих провокують принципи дискусії: «Дядьки Отечества чужого...» Тарас Шевченко про національну зраду», «До істинного Тараса Шевченка. Хто і як фальсифікував «Кобзаря», «Шевченко: долаючи нав'язані міфологізми» тощо.) 2. Проблема провідної верстви народу. Шевченкове розуміння того, якою має бути українська еліта – національно свідомою, консолідованою, близькою до народу [...]» [13, 5]. В останній (за хронологією оприяднення) передмові «„Малоросійство” Євгена Маланюка і сьогодення» Г. Клочек постійно апелює до Т. Шевченка та потрактування його поетичних пророцтв Є. Маланюком, констатуючи, на жаль, *post faktum*: «...якби з перших років нашої незалежності його зміст (трактату «Малоросійство» – Т. Я.) був засвоєний і сприйнятий активною більшістю нашого суспільства, тобто тими людьми, хто має пряме чи опосередковане відношення до будівництва нашої держави, то й саме будівництво було б набагато успішнішим» [10, 3].

У подальших розвідках Г. Клочека есеїстика Є. Маланюка постає як видатне досягнення «в цілісному осмисленні творчості Тараса Шевченка, її значення для формування української нації» [9, 3], а також узагальнюються чинники, котрі «обумовили глибину інтерпретації Маланюком поетичної творчості національного генія» [9, 3]. Науковець визначає два провідні концепти, на яких базується шевченкологія Є. Маланюка: універсальний чинник художності, сформульований есеїстом як «життєдайнотворча правда нації», і Шевченкова національна ідея [9, 4], наголошуючи при цьому на прагненні автора замість аналізу окремих поезій «сказати про поета головне, визначальне» [9, 9].

Поглиблюючи тезу, Г. Клочек аналізує активно варійовані Є. Маланюком складники зазначених концептів і пропонує на розгляд сучасників «каркас» Маланюкової шевченкіани, зробленої, на переконання дослідника, «на виріст для всього нашого шевченкознавства» [9, 5]: **«монолітизм», «вулканічна» енергія Шевченкового слова, «месіанство», «живий Шевченко»** [5, 5–6] (марковано Г. Клочеком – Т. Я.). Окрім цього, кожен із перелічених концептів (як і низка не названих) легко «розкручується в глибину» [5, 6]. Цим вони засвідчують свою істинність, що Г. Клочек пояснює магією Маланюкового впливу, психологічні чинники котрого полягають, «по-перше, у його глибокому переконанні в правдивості своїх думок [...], і, по-друге, в темпераментній емоційності тексту» [9, 6].

Отже, на переконання Г. Клочка, реальною перспективою сучасного українського шевченкознавства має стати завершення будови, «каркас» котрої створив Є. Маланюк, і це «завершення» повинно «відбутися шляхом поглибленої інтерпретації окремих творів Шевченка» [9, 9]. Літературознавець на різних рівнях утілює свою концепцію в життя – від використання в якості мотто Маланюкових «коротких і водночас точних характеристик» [8, 15] для аналізу певної проблеми («Візуальний світ Шевченкової „Марії“»): «... – твір «неймовірної висоти українського релігійного світогляду», твір «незрівнянної тонкості мистецької правди, глибокого почуття і такої прекрасної простоти, що в порівнянні з ним Ренанове «Життя Ісуса» видається блідою і надуманою літературою» [8, 15] та артикуляції крізь призму Маланюкового бачення, наприклад, Шевченкової Категорії правди, що «сповнена особливо значущого філософського сенсу» [8, 41], але ще «не висвітлена з достатньою повнотою» [8, 41] до ґрунтового посібника для вчителів «Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація», в якому автор подає низку розгорнутих потрактувань ключових творів «Кобзаря» на засадах науковості й «справедливості» з урахуванням національної ідеї як «домінанти його творчості» (О. Цепа). Тезу Г. Клочка про кожен Шевченків твір як «майже не відкритий космос» [9, 9], з яким, перефразовуючи Є. Маланюка, наше знайомство тільки-но почалося, можна цілком спроектувати й на сучасний літературознавчий процес.

Література:

1. Войчишин Ю. «...Ярий крик і біль тужавий»: Поетична особистість Євгена Маланюка / Юлія Войчишин. – К.: Либідь, 1993. – 160 с.
2. Войчишин Ю. Євген Маланюк у літературознавстві української діаспори / Юлія Войчишин // *Євген Маланюк: література, історіософія, культурологія...* – Кіровоград: КДПУ, 1997. – Ч. III. – С. 12-19.
3. Дзюба І. Поезія вигнання / І. Дзюба // Прапор. – 1990. – № 1. – С. 131-136.

4. Енциклопедія українознавства [Електронний ресурс]. – Режим доступу до публікації: <http://izbornyk.org.ua/encycl/eu.htm>
5. Ільницький М. Євген Маланюк (1897–1968) / Микола Ільницький // Дивослово. – 2013. – № 4. – С. 58-62.
6. Клочек Г. Князь духа і мислі / Григорій Клочек // Кур'єр Кривбасу, 1997. – № 4. – С. 68-89.
7. Клочек Г. Про методологію літературознавчої есеїстики Є. Маланюка/ Григорій Клочек // *Євген Маланюк: література, історіософія, культурологія*. – Кіровоград : КДПУ, 1997. – Ч. III. – С. 24-30.
8. Клочек Г. Візуальний світ Шевченкової «Марії» / Григорій Клочек // Наукові записки. – Випуск 114. – Серія: Філологічні науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – С. 15-45.
9. Клочек Г. Конгеніальність Шевченкіани Євгена Маланюка / Григорій Клочек // Наукові записки. – Випуск 126. – Серія: Філологічні науки (Літературознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – С. 3-9.
10. Клочек Г. «Малоросійство» Євгена Маланюка і сьогодення / Григорій Клочек // Є. Маланюк, «Малоросійство». – К.: «Український пріоритет», 2015. – 48 с.
11. Колісник С., Яровенко Т. Володимир Винниченко: «Бо я – українець» (дайджест-конспект життя і творчості за матеріалами досліджень Володимира Панченка) / Сергій Колісник, Тетяна Яровенко. – Кіровоград : ІМЕКС–ЛТД, 2011. – 512 с.
12. Куценко Л. Dominus Маланюк: тло і постать / Леонід Куценко. – Кіровоград : Центрально-Українське вид-во, 2001. – 264 с.
13. Пахаренко В. Оборонець істин «Кобзаря» (шевченкознавча концепція Г. Клочека) / В. Пахаренко // Наукові записки. – Випуск 114. – Серія: Філологічні науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – С. 3-7.
14. Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття: У 4 т./ [Упорядники В. Яременко (Україна), Є. Федоренко (США)]. – К. : Рось, 1994. – Т. II. – С. 151-153.
15. Шевченко А. Повернувся переможцем / Анатолій Шевченко // Дивослово. – 1997. – № 1. – С. 3-4.
16. Шелест В. Буремна поезія Євгена Маланюка / Володимир Шелест // Березіль. – 1992. – № 10. – С. 187-191.
17. «Я обрав свій шлях...». Леонід Куценко у спогадах, листах, пам'яті [Упоряд., підгот. текстів та примітки І.М. Задой]. – Одеса : Астроспринт, 2012. – 334 с.

«ХРОНІКИ ЗАДЗЕРКАЛЛЯ»: ТЕМАТИЧНИЙ ВИПУСК

(за матеріалами пенітенціарного часопису)

«*Verba volant, scripta manent*»

І звідкіля ти взявся такий? – перефразовуючи Івана Франка щодо творчості Володимира Винниченка, хочемо сказати про міський часопис «Хроніки Задзеркалля» і з'ясувати причини появи цього досить таки цікавого видання у читацько-інформативному просторі Кропивницького. Отож, креативним поштовхом до створення журналу стали цілком закономірна ізольованість від зовнішніх контактів загальноосвітньої школи, яка надає освітні послуги контингенту ув'язнених виправної колонії, з одного боку, а з другого, завдяки поширеному громадському вердикту тюремній школі як непотрібному суспільному складнику, що надаремно утримується на кошти платників податків. Це досить неприємні соціальні інтенції, коли постає нав'язливе сприйняття тюрми лише в якості головного аргументу й форми залякування, існування в'язниці як засобу помсти, а не покути, а відтак і появу риторичного запитання освітянам-пенітенціаріям щодо засуджених: «А навіщо їх вчити? А навіщо їм школа взагалі?» Особливо неприємно чути таке від своїх колег, хоча вчитель тюремної школи, за великим рахунком, не вчить, а **доучує** й **довиховує** тих, хто свого часу був недовчений і випущений з площини контролю, залишений у скрутну хвилину поза увагою, можливо, саме тими педагогами, які формують подібні запитання. Усе це потребує постійного й ґрунтового діалогу з громадськістю, який не бачиться можливим без бодай побіжної її поінформованості. Так перед педагогічним колективом іманентно постала проблема створення своєрідного **обличчя** закладу: як живемо, що робимо, що плануємо, в чому наші проблеми? Здійснення цього, зрозуміло, уможливлось засобами масової інформації. Проте спорадичні повідомлення ЗМІ про тюремне життя-буття в його специфічних проявах не могли розкрити суті пенітенціарної освіти як такої загалом, що й стало поштовхом до створення такої собі стінгазети, але у форматі, доступному для масового читача – і в межах заграбованого периметру, і у вільному світі міста. Слід зазначити, що першою спробою заявити про себе стала книга-хрестоматія «Коротка історія злочинів та покарань», створена педагогічним колективом, очолюваним Сергієм Міщенком, проте відсутність належного менеджменту не донесла видання до широкого кола читачів. Проблема вимагала більш оперативного, дієвого засобу. Так з'явився 4-сторінковий педагогічний вісник – газета «Хроніки Задзеркалля» з трьома такого ж об'єму додатками: методичним – «Грані» та «Особистості» й розважально-пізнавальним

«Дивосвіт-38». Проте розпорошеність матеріалів на трьох окремих носіях не дала бажаного результату, вони просто загубились в просторі, тому в кінці першого семестру 2014 року з'явилась думка трансформувати чотири самостійні компоненти в один 60-сторінковий щомісячник з кольоровою мистецькою вкладкою. Журнальний формат мислився у трьох частинах: науково-методична палітра, літературно-мистецький портал і «Дивосвіт-38». Власне, газетні спрямування визначили тематично-змістову структуру часопису. Вони мали висвітлювати питання навчально-методичного плану, забезпечувати художньою продукцією на різні смаки й уподобання, а також не цуратись розважально-пізнавального наративу.

Латинський вислів *«Verba volant, scripta manent»* – *слова летять, написане залишається* – можна обрати в якості мотто до визначення мети й призначення пенітенціарно-освітнянського часопису «Хроніки Задзеркалля», тому що відомий латинський фразеологізм визначає суть і спрямування обопільної роботи редколегії, авторів учора, сьогодні та в майбутньому, адже часопис втілює в словесній оболонці набутий досвід (його конче потрібно зберегти!), висвітлює проблеми сьогодення (а їх таки доста!) й обнадійливо спрямовує наш погляд у прийдешнє. Власне, загальна мета часопису вже сформульована вище; проте цілком можливий варіант «від назви»: «Хроніки Задзеркалля» – це історія школи й виправних установ та установ виконання покарань, але ця історія не має сенсаційно-жовтого бульварно-рівневого відтінку, коли ефект скандалу переважає над питаннями моральності; швидше, це історія-звіт перед нащадками про власну діяльність, якщо відверто – практично безперспективну через низку об'єктивних причин, у досить таки нерівному протистоянні громадянської моралі тюремній субкультурі з її розтлінною псевдоромантизацією злочинного світу, що пускає ракові метастази в суспільний організм, і насамперед – у свідомість молоді. По суті, автори протиставляють себе у невеликому, локальному вимірі тій антизаконній, антиукраїнській, антигуманістичній вакханалії, що заповнює телебачення, газети, книжковий ринок і навіть бігборди, на яких здійснюється реклама за допомогою кримінального сленгу: «Відповідаю за базар!» Проте в масштабі кожного окремого номера – мета, завдання й цілі різні; наприклад, тематичний Винниченківський до 135-річчя з дня народження письменника або Куценківський до 10-річчя літературно-краснавчих Читань – особливих пояснень не потребують; інша тематика розкривається по-різному: наприклад, Швченківські дні – репортажі, сценарії, інформація про перебіг заходів, статті науковців (В. Панченко, М. Стріха, Л. Михида) тощо; Маланюківські читання – аналогічний формат; висвітлення зустрічей з представниками

культурної та наукової громадськості міста (В. Бондар, О. Жовна, О. Гольник, О. Классова, К. Лісняк, Ю. Любович, Ю. Митрофаненко, О. Ратушняк та ін.). Окрім цього, «Задзеркалля» постійно інформує про організацію й проведення пересувних мистецьких виставок (4 за два роки – безпрецедентне дійство в межах України!), майстер-класи витинанки, живопису, печворку (Л. Гарбузенко, О. Краснопольська, І. Кудревич) як психолого-компенсаторні заходи; постійно діючий кінолекторій за участю заввідділом мистецтв ОУНБ ім. Д. Чижевського С. Ушакової; постійно висвітлюються участь учителів у міських методичних, наукових і культурних заходах, підтримуються зв'язки з іншими регіонами України – Вінниччиною, Слобожанщиною та Чернігівщиною зокрема. До речі, зазначені вище п'ять (!) років поспіль і три роки висвітлюються на сторінках «Задзеркалля» – у тематичному номері редколегія передрукувала їх без будь-яких змін із попередніх видань. На думку редактора, подібний крок виправдовує саму суть назви й змістового наповнення часопису, позаяк інформує про справжні справи педагогів у їх історичному перебігу. Необхідно наголосити в контексті попереднього, що часопис має відверто наголошений інтернаціональний мотив: матеріали публікуються українською та російською мовами, серед авторів, пропонованих читачеві, американці, англійці, французи, серби, широко відомі імена й зовсім не знані; особливо маємо наголосити на красназвочному аспекті: «Задзеркалля» на своїх сторінках розміщувало твори широко відомих й талановитих авторів-початківців Степової Еллади, що ставало справжнім відкриттям навіть для потужних істориків краю та знавців його літератури.

Щодо тематичного лютневого номеру, то презентація виявилась своєрідною родзинкою Читань, позаяк несподіванкою для громадськості міста став і сам журнал з його гуманістичним наповненням (про це говорив Анатолій Саламаха у доповіді «Журнал «Хроніки Задзеркалля»: симбіоз пенітенціарного та освітянського досвіду»), і безпосередньо тематичний номер з посвятою «Світлій пам'яті Леоніда Васильовича Куценка». Важливо, що тематичний випуск дійшов до багатьох регіонів України, сприяючи популяризації історичної минувшини нашого краю та його дослідників. Якщо «Хроніки Задзеркалля» зможуть протриматися ще кілька років, то своїм змістом зможуть сягнути рівня історичного календаря Володимира Боська або «Єлисаветградського кола» Олександра Чуднова. Шоб ми не говорили, але часопис читають Ірина Руснак у Вінниці, Олександр Суржавський у Києві, Федір Рутта в Мені на Чернігівщині, і там же в Сосниці та в багатьох інших куточках країни.

Презентував номер – натхненно й захоплююче – редактор журналу Сергій Колісник, який акцентував інтертекстуальність дібраних матеріалів; яскравий візуальний ряд видання, виконаний Романом Литвином (дизайнер часопису), доповнювало звучання безсмертної сонати Бетховена, яка гармоніювала з творами живопису в загальній поліфонії представленого до уваги громадськості наративу. На завершення презентації Сергій Колісник урочисто подарував святковий випуск організатору й натхненникові Куценківських читань, директору музею Катерині Лісняк, представникам ОУНБ ім. Д. Чижевського, мистецького центру «Єлисаветград», авторам номера, серед яких і члени редколегії Наталя Завада й Вікторія Балазюк, а також вчителі ВЗШ № 38 Володимир Брайко, Анатолій Дмитренко, Сергій Медведєв, Ярослав Сидоренко. Услід за Анатолієм Саламахою, Наталя Завада, Вікторія Балазюк і Сергій Колісник наголосили на важливості й необхідності культурного взаємообміну таких, здалось б, далеких суспільних інституцій. Редколегія «Задзеркалля» від моменту заснування у перспективі бачить контакт з пенітенціаріями України й педагогами освітніх закладів установ виконання покарань посередництвом свого часопису. Книга книг твердить: «Спочатку було слово». Можливо, наше слово також матеріалізується в спільні справи і виправдається епіграф: «*Verba volant, scripta manent*».

Федір Шепель,
красзнавець, лауреат премії ім. В. Ястребова

**Комунальний заклад «Кіровоградський міський
літературно-меморіальний музей І. К. Карпенка-Карого»**

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНЕ ВИДАННЯ

**ДЕСЯТИРІЧЧЯ
КУЦЕНКІВСЬКИХ ЧИТАНЬ
ЛЮТИЙ 2008–2017**

**Редактор – Яровенко Т. С.
Технічний редактор – Лисенко В. Ф.
Комп'ютерний набір –**